

■ ELMÉLETILEG

CIVIL INDEX

(Nagy Ádám)

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM

AZ ÖNKÉNTES, SZERVEZETEK TAGSÁGÁNAK JELLEMZŐI
AZ EURÓPAI ÉRTÉKREND VIZSGÁLAT HÁROM HULLÁMA
(1999, 2008, 2017/18) ALAPJÁN

(Bartal Anna Mária)

A KORONAVÍRUS ANONIMUSAI —
ADOMÁNYOZÁSI GYAKORLATOK AZ *ADJUKÖSSZÉN*
A KORONAVÍRUS-JÁRVÁNY ALATT

(Gosztonyi Márton)

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

THE CONTESTED SPACES OF CIVIL SOCIETY —
ON THE PARADOX OF SHRINKING AND GROWING IN CIVIL
SOCIETY'S SPHERE OF ACTION

(Siri Hummel)

CIVILISZKÓP — KÍSÉRLET A CIVIL SEKTOR
KÖZÉRTETÉNEK FELMÉRÉSÉRE A „SZÜKÜLŐ TÉRBEN”

(Sebestény István)

■ VILÁG-NÉZET

ECONOMIC CRISIS, POST-CRISIS AND PANDEMIC: IMPACT ON
THE THIRD SECTOR IN SPAIN

(Eduardo Díaz Velázquez–Vicente Marbán Gallego)

BETWEEN STATISM AND INDIFFERENCE: THE INVISIBLE
HAND OF CIVIL SOCIETY IN SLOVAKIA IN COVID CONTEXT

(Boris Strečanský)

■ FELSZÁLLÓPÁLYA

STARTUP MINT TÁRSADALMI VÁLLALKOZÁS MAGYARORSZÁGON

(Kézai Petra Kinga)

Caution
Site
Entrance

CIVIL SZEMLE

Szerkesztőbizottság/Editorial Board

Belia Anna, Harsányi László, Kirschner Péter, Kuti Éva,
Marschall Miklós, Miszlivetz Ferenc, Nagy Ádám, Rajcsányi-Molnár Mónika

Szerkesztőség/Editors

Felelős szerkesztő/Executive Editor	Nárai Márta
Lapigazgató/Managing Editor	Németh István
Rovatszerkesztők/Editors	Bögre Zsuzsanna, Csongor Anna (Társadalom és állam/ Society and State; Felszállópálya/Take-off)
	Kákai László, Nárai Márta (Elméletileg/Theoretically)
	Kóvári Attila, Bacsa-Bán Anetta (Oktatás, digitalizáció és civil társadalom/Education, Digitalisation and Civil Society)
	Péterfi Ferenc (Közösségek és civil társadalom/Community and Civil Society)
	Sebestény István, Glied Viktor (Világ-nézet/International Review)
Technikai szerkesztő/Technical Editor	Duma Attila

A lap megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap

Kiadó

CIVIL SZEMLE ALAPÍTVÁNY – DUE Press

www.civilszemle.hu

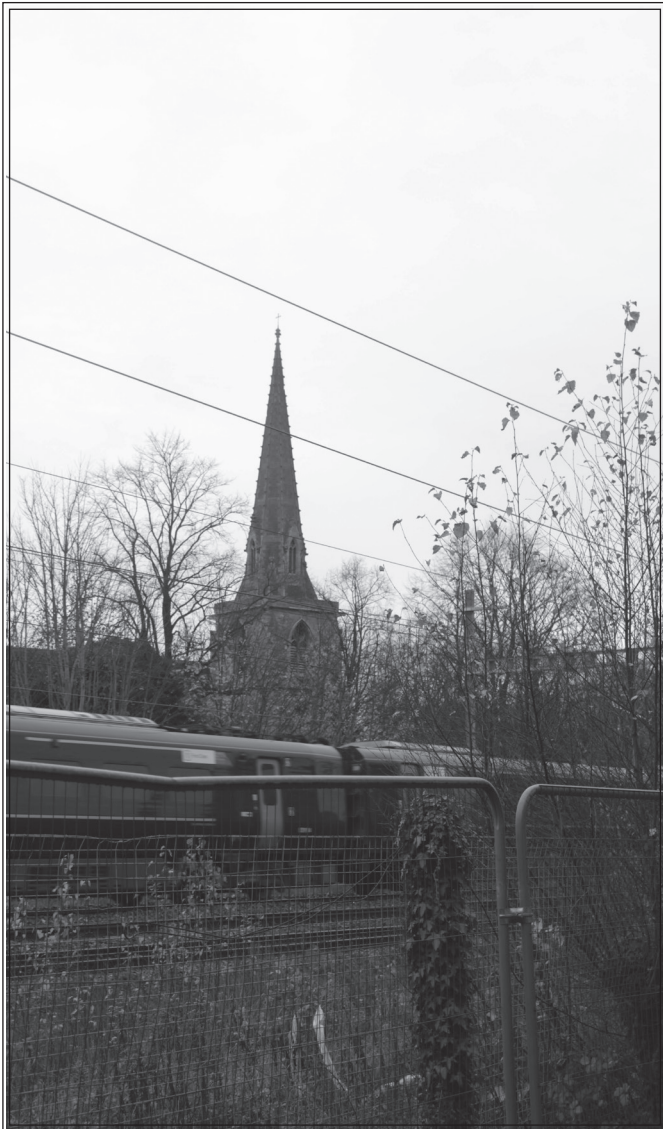
1137 Budapest, Pozsonyi út 14.
Tel./fax: (+36-1) 221-8099
E-mail: civilszemle@gmail.com

2401 Dunaújváros, Táncsics Mihály utca 1/A
Tel: (+36-25) 551-100
E-mail: duepress@uniduna.hu

Felelős kiadó: Nizák Péter kuratóriumi elnök – Németh István igazgató
Készült a HTS Art Nyomdában
Felelős vezető: Halász Iván

ISSN 1786-3341

■ ELMÉLETILEG	
Nagy Ádám: CIVIL INDEX	5
■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM	
Bartal Anna Mária: AZ ÖNKÉNTES SZERVEZETEK TAGSÁGÁNAK JELLEMZŐI AZ EURÓPAI ÉRTÉKREND VIZSGÁLAT HÁROM HULLÁMA (1999, 2008, 2017/18) ALAPJÁN	15
Gosztonyi Márton: A KORONAVÍRUS ANONIMUSAI — ADOMÁNYOZÁSI GYAKORLATOK AZ <i>ADJUKÖSSZÉN</i> A KORONAVÍRUS-JÁRVÁNY ALATT	35
■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM	
Siri Hummel: THE CONTESTED SPACES OF CIVIL SOCIETY — ON THE PARADOX OF SHRINKING AND GROWING IN CIVIL SOCIETY'S SPHERE OF ACTION	55
Sebestény István: CIVILISZKÓP — KÍSÉRLET A CIVIL SZEKTOR KÖZÉRTETÉNEK FELMÉRÉSÉRE A „SZŰKÜLŐ TÉRBEN”	73
■ VILÁG-NÉZET	
Eduardo Díaz Velázquez–Vicente Marbán Gallego: ECONOMIC CRISIS, POST-CRISIS AND PANDEMIC: IMPACT ON THE THIRD SECTOR IN SPAIN	107
Boris Strečanský: BETWEEN STATISM AND INDIFFERENCE: THE INVISIBLE HAND OF CIVIL SOCIETY IN SLOVAKIA IN COVID CONTEXT	129
■ FELSZÁLLÓPÁLYA	
Kézai Petra Kinga: STARTUP MINT TÁRSADALMI VÁLLALKOZÁS MAGYARORSZÁGON	157
■ FOTÓ	
Duma Bálint:	borító, 4, 54, 72, 106, 128, 155, 156, 188
■ SZERZŐINK	175

Fotó/Duma Bálint

CIVIL INDEX
VITAIRAT

Nagy Ádám

■ Bevezetés

■ A civil társadalom fejlettségének mérése nem csak a civilek belügye, nem csupán szakértők játékszere, hanem tulajdonképpen a társadalom élhetőségének egyik mérőszáma. Ennek pontossága pedig alapvető érték – ha fontosnak tekintjük, hogy egy társadalom szembesüljön önmagával, reflektálhasson saját magára. Az alábbi – vitaindítónak szánt – cikk a civil társadalommal, civilitással, civil világgal kapcsolatos monitoring-folyamatok, indexek áttekintésén keresztül azt járja körül, hogy milyen értelmezési kerete lehet egy nem szakértői becsléseken (workshopokon keresztül kialakuló), így per definitionem pontatlan becslésnek, azaz egy kutatási adatokon, mérőszámokon alapuló értékelési rendszernek.

A mértékadó, civilekkel foglalkozó monitoringrendszerek ¹

Mindenekelőtt tehát igyekszünk összeszedni a releváns mérési rendszereket. Ezek a Freedom House, a USAID, a CIVICUS, az ICNL és az Erste-WU által gondozott monitoringok.

Freedom House

A Freedom House *Freedom in the World* jelentés alapvetően a politikai és polgári szabadságjogok érvényesülésének mérésére szolgál. Az 1972-ben indított index 2020-as kiadása 195 ország 2019-es teljesítményét mutatja be, alapját az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata szolgáltatja. A folyamatban kétlépcsős rendszert használnak, amely első szintje pontszámokat, második szintje ebből képzett státuszt tartalmaz, amely minden évben szabad és nem szabad státuszba sorolja az országokat (Freedom House é.n.). A Freedom House az 1990-es évek közepe óta támaszkodik külső elemzőkre és tanácsadókra is, akik agytrösztökből, akadémiai és emberjogi környezetből érkeznek. Jelenleg mintegy 125 elemző és 40 tanácsadó vesz részt a munkában. Az elemzők készítik a jelentéstervezeteket és végzik a pontozást, alapvetően hírcikkekre, tudományos elemzésekre, nem-kormányzati jelentésekre és egyéni szakmai kapcsolatokra, illetve helyszíni kutatásokra alapozva. Egy ország tételenként 0–4 pontot kaphat 10 politikai és 15 polgári szabadságjog-kategóriában, ahol 0 pontszám a legkisebb és 4 a legnagyobb szabadságfokot jelenti. A politikai jogok témakörébe tartozó kérdésekből három alkategóriát képeztek: választási folyamat (3 kérdés), politikai pluralizmus és részvétel (4 kérdés) és a kormány működése (3 kérdés). A polgári szabadságjogokkal kapcsolatos témákat négy alkategóriába sorolják: a véleménynyilvánítás és a meggyőződés szabadsága (4 kérdés), az egyesülési és szervezeti jogok (3 kérdés), a jogállamiság (4 kérdés), valamint a személyes autonómia és az egyéni jogok (4 kérdés). A politikai jogok esetében 10x4 pont, a szabadságjogok esetében 15x4 pont szerzhető, de előbbi esetében 1–4 pont el is veszhető. Az előző év adott kategóriás pontszámát használják referenciaértéknek, s a pontszám csak akkor módosul, ha az év folyamán bármilyen irányú változást észlelnek. A pontszámokat a Freedom House elemzői javasolják és a szakértői tanácsadói testület megbeszélésein véglegesítik. A jelentés az elemzők, a külső tanácsadók és a Freedom House munkatársainak konszenzusát képviseli. Összességében kijelenthető, hogy a jelentés ötödik kategóriájának egyik kérdéscsoportja (tehát a 100-ból összesen 4 pont erejéig) foglalkozik csupán a civil ügyekkel,² és az is alapvetően szakértői értékelésen alapuló mérőszám.

A Freedom House másik releváns jelentése a *Nations in Transit* 2018-ig értékelte a volt szocialista országokat, szám szerint 29-et. Az éves jelentésben a kutatók hét kategóriában (demokratikus kormányzás nemzeti szinten, helyi demokratikus kormányzás, választási folyamat, független média, civil társadalom,³ igazságügyi függetlenség, valamint a korrupció) sorolták be az országokat egy 1–7 közötti skálán (Freedom House é.n.), ahol az 1 a legdemokratikusabb, a 7 a legkevésbé demokratikus, legalacsonyabb értékelés. Az értékeléshez a Freedom House az akadémiai szférából, az újságírás területéről és a civil társadalom szakértői közül szerződtette az egyes országok kutatóit. Az egyes országok jelentéstervezeteit 3–6 kutató látja; a pontszámokat a projektszervezet és a tanácsadók véglegesítik. A pontszámok bár jobbra tükrözik a kutatók, tanácsadók és a megrendelő kon-

szenzusát, ám a végső szó a Freedom House-é. A lista 2018-tól tulajdonképpen beolvadt az országértékelésekbe (Freedom in the World). Mint látható, itt is csak egy kategória foglalkozik a civil világgal a hétből, és az ezen belüli 10 kérdésből legfeljebb az első 7–8 releváns civil ügyekben, sőt, ezek mérése is szakértői becslés és nem numerikus adatok eredménye.

USAID

Az Egyesült Államok Nemzetközi Fejlesztési Hivatala (USAID) által finanszírozott *Civil Fenntarthatósági Index* (Civil Society Organization Sustainability Index) hét dimenzió szerint vizsgálta 71 ország civil világát.⁴ A hét dimenzió értékelésében minden országból legalább nyolc főből álló, a civil szervezetek képviselőiből szerveződött szakértői panel jött létre. Az általuk adott pontokhoz az indoklást a vélemények alapján a kivitelező szervezet (Magyarországon az Ökotárs Alapítvány) öntötte formába (Ökotárs 2016; 2018 Civil society... 2019). A pontozás tehát ez esetben sem adatokon, hanem szakértői véleményeken alapul és a civil világnak pusztán a szervezeti-intézményi dimenzióit veszi górcső alá.

CIVICUS

A CIVICUS *Civil Society Indexe*, illetve az ehhez kapcsolódó jelentés majd egy évtizede évente kerül bemutatásra és azt elemzi, hogy az események és folyamatok milyen hatással vannak a civil társadalomra, illetve hogyan reagál maga a civil társadalom napjaink legfontosabb kérdéseire. Jelenleg 196 ország értékelése történik meg, adatforrásainak egyike a Civicus Monitor, amely folyamatosan frissített adatokat biztosít (Civicus 2018). A Civicus gondolja talán a legbonyolultabb indexet. Minden bemeneti értéket egy intervallumra normálnak, biztosítva ezzel, hogy az érték összehasonlítható legyen korábbi vagy későbbi pontértékekkel.⁵ Az index öt összetevőből áll össze, ebből az első három adja a 100 pontos alapértékelést (Base Score), a második kettő a módosító értékelést (Life Adjustment Score).

- A *Kulcsanalízis* összetevőben négy bemeneti változót (a civil társadalom védelme, az egyesülés szabadsága, a gyülekezés szabadsága, a véleménynyilvánítás szabadsága) vesznek górcső alá, mindegyiket 0 és 5 között értékelnek (a 0-sokat elhagyják). A bemenethez a jelentéseket Civicus-tagszervezetek adhatják, ahol a nemzetközi szervezeti értékelés 1, a regionális 1,5, a nemzeti 2-es súllyal esik latba (a szöveges értékelést két egymás értékelését nem ismerő szakértő, illetve szükség esetén a Civicus mellett működő Tanácsadó Testület fordítja át pontszámokká).
- A *Civicus-analízis* összetevőben maga a szervezet értékeli a Kulcsanalízis modelljéhez hasonlóan a négy összetevőt.

- A *Kulcspontok* összetevőt más nemzetközi értékelő rendszerek normálás utáni összeállításából képezik. Ezek az értékelő rendszerek a Freedom House által gondozott Freedom of the World Index és a Politikai Terror Skála, illetve a Riporterek Határok Nélkül World Press Freedom Indexének adatai.
- A módosító pontokat a Civicus kutatópartnerneinek hálózatából származó adatok, a nemzeti civil csoportokkal készített strukturált interjúk, valamint a monitoring weboldal felhasználóinak inputjai adják, ez -2 és +2 között öt értéket vehet fel (erősen romló, romló, változatlan, fejlődő, erősen fejlődő státuszokat jelölve), ezzel módosítva az alapértéket.

A rendszer kimenete egy öt elemű skála, amely nyitott, beszűkülő, akadályozott, elfojtott, zárt jelzőkkel értékeli az adott országokat, aszerint, hogy a 100-as skálán melyik 20 pontos intervallumba esik az adott náció (Civicus 2019). A skálán történő változást az elvileg 11, jelenleg 8 tanácsadóból álló Tanácsadó Testület kontrollálja (Civicus é.n.), amely a minősítések közzététele előtt áttekinti az országok pontszámát és a háttérdokumentumokat, és szükség esetén módosítja az értékelést (ez az esetek kb. 5 százalékában történik meg). Összességében az index amennyire számszerűsítettnek tűnik, olyannyira kvalitatív alapú. Az öt elemből négyben a szöveges értékelések kódolása után kapunk csak számértékeket, az ötödikben pedig más indexek átvétele történik (ahol – mint láttuk fentebb – ugyancsak szakértői becslés alapján indexálnak). Ráadásul, ha módosítható az értékelés – bármennyire szakértői is egy testület – az táptalajt ad a szubjektivitásnak.

Civil Freedom Monitor

Az International center for not-for-profit law (ICNL) *Civic Freedom Monitor*a jelenleg 54 országról és 8 többoldalú szervezetről készít kvalitatív jelentéseket a civil társadalmat és a polgári szabadságot érintő jogi kérdésekről, ideértve az egyesülési, véleménynyilvánítási és a békés gyülekezés szabadságát (ICNL é.n.). Ugyancsak az ICNL keretein belül működik a CSO Meter, amely egyelőre „csupán” egy 2019-ben kiadott eszköz a civil társadalom környezetének felmérésére (ECNL 2019; ICNL 2019). A kísérleti eszközt a civil szervezetek működési környezetének mérésére fejlesztették és tíz területen⁶ vizsgálja a törvényeket, illetve a gyakorlatokat, ugyancsak alapvetően kvalitatív értékelő szempontokat érvényesítve (Vize 2019).

Erste – WU Wien

Az ún. „*Erste-monitoring*” célja 15 közép-kelet-európai társadalmat érintő civil világ dinamikájának leírása. A kutatást a bécsi Wirtschaftsuniversität Wien Non-profit Szervezetek és Társadalmi Vállalkozások Kompetenciaközpontja végezte a

vizsgált országok szakértőinek közreműködésével. A civil társadalomra vonatkozó szakértői értékelések minden részt vevő országban az elvégzett online felmérésekre épültek, amelyek a különféle tevékenységi területeken működő civil szervezetek képviselőinek válaszáin alapultak. Ezekből két mutatót képeztek a szervezetek szakmai színvonalát⁷ és a szervezetek funkcionalitását⁸ illetően (More-Hollerweger et al. 2019).

A kutatás kritikájaképp felhozható, hogy – ha mégannyira is az adott ország civil szervezeti vezetőinek értékelésén – ugyanúgy szakértői értékelésen és nem numerikus adatokon alapul, illetve a mérés a civil világ egy igen kis szeletét – a szervezeteket, sőt azoknak is csak két aspektusát – vizsgálja. Sőt a szervezetek kiválasztásáról és az adatfelvétel reprezentativitásáról nem található adatok, valamint a tanulmányok igen tág teret engednek a szerzők értelmezési szabadságának.

Egy új típusú civil index alapvetései

A fentiekben igyekeztünk összeszedni a civil kötődésű indexeket és bemutatni azok hiányosságait. Ezekben főként a civil világ teljességének leképezési hiánya, illetve a kvantitatív esetlegessége szúrhatott szemet. A következőkben azt igyekezünk körvonalazni, hogy milyen index mutathatná be pontosabban a civil világot.

Kvantitatív

„*Ami nem mérhető, az nincs is*” tartják a természettudósok. Egyet lehet érteni azzal, hogy a szakértői becsléseken alapuló indexek pontossága legalábbis kérdéses, azt a szakértők tudatos vagy tudattalan el- és lekötözöttségei befolyásolhatják. Egy szakértői értékelés kétségkívül pontosabb a laikus becslésnél, azonban *a numerikus adatokból származtatott indikátoralapú indexeknél* bizonyosan pontatlanabb. Ráadásul az adatokból származtatott indexálás egy megfelelően kidolgozott indikátorrendszerben automatizálható. Lehetséges, hogy ehhez igazítani szükséges a statisztikai rendszereket, még az sem kizárt, hogy önálló adatfelvételre van szükség, ugyanakkor ezt nem pótolja semmiféle egyszerű vagy kombinált szakértői becslés. Olyan adathalmazra van tehát szükség, amely önálló kutatásból és az adott ország statisztikai adatgyűjtéséből indikátorforrásként értelmezhető, még akkor is, ha ezen források eddig nem mért változókat jelentenek, amelyek alapján értékelhető például az egyének civil elkötelezettsége, a civil szervezetek társadalmi értéke, a szektor társadalmi befolyása stb.

Teljes civil spektrum

A civilitás fogalma kapcsán az ún. minimalista-generalista álláspontok jól ki-rajzolható különbséget mutatnak (Pérez-Diaz 1998; Huszár 2009). A minimalisták megközelítése szűkebb: szerintük a fogalom alatt szervezetek, mozgalmak sajátos kombinációja, azaz a társadalom egy önálló szférája érthető (leíró, deskriptív megközelítés). Konkrétan a civil társadalom a nem-kormányzati és nem-gazdasági intézmények egysége. A generalisták tágabb fogalmi rendszerben gondolkodnak, amely szerint a terület alapja egy magatartásforma, amelynek jellemzői: a korlátozott és elszámoltatható közhatalom, a nyilvánosság stb., amely lehetővé teszi a közös cselekvést, illetve biztosítja a szabadságjogok gyakorlását, az önszerveződést. Azaz a civil társadalom tulajdonképpen egyfajta politikai kultúra, „civilizált” közélet, szabályrendszer, amelynek alapja a citoyen (citizen, Bürger) gondolkodásmód, a polgári felelősség, a tolerancia. Ez – nem is olyan látenszen – bizonyos értékek melletti elkötelezettséget, normativitást is feltételez (normatív megközelítés). Kissé leegyszerűsítve úgy is fogalmazhatnánk, hogy a minimalista megközelítés a társadalomból vezeti le a fogalmat, így megközelítése *top-down*, addig a generalista az egyénből, annak indíttatásából (*bottom-up*) indul ki. Az előbbi elkülönült, „vertikális” társadalmi szektorként értelmezi a területet, utóbbi pedig – miután „horizontálisan” áthatja a mindennapokat – szféraként írható le. Egy, a civil világot leíró indexnek tekintettel kell lenni a szervezetek *top-down* világára és a közpolgárok *bottom-up* mindennapjaira is, így a civil index nem szűkíthető le a civil szervezetek, az intézményesült civilség dimenziójára. *A civilitás, civil világ értékelésekor egyszerre szükséges monitorozni a közpolgárok citoyen mivoltának társadalomformáló képességét, a civil szervezetek működésének fejlettségét és a szektor értékálló mivoltának erősségét.*

Társadalmi tér

A 20. végén, a demokratikus világrend esélyének növekedésével a civil társadalom fogalmának megközelítései közül előtérbe kerültek azok, amelyek a civil társadalomnak a demokráciákban, illetve a demokratizálódásban játszott szerepét hangsúlyozták. Ezek az elméletek abból a nézőpontból indultak ki, hogy a civil társadalom képes elősegíteni a demokrácia kiteljesedését, megakadályozni az autoriter kormányzás kialakulását (Keane 2004). Ugyanakkor már a demokráciában is láthatóvá vált a tolerancia (Kapelnér 2020) és ebben a sokszínű civil világ csapdája, azaz, hogy a sokszínűségben a kirekesztés színe is megjelent, a tolerancia jegyében az intoleráns álláspont is helyet követelt magának, a pluralizmus álcájában a kizárólagosság is feltűnt. Azon kezdeményezések, mozgalmak is teret kaptak tehát, amelyek nem erősítették a társadalmi párbeszédet, nem segítették a sokszínűséget, pluralizmust, toleranciát. Ehhez kapcsolódóan merül fel az a kérdés, hogy hová il-

leszthetők azok a civil szerveződések, mozgalmak, amelyek rombolják a demokratikus értékrendet, azaz létezik-e „rossz” civil társadalom? (Chambers–Kopstein 2001) Mindez a kérdésfeltevés megerősödött a hibrid rezsimek (Filippov 2018), autokráciák⁹ (Kornai 2016) korában, amikor – hasonlóan a tolerancia csapdájához – ezek a rezsimek a demokrácia toleráns mivoltát kihasználva rendezkednek be. Azaz a civil világ lényegét, így mérési bázisát sem pusztán a közpolgári részvétel, szolgáltatások és kontrollfunkció adja, hanem fontos az is, hogy ezek az aktivitások a „klasszikus” demokráciát erősítik vagy veszélyeztetik. Ilyen értelemben – főként a hibrid rezsimek világában – az is feladat, hogy *mérhető legyen a demokratikus diskurzus erősítésében/visszaállításában/gyengítésében játszott civil szerep.*

Összegzés

Egy civil index fejlesztését meg kell, hogy előzze a kontextus-értelmezés, azaz egyfelől az, hogy a hibrid rezsimek és demokráciák egyszerre történő jelenlétében milyen módon mérhető a civil attitűd, civil szervezetek és -szféra erősségének mértéke (a szabadságok, terjedelmek, minőségek milyen módon válnak mérhetővé (nem elfelejtve, hogy itt most nem csupán hagyományos polgári, hanem ennél szűkebb, pusztán közpolgári szabadságról beszélünk). További kérdés, hogy a minőségi jellemzők (kapcsolaterősségek stb.) hogyan kvantifikálhatók, hogyan vonhatók be a mérési „tartományba”, azaz hogyan válnak ezek mennyiségileg is összehasonlíthatóvá?

Ezt követheti csak a megfelelő indikátorok fejlesztése, mégpedig olyanoké, amelyek egyszerre értelmezhetőek demokráciákban, autokráciákban és hibrid rezsimekben. Ez azért sem egyszerű, mert a szabadsághoz, demokráciához köthető minőségi indikátorok mérése egy autokráciának vajmi kevésbé érdeke. És ennek folyamánya lehet csak a megfelelő statisztikai rendszerek és önálló adatfelvételek illesztése, majd az eredmények értelmezése.

Irodalom

- Chambers, Simone–Kopstein, Jeffrey (2001): Bad civil society. *Political Theory*, 29., (6.), pp. 837–865.
- Civicus (é.n.): Advisory Panel. <https://monitor.civicus.org/advisorypanel>. Letöltve: 2020. 03. 20.
- Civicus (2018): *CIVICUS Monitor Methodology Paper*. <https://www.civicus.org/documents/civicus-monitor-methodology-paper.pdf>. Letöltve: 2020. 03. 20.
- Civicus (2019): *State of the civil society. Report 2019*. <https://www.civicus.org/index.php/state-of-civil-society-report-2019>. Letöltve: 2020. 03. 20.
- ECNL (2019): *CSO Meter: new tool piloted to assess civil society environment in the eastern partnership countries*. European Center for Not-for-Profit Law. <http://ecn.org/cso-meter>, Letöltve: 2020. 03. 20.

- Filippov Gábor (2018): *A hibrid ellenforradalom kora*. <https://24.hu/belfold/2018/07/31/filippov-gabor-a-hibrid-ellenforradalom-kora>. Letöltve: 2020. 03. 19.
- Freedom House (é.n.): *Freedom in the world 2020 methodology*. <https://freedomhouse.org/reports/freedom-world/freedom-world-research-methodology>, Letöltve: 2020. 03. 20.
- Freedom House (é.n.b): *Nations in transit methodology*. <https://freedomhouse.org/reports/nations-transit/nations-transit-methodology>. Letöltve: 2020. 03. 20.
- Huszár Ákos (2009): *A kritikai elmélet rekonstrukciója. Újosztály-elméletek és civiltársadalom-elméletek a rendszerváltás időszakában*. Budapest: Napvilág.
- ICNL (é.n.): *Civic Freedom Monitor*. International Center for Not-for-Profit Law. <https://www.icnl.org/resources/civic-freedom-monitor>. Letöltve: 2020. 03. 20.
- ICNL (2019): *CSO Meter – a tool to assess the civil society environment in the eastern partnership countries*. International Center for Not-for-Profit Law. <https://www.icnl.org/post/assessment-and-monitoring/civil-society-organization-meter>. Letöltve: 2020. 03. 20.
- Kapelner Zsolt (2020): *Tolerálni kell az intoleránsakat?* <https://qubit.hu/2020/03/05/toleralni-kell-az-intoleransakat>. Letöltve: 2020. 03. 19.
- Keane, John (2004): *A civil társadalom. Régi képzetek, új látomások*. Budapest: Typotex.
- Kornai János (2016): Még egyszer a „rendszerparadigmáról.” Tisztázás és kiegészítések a poszt-szocialista régió tapasztalatainak fényében. *Közgazdasági Szemle*, 63., (10.), pp. 1074–1119.
- More-Hollerweger, Eva–Bogorin, Flavia–Elvira–Litofcenko, Julia–Meyer, Michael (Eds.) (2019): *Civil Society in Central and Eastern Europe: Monitoring 2019*. Vienna: Erste Foundation. <http://www.erstestiftung.org/en/publication/civil-society-in-central-and-eastern-europe-monitoring-2019>. Letöltve: 2020. 03. 20.
- Ökotárs Alapítvány (2016): Szervezetek fenntarthatósági mutatója 2015-ben – Magyarország. <https://okotars.hu/megjelent-az-usaid-civil-fenntarthatosagi-index>. Letöltve: 2020. 03. 20.
- Pérez-Díaz, Víctor (1998): The public sphere and the European Civil Society. In: Jeffrey, C. Alexander (Ed.): *Real Civil Societies. Dilemmas of Institutionalization*. London: SAGE.
- Skaaning, Svend-Erik (2008): The Civil Liberty Dataset: Conceptualization and Measurement. *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft*, (2.), pp. 29–51.
- 2018 Civil society organization sustainability index central and eastern europe and eurasia. (2019): 22nd edition. <https://www.fhi360.org/sites/default/files/media/documents/resource-csosi-2018-report-europe-eurasia.pdf>, <https://www.fhi360.org/resource/civil-society-organization-sustainability-index-reports>. Letöltve: 2020. 03. 20.
- Vize, Jeffrey (2019): *CSO Meter – assessing the civil society environment in the Eastern Partnership countries*. <http://ecnl.org/wp-content/uploads/2019/03/CSO-Meter-for-piloting-February-2019.pdf>. Letöltve: 2020.03.20.

Jegyzetek

¹ Más elméleti modellek is napvilágot láttak, ilyen például Skaaning eszmefuttatása (Skaaning 2008), amely öt dimenzió szerint vizsgálja a civil szabadság világát, ezek 1) a bíróságok függetlensége; 2) a vélemény- és véleménynyilvánítás szabadsága; 3) a szabad gyülekezés és egyesülés; 4) a gondolat-, a lelkiismeret- és a vallás szabadsága; és 5) a mozgás és a lakhatás szabadsága. Ennek alapján egy négyelemű skálán különböztet meg liberális, félliberális, illiberális és antiliberalis rendszereket, amelyeket azonosít a politikai berendezkedés demokratikus, félig demokratikus, tekintélyelvű és totalitárius mivoltával. A modell azonban a civil értelmezést a szó

klasszikus polgári értelmében használja, azaz nem a civilitást méri, hanem a polgári szabadságjogok érvényesülését. Ezen modellek nem lépték túl a gondolatkísérletek hatókörét, gyakorlati következményük vajmi kevés.

² (E2). Szabadak-e a nem kormányzati szervezetek, különösen azok, amelyek emberi jogokkal és kormányzással kapcsolatos munkát végeznek (ide tartoznak a civil szervezetek, érdekcsoportok, alapítványok, agytrösztök, nemi jogi csoportok stb.)?

- Különösen megterhelő-e vagy akadályozza-e a szabad működést a nem-kormányzati szervezetek nyilvántartásba vételi eljárása és a számukra előírt egyéb jogi követelmények?
- A nem-kormányzati szervezetek finanszírozásával kapcsolatos törvények indokolatlanul bonyolultak és nehézkesek-e, illetve akadályozzák-e a polgárokat jótékonyági céljaikban vagy a civil aktivitás kifejtésében?
- Kormányzati nyomástól mentesek-e a nem kormányzati szervezetek adományozói és finanszírozói?
- Támadják, megfélemlítik, letartóztatják vagy bebörtönzik-e a nem-kormányzati szervezetek tagjait munkájuk miatt?

³ A civil társadalommal kapcsolatos kérdések:

1. Védi-e az állam a független civil szektor jogait?
2. Intenzív-e a civil társadalom? (Fontolja meg a jótékonyági, nonprofit és nem-kormányzati szervezetek számának növekedését; a civil társadalmi csoportok teljesítményének javulását; a filantrópia és az önkéntesség fokozására tett helyi erőfeszítéseket; a nyilvánosság aktív részvételét az önkéntes magántulajdonban; hatékony polgári, női és etnikai csoportok kulturális szervezetei; a vallási csoportok részvétele jótékonyági tevékenységekben vagy egyéb tényezők.)
3. Szabad-e a társadalom a szélsőséges és intoleráns nem-kormányzati intézmények és szervezetek túlzott befolyásától? (Vegyük figyelembe a rasszistákat, az erőszakot vagy terrorizmust támogató csoportokat, idegengyűlölőket, magánszereplőket és „igazságszótó” csoportokat, vagy más csoportokat, amelyek fellépése veszélyezteti a politikai és társadalmi stabilitást és a demokráciába való áttérést.)
4. A civil társadalmi csoportok jogi és szabályozási környezete mentes-e a túlzott állami nyomástól és a bürokráciától? (Fontolja meg a nyilvántartásba vétel, a törvényes jogok, a kormányzati szabályozás, az adománygyűjtés, az adózás, a beszerzés és az információkhoz való hozzáférés kérdéseit.)
5. Van-e a civil társadalmi csoportoknak megfelelő szervezeti képességük munkájuk fenntartásához? (Fontolja meg az egyértelműen körülhatárolt hatáskörrel és felelősséggel rendelkező irányítási struktúrákat; tapasztalt szakemberek, oktatók és hasonlók állnak-e ezek középpontjában; hozzáférés az NGO-kkal kapcsolatos vezetési kérdésekkel kapcsolatos információkhoz az anyanyelven stb.)
6. A civil társadalmi csoportok pénzügyi szempontból életképesek-e, megfelelő feltételekkel és lehetőségekkel rendelkeznek-e a munkájukat fenntartó források gyűjtésére? (Fontosnak tartja a források gyűjtéséhez szükséges szervezeti kapacitást; nonprofit adó státusz-lehetősége; belföldi vagy külföldi források gyűjtésének szabadsága; a magánszektor támogatását ösztönző jogi vagy adókönyvet; versenyképesség a közbeszerzési lehetőségekért; jövedelemszerzési vagy költséggyűjtési képesség; behajtási díjak.)
7. A kormány hajlandó-e az érdekcsoportok, a közpolitikai kutatócsoportok és más nonprofit szervezetek által képviselt politikát támogatni? Bevonják-e a kormányzati tisztviselők a civil társadalmi csoportokat azáltal, hogy meghívják őket, hogy véleményt mondjanak, kommentálják és befolyásolják a függőben lévő politikákat vagy jogszabályokat?

8. A média érzékenyen reagál a civil társadalmi csoportokra, mint független és megbízható információ- és kommentárforrásokra? Pozitív közreműködők-e az ország polgári életében?
9. Tiszteletben tartja-e az állam a szabad szakszervezetek létrehozásának és csatlakozásának jogát?

10. Mentese-e az oktatási rendszer a politikai befolyástól és a propagandától?

⁴ Jogi környezet, szervezeti kapacitás, pénzügyi fenntarthatóság, érdekérvényesítés, szolgáltatás-nyújtás, infrastruktúra, társadalmi elismertség.

⁵ A normálós képlet: $\frac{\text{új maximum} - \text{új minimum}}{\text{rég maximum} - \text{rég minimum}} * (\text{ÉRTÉK} - \text{rég maximum}) + \text{új maximum}$

⁶ Az egyesülési szabadság, egyenlő bánásmód, a finanszírozáshoz való hozzáférés, a békés gyülekezés szabadsága, a döntéshozatalban való részvétel joga, a véleménynyilvánítás szabadsága, a magánélethez való jog, állami védelemhez való jog, állami támogatás, állami és civil társadalmi szervezetek együttműködése.

⁷ Szakmai színvonal

A felmérésben résztvevők a következő kilenc területen 1–3 (1 soha, 3 gyakran) között értékelték, hogy a szervezetben milyen gyakoriak a:

1. Stratégiai dokumentumok kidolgozása.
2. Vezetők képzési programjai.
3. Munkatársak képzése.
4. Professzionális pénzügyi irányítás.
5. Professzionális önkéntes-menedzsment.
6. A kedvezményezettekkel és az adományozókkal fenntartott kapcsolatok fejlesztése és ápolása.
7. Tevékenység a közösségi médiában.
8. A magánélet / adatvédelem betartásával kapcsolatos intézkedések meghozatala.
9. Együttműködés külső szakemberekkel (például jogi szakértőkkel, tanácsadókkal).

A kilenc tétel átlagát minden szervezetre kiszámították. Ezt követően az eredményeket -1 és +1 közé normálták mind a 875 vizsgált szervezet esetében. A -0,5 alatti értékekkel rendelkező szervezetek kis szakmai képességgel bírnak, a -0,5 és 0,5 közötti pontozásúak közepes kategóriájúak, a 0,5 feletti a nagy szakmai kapacitású szervezetek.

⁸ A szervezet funkciói: Szolgáltatás, érdekképviselő és közösségépítés.

A felmérés résztvevőit felkérték, hogy értékeljék a következő tevékenységek központi szerepét a szervezetük küldetés szempontjából 1–5 között (1 egyáltalán nem fontos, 5 nagyon fontos):

1. Olyan programokat kínál, amelyek megfelelnek a szervezet kedvezményezettjei igényeinek.
2. Szolgáltatások nyújtása.
3. A kormányzati politika befolyásolása.
4. A közvélemény megváltoztatására vagy a tudatosság növelésére irányuló
5. Egyes egyének, csoportok vagy szervezetek érdekeinek képviselése.
6. Közösség-építés.

Az 1. vagy 2. tételt fontosnak vagy nagyon fontosnak jelző szervezeteket szolgáltatóként azonosították. A 3., 4. vagy 5. pontot a küldetés szempontjából (nagyon) fontosnak tartó szervezeteket az érdekképviselői funkció jellemzi. A 6. pontot (nagyon) fontosnak említőket közösségépítő szervezetként tartja számon a kutatás.

⁹ A politológiai szakirodalom bizonyosan sok különbséget fedez fel a kétféle fogalom között, mi azonban ezeket szinonimaként használjuk a közpolgári mivoltot nem immanens tulajdonságként, hanem pusztán díszlektként felfogó politikai berendezkedések leírására.

AZ ÖNKÉNTES SZERVEZETEK TAGSÁGÁNAK JELLEMZŐI AZ EURÓPAI ÉRTÉKREND VIZSGÁLAT HÁROM HULLÁMA (1999, 2008, 2017/18) ALAPJÁN¹

Bartal Anna Mária

Bevezetés

■ A hazai szociológiai és nonprofit elemzések egyik nagy adóssága, hogy az önkéntes/öntevékeny/civil–nonprofit szervezetek tagságának szociodemográfiai, tevékenységterületi jellemzőiről, aktivitásáról alig születtek elemzések.² Márpedig, az elmúlt húsz évet tekintve, a felnőtt népesség 21–35 százalékáról, két–hárommillió emberről van szó.

Jelen tanulmány fő célja ennek a hiátusnak a pótlása az Európai Értékrend Vizsgálat (EVS) legfrissebb, 2017/18-ban felvett, illetve két korábbi (a 2008-as és az 1999-es) adatainak felhasználásával. További cél, hogy bemutassuk és elemezzük a felnőtt magyar népesség reprezentatív mintájának azon csoportját, amely valamilyen önkéntes szervezet (*voluntary organization*) tagjaként definiálta önmagát.

A tanulmány fő elemzési szempontjai a következők:

Először is, szükségszerű, hogy fogalmi-értelmezési, lehatárolási kérdésekkel foglalkozunk, mivel az „önkéntes szervezet” kifejezésnek nincsen sem a magyar köznyelvben, sem pedig a szakmai-tudományos diszkussziókban hagyománya. (Ráadásul az „önkéntes” – jelzőként és főnévként egyaránt – sokkal inkább az önkéntességgel, az önkéntes munkával/tevékenységgel kapcsolatosan nyert értelmezést, illetve terjedt el.) Ezért az „önkéntes szervezeteket” a jogi értelmezések, illetve a szakmai és tudományos meghatározások segítségével próbáljuk meg elhelyezni a hazai civil–nonprofit koordináta-rendszerben.

Ezt követően a longitudinális felvételek adatai alapján egyfelől bemutatjuk, hogy 1999 és 2017 között miként alakult a teljes népességben belül a magukat önkéntes szervezetek tagjának valló válaszadók aránya. Másfelől azt elemezzük, hogy ez a minta milyen demográfiai-társadalomstatisztikai jellemzőkkel írható le, illetve e tekintetben az elmúlt húsz évben milyen átrendeződések mutatkoztak. A társadalmibeágyazottság-tételt (Seibel 1991) alapul véve, az átrendeződések háttérében álló gazdasági-társadalmi okokra is kitérünk, hiszen a gazdasági-társadalmi helyzet és/vagy az egyéni élethelyzetek változásai igen érzékenyen érintik ezt a szabadidőt terhelő, közösségi, társadalmi elköteleződést.

A továbbiakban azt vizsgáljuk, miként változik a fő tevékenységi területek tagsági említése egy olyan mintában, amelyben a választható tevékenységformák részben eltérnek a bevett nonprofit statisztikai tevékenységkategóriáktól. Fő kérdésünk egyrészt az, hogy visszaigazolható-e ezen minta tagsági aktivitásában a magyar civil–nonprofit szektor történetileg hagyományozott öröksége, a sport–szabadidős–kulturális tevékenységek dominanciája (Bartal 2005). Másrészt, a formális szervezeti kritériumok hiánya olyan tevékenységi területeken való magas tagsági aktivitást is megjeleníthet, amely árnyalhatja a hazai önkéntes/öntevékeny civil–nonprofit szektorról való tudásunkat.

A tanulmány befejező részében – támaszkodva a kérdést tárgyaló korábbi kutatásokra (Skrabski 2003; Kopp–Skrabski 2008; Puskás-Vajda et al. 2009) – az önkéntes szervezeti tagság és az úgynevezett egészségvédő faktorok összefüggéseit kívánjuk feltárni. Ennek keretében először is azt vizsgáljuk, hogy az úgynevezett egészségfaktorok közül az önirányítottság (a saját sorsra való befolyás megítélése) és az étellel való megelégedés mennyire jellemző sajátossága az önkéntes szervezetek tagjainak, illetve a nem-tagoknak. Ezt követően pedig azt elemezzük, hogy az egészség- és boldogság-érzet megítélése alapján a szervezeti tagságnak milyen közvetett, személyes és pozitív hatásai vannak, valamint az önkéntes szervezetekben tagok és nem tagok között milyen különbségek mutatkoznak meg a fenti tényezők tekintetében.

A téma vizsgálatát azért tartjuk fontosnak, mert az önkéntes/öntevékeny/civil–nonprofit szervezetek tagságával is foglalkozó tanulmányok (Anheier–Kendall 2000; Wollebaek–Selle 2002) általában annak társadalmi-integrációs „hasznával” foglalkoznak, és kevésbé azokkal a „személyes előnyökkel”, pozitív hatásokkal, melyeket a szervezethez vagy csoporthoz való tartozás nyújtani képes (Putnam 2000; Wilson–Musick 2000).

Véleményünk szerint az önkéntes/öntevékeny/civil–nonprofit szervezetek számára – a társadalmi, közösségi célokon túl – igen fontos megtartó erő annak megmutatása, hogy az egyén számára milyen személyes, direkt vagy indirekt előnyei, pozitív hatásai vannak az ezen szervezetekhez való tartozásnak.

Az önkéntes szervezetek helye a hazai civil–nonprofit koordinátarendszerben

Az angolszász szakirodalomban a *voluntary organisation* (önkéntes szervezet) egy olyan általános kifejezés, amely bizonyos típusú – magán-, azaz nem állami, nem profitszerzési célok által vezérelt, az öngazgatás (legalább) minimális szintjével rendelkező és tagságát, tevékenységét, vezetését és adományait illetően önkéntes – szervezetre utal.

Attól függően, hogy e „különleges” entitások melyik jellemzőjét – az önkéntességet/öntevékenységet, az állampolgári kezdeményezések fontosságát, a profit szétosztásának tilalmát vagy éppen az államtól, a kormányzatoktól való függetlenséget – akarjuk hangsúlyozni, önkéntes/öntevékeny, civil, nonprofit, illetve nem-kormányzati szervezetről beszélünk.³ Az önkéntes szervezet – mint általános kifejezés – ugyanakkor nem ad szervezeti kritériumokat, így nem tesz különbséget a formális jogi státusszal, illetve azzal nem rendelkező szervezetek között.

Az utolsó pártállami parlament éppen harminc éve – mintegy a rendszerváltás nyitányaként – fogadta el az 1989. évi II. törvényt az egyesülési jogról. A törvény kiemelkedő fontossága akkor abban állt, hogy az egyesülési jogot alapvető szabadságjognak ismerte el, mely szerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy másokkal szervezeteket, illetőleg közösségeket hozzon létre, vagy azok tevékenységében részt vegyen. Ezeket a szervezeteket és közösségeket a törvény *társadalmi szervezetekként* határozta meg, kimondva, hogy az alapítók magánszemélyek, jogi személyek és jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek lehetnek; elsődleges gazdasági-vállalkozási tevékenységre nem hozhatóak létre; önálló ügyintéző és képviseleti szervvel (a működésükhöz szükséges vagyonnal és önálló költségvetéssel) kell rendelkezzenek. A jogi személynek társadalmi szervezetek alapításához további törvényi feltételeknek kellett megfelelnie: rendelkezzen önkéntesen létrehozott, öngazgató, alapszabályban meghatározott célokkal és nyilvántartott tagsággal, mely tagság tevékenységét céljai elérésére szervezze.

Ezek alapján a társadalmi szervezet kategóriájába tartozott minden nem állami szervezet, így az egyesületek, a szakszervezetek, a pártok és az egyházak, illetve – nem definiáltan – a *civil szervezetek*. Ez utóbbi szerveződések tekintetében teremtett tiszta helyzetet a 2011. évi CLXXV. úgynevezett „Civil törvény”. A civil szervezetek, mint társadalmi szervezetek meghatározásánál – magán-, nem állami, nem profit célokért létrejött, az önszerveződés, az öngazgatás, az önkéntesség/öntevékenység kritériumai mellett – a jótékonyág és a közhasznúság feltételeit is nevesítette a törvény.

A „Civil törvény” nem sorolja a civil szervezetek közé, pontosabban annak *különös formáinak* nevezi a szövetségeket, a pártokat, az egyházakat és a szakszervezeteket, továbbá bevezette a jogi személyiséggel nem rendelkező, nem gazdasági célok elérésére, de a közösségi tevékenységek összehangolására (a már két fővel is) alapítható *civil társasági* működési formát.

Az elmúlt harminc évben a *társadalmi szervezet elnevezés leginkább a jogi szaknyelvben és a közigazgatásban maradt használatos*, míg a köz-

nyelvben inkább a civil, a szakmai és tudományos nyelvben pedig a nonprofit szervezet elnevezés nyert teret. A 2000-es évektől a szektor szervezeti és bevételi dualitására utalva az elemzésekben inkább a civil-nonprofit jelző vált általánossá.

Magyarországon a civil–nonprofit szervezetek értelmezését illetően a szakmai és tudományos nyelvben a Salamon–Anheier (1995) által bevezetett – az empirikus kutatásokból induktívan levezetett, nemzetközileg is elfogadott – operacionális-strukturális definíció vált elfogadottá. Ez a definíció nem tekinti a nonprofit szervezetek körébe tartozónak sem a politikai pártokat, sem az egyházakat,⁴ de a pártfogói, polgárjogi szervezeteket, valamint a vallás iránt elkötelezett jótékony, karitatív szervezeteket a nonprofit szervezetek között tartja nyilván.

Mindezek és az Európai Értékrend Vizsgálatokban szereplő önkéntes szervezetek (a kérdőívben a direkten megnevezett önszervező csoportok, jogvédő és érdekvédelmi szervezetek, de főként a vallási és egyházi szervezetek, a politikai pártok vagy csoportok, a szakmai és szakszervezetek, illetve az indirekt értelmezett egyesületek, társaságok, klubok, körök, szakkörök stb.) bevonása alapján azt kell megállapítanunk, hogy a vizsgálat tárgyát képező önkéntes szervezetek – a hazai jogi, szakmai és tudományos értelmezések és definíciók értelmében – leginkább a harminc évvel ezelőtti *társadalmi szervezetek* ismérveivel rokoníthatóak. Ugyanakkor azonban – *a formális kritériumok hiánya miatt – a társadalmi szervezeteknél tágabb azon entitások köre, amelyek az alábbi elemzés tárgyát képezik.*

Az önkéntes szervezeti tagok arányainak változásai a népességben, 2017–1999

A 2017-es Európai Értékrend Vizsgálat szerint – a felnőtt magyar népesség reprezentatív mintájában – a válaszadók 35 százaléka válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy: *„Kérem, nézze meg gondosan a következő önkéntes szervezetek listáját, és mondja meg, hogy Ön ezek közül tartozik-e valamelyikhez, s ha igen, melyikhez?”.*

Ez a felnőtt magyar népességre vetítve 2,8 millió fő önkéntes szervezeti tagot, és a korábbi évekhez képest egy hullámozó növekedést jelentett.⁵

Az előző, 2008. évihez viszonyítva 14 százalékponttal, míg az 1999. évi adatokhoz képest 6 százalékponttal emelkedett az önkéntes szervezetekben magukat tagként jelölő válaszadók aránya.

1. táblázat. Az önkéntes szervezeti tag válaszadók aránya az EVS teljes mintában (2017, 2008, 1999)

2017	2008	1999
35% (n=528)	21% (n=310)	29% (n=292) ⁶

Forrás: A vonatkozó EVS-adatfelvételek alapján, saját szerkesztés.

Magától értetődően vetődik fel a kérdés, hogy milyen okok magyarázhatják ezt a hullámzást. A társadalmi beágyazottság tétele (Seibel 1991) azt a trivialitásnak tűnő megállapítást fogalmazza meg, hogy a civil–nonprofit – jelen esetben az *önkéntes* – szervezetek nem légtüres térben mozognak, fejlődésüket alapvetően meghatározza az a jogi, politikai, gazdasági és társadalmi környezet, amely körülveszi őket. Ugyanakkor ezek a szervezetek reagálnak is az őket körülvevő politikai, gazdasági és társadalmi kihívásokra azáltal, hogy milyen célok megvalósítására jönnek létre, de legfőképp azzal, hogy a társadalomban milyen funkciókat – közszolgáltatásokban való részvétel, érdekképviselet-érdekérvényesítés, civil-közösségépítés – töltenek be (Bartal 2009: 8). Úgy vélem továbbá, a fentebb felvázolt sajátosságok arra is hatással vannak, hogy az önkéntes/civil–nonprofit szervezetek milyen demográfiai és társadalomstatisztikai jellemzőkkel leírható tagságot képesek megszólítani, illetve milyen célok mentén tudják őket aktivizálni.

Az 1990-es éveket a reáljövedelmek csökkenésének, a súlyos foglalkoztatási válság, a magas munkanélküliség, a fogyasztás, a kulturális tevékenységek visszaesésének éveiként tartjuk számon, de az 1998-as év volt az első, amikor lassan növekedni kezdett a GDP, és valamelyest nőtt a foglalkoztatottság (Vukovich–Harcsa 1998: 30). Ezért az 1999-ben mért EVS-adatok a magyar önkéntes/öntevékeny/civil–nonprofit szektort a rendszerváltást követő extenzív növekedésének végén, a „szinten tartás” pillanatában ragadták meg.

Ezzel ellentétben, 2008-ban, a pénzügyi válság első évében készült felvétel eredményei már egyfajta „válság-jelként” is betudhatóak (Bartal 2009). Ahogy az elemzés következő részében látható lesz, pont azok a szervezetek (lásd 3. táblázat) szenvedték el a legnagyobb arányú tag-csökkenést, amelyekben a szabadidőt terhelő tagsági viszony az elköteleződés mellett inkább csak közvetett egyéni haszonnal jár. Meg kell említeni még, hogy a civil–nonprofit szektort – bár ez az „önkéntes szervezetek” csak egy részére vonatkoztatható – ebben az időben súlyos presztízsveszteségek is érték. Azt is feltételezhetjük továbbá, hogy a nonprofit gazdasági társaságok megjelenése egyfajta elszívó hatással járt, különösen a felsőfokú végzettségű, idősebb, középkorú férfiak esetében.

Végezetül, ha a 2017-es növekedés körülményeire keressük a magyarázatot, azt valószínűsítjük, hogy csak részben van szó organikus fejlődésről, mivel a kivonulás és tiltakozás (Hirschman 1995) jegyében az önkéntes szervezetek informális és mozgalmi formái éledtek fel az elmúlt tíz évben. Az informális szervezetek erősödése – a kivonulás jegyében – főként a vallási és egyházi szervezetek tagságában mutat jelentős emelkedést (lásd 3. táblázat). Míg a tiltakozási attitűdöt, a „protest-tagságot” azon mozgalmoszerű, informális-félinformális csoportokhoz való csatlakozások jelzik, amelyek részben a szektort ért, 2015-tel kezdődő támadásokra, részben pedig a kormányzati-politikai intézkedések válaszreakcióiként születhettek.

Az önkéntes szervezeti tagok szociodemográfiai jellemzői, 2017–1999

A bevezetőben már említettük, hogy a hazai szociológiai és nonprofit-kutatás nagy adóssága, hogy alig rendelkezünk szociodemográfiai adatokkal az önkéntes/öntevékeny/civil–nonprofit szervezetek tagságáról. Amennyiben viszonyítási alapot keresünk az önkéntes szervezeti tagok szociodemográfiai jellemzőinek elemzéséhez, akkor a releváns szakirodalmat egyfelől Angelusz Róbert és Tardos Márton (1998) a kapcsolati erőforrások átrendeződését kutató összehasonlító elemzése – amelyben az egyesületekben, klubokban, szakszervezetekben betöltött tagságot mint a társadalmi tőke egyik komponensét vizsgálták –, másfelől Puskás-Vajda Zsuzsanna és szerzőtársainak (2009) a hazai önkéntes társulások tagságára vonatkozó eredményei jelentik.

Angelusz és Tardos a kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciáit vizsgálta és hasonlította össze a rendszerváltozás előtt (1987-ben) és a rendszerváltozás után, 1997-ben készült, reprezentatív felvételek alapján.⁷ Terjedelmi korlátok miatt most csak a társadalmi tőke – vagy, ahogy a tanulmányban szerepel: kapcsolathálózati erőforrások – vizsgálatának egyik komponensére, az egyesületekben, klubokban, szakszervezetekben betöltött tagsági jellemzőkre vonatkozó eredményeket ismertetjük.

Az 1987-es felmérés szerint a felnőtt népesség egyötöde számolt be egyesületi vagy klubtagságról (a kötelezőnek számító szakszervezeti tagság ekkor nem került be a kérdésbe). Tíz évvel később, 1997-ben, a megkérdezettek egyharmada volt valamely egyesület, klub vagy szakszervezet tagja. Mindezek alapján a szerzők megállapították, hogy a vizsgált évtized alatt a társulási készségben komolyabb változás nem ment végbe (Angelusz–Tardos 1998: 246).

Hozzá kell tennünk, hogy ekkor a magyar nonprofit szektor extenzív fejlődésének utolsó éveit élte. 1997-ben az egyesületek az összes civil–nonprofit szervezet 57 százalékát tették ki, ami 27 807 szervezetet jelentett, és éves növekedési ütemük ekkortól kezdett el csökkenni (Bartal 2005). Ezidőben az egyesületek önbevalláson alapuló taglétszáma megközelítette a hárommillió főt, ami reális becslések szerint is a felnőtt népesség 30 százalékát jelentette, és ez közel hasonló volt, mint amit a szerzők mértek.

Az összehasonlító vizsgálat eredményei (Angelusz–Tardos 1998: 254) alapján az egyesületekben, klubokban és szakszervezetekben való tagság elsősorban a férfiak, a 30–59 éves korosztály, leginkább a főiskolai és egyetemi végzettséggel rendelkezők, főképpen a vezető állásúak, továbbá a beosztott értelmiségiek és az önálló vállalkozók, valamint inkább a községekben, illetve az Északnyugat- és az Észak-magyarországi régióban élők számára jelentett, ha nem is túl erős, de nem elhanyagolható kapcsolathálózati erőforrást.

Az önkéntes társulások tagságát vizsgálta Puskás-Vajda és szerzőtársai (2009) a Hungarostudy 2002-es, illetve a Hungarostudy Egészség Panel 2006-os mintáján. A kutatás fontos hozadéka volt, hogy a folyamatos tagsággal rendelkezők mellett, elemzésük tárgyává tették a kilépők és belépők demográfiai, szociokulturális, illetve

gazdasági helyzetét, továbbá egészségi állapotának megítélését és azt is, hogy az egyes típusok milyen magatartás- és személyiségjellemzőkkel írhatóak le. Eredményeik szerint a két felvétel időpontjában a felnőtt magyar népesség⁸ valamivel több, mint egytizede volt önkéntes társulás tagja.⁹ A vizsgálatban a folyamatos tagsággal rendelkezők szociodemográfiai jellemzőikben számos eltérést mutattak mind a nem tagok, mind pedig a kilépők és belépők csoportjaitól.

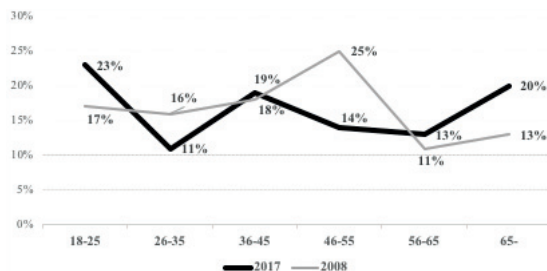
Ezek szerint a folyamatos tagsággal rendelkezők háromötöde férfi volt, 62 százalékuk a 35–64 éves korosztályba tartozott és inkább az aktív gazdasági státusszal rendelkezők közül kerültek ki. Kétharmaduknak volt közép- vagy felsőfokú végzettsége, és saját anyagi helyzetét egyharmaduk inkább javulónak ítélte (Puskás-Vajda et al. 2009: 125–126).

Az eltérő mintavételi szempontok ellenére is – mintegy viszonyítási alapként – érdemes megjegyezni, hogy a 2008-as EVS-felvétel adatai szerint a részvételi arány a férfi, illetve a női tagok között majdnem kiegyenlített volt (2. táblázat). A 36–65 éves válaszadó tagok aránya 54 százalék volt, négyötödük közép- és felsőfokú végzettséggel, háromötödük fizetett állással rendelkezett.

2017-ben az önkéntes szervezetek tagjainak számító válaszadók szociodemográfiai jellemzői közül – terjedelmi korlátok miatt – a következő eredményeket emeljük ki:

- 2017-ben az önkéntes szervezeti tagság hangsúlyosabban lett a női válaszadók sajátossága, mint a férfiaké. Ez mindenképpen fontos változás a korábbi EVS-hullámok adatai, illetve a fent idézett kutatásokhoz képest is. A korábbi felvételek idején a két nem tagjai – árnyalatnyi női túlsúllyal – megközelítőleg azonos arányban vallották magukat önkéntes szervezetek tagjának.¹⁰
  - Az életkori csoportok szerinti elemzés alapján az első szembetűnő jelenség az, hogy a 36–55 éves korosztály „hegemóniája” megtört, és 2017-ben három generációhoz tartozó – a minta közel kétharmadát kitevő – válaszadók „vitték a hátukon” az önkéntes szervezeti tagságot: a 18–25 évesek, a 65 év feletti és a 36–45 év közöttiek (1. ábra). Fontos megjegyezni, hogy 2017-ben a 26–35 éves korosztályhoz tartozó válaszadók már kevésbé, az 56–65 év közöttiek pedig még nem eléggé voltak megszólíthatóak az önkéntes szervezetek által. A 65 év feletti válaszadók arányának 7 százalékpontos növekedése 2008-hoz képest arra utal, hogy Magyarországon is egyre elterjedtebbé válik a nyugdíjas évek aktív, társadalmilag is hasznos eltöltése.¹¹
- A 18–25 év közötti és a 65 év feletti – „unoka–nagyszülő” korú – önkéntes szervezeti tag válaszadók 43 százalékos aránya alapján úgy véljük, hogy ez az életkori megoszlás nem jelentéktelenül befolyásolja a minta családi állapot, gyermekszám, fizetett állással való rendelkezés és átlagjövedelem szerinti megoszlását.

1. ábra. A magukat önkéntes szervezetek tagjaiként jelölő válaszadók életkori csoportok szerinti megoszlása, 2017–2008

Forrás: Az EVS vonatkozó adatfelvételei alapján, saját szerkesztés.

- Az önkéntes szervezeti tag válaszadók több mint fele (56 százalék) egyedül élő volt (30 százalék nőtlen/hajadon, 12 százalékuk özvegy, 14 százalékuk elvált, különélő). Ez a korábbi évek adataival összevetve – 2008-hoz képest 11 százalékpontos, 1999-hez képest 21 százalékpontos növekedést mutatva – lényeges változásnak számít.
- Az 1999-es adatokkal összehasonlítva, 2017-ben számottevően csökkent a gyermek válaszadók aránya is (81 százalékról 58 százalékra), noha még mindig ők alkotják az önkéntes szervezeti tagok többségét.
- Az iskolai végzettségi adatokat tekintve állandósulni látszik, hogy az önkéntes szervezeti tag válaszadók többsége (2017-ben 81 százalékuk, 2008-ban 83 százalékuk) a közép- és felsőfokú végzettségűek közül került ki. Ez természetesen mindenképpen összefügg a közép- és felsőfokú végzettségűek arányának növekedésével, de 2017-ben a nem tag válaszadók 13 százalékának volt csupán felső- és 66 százalékának középfokú végzettsége.¹²
- Szűkült az olló a fizetett állással rendelkező, illetve nem rendelkező válaszadók között (53–47 százalék). A fizetett állással nem rendelkező válaszadók 47 százalékos aránya az alábbi csoportokból tevődik össze: 24 százalék a nyugdíjasok aránya, 14 százalék tanuló, 9 százalék pedig munkanélküli, háztartásbeli, leszázalékolt és egyéb. E foglalkoztatási helyzetnek tudható be a mintából kiolvasható alacsony havi jövedelmi átlag is.

2. táblázat. Az önkéntes szervezetekben tag válaszadók szociodemográfiai jellemzői (2017, 2008, 1999)

Szociodemográfiai jellemzők	2017 (n=528)	2008 (n=310)	1999 (n=292)
Férfi	44%	49%	48%
Nő	56%	51%	52%
18–25 éves	23%	17%	n.a ¹³
26–35 éves	11%	16%	n.a
36–45 éves	19%	18%	n.a
46–55 éves	14%	25%	n.a
56–65 éves	13%	11%	n.a
65 éven felüli	20%	13%	n.a
Házass, élettársi kapcsolatban élő	44%	55%	63%
Egyedül élő (elvált, különélő, özvegy, hajadon/nőtlen)	56%	45%	37%
Gyermekes	58%	68%	81%
Gyermektelen	42%	32%	19%
Alsófokú iskolai végzettségű ¹⁴	19%	17%	34%
Középfokú iskolai végzettségű	53%	53%	45%
Felsőfokú iskolai végzettségű	28%	30%	21%
Van fizetett állása	53%	60%	52%
Nincs fizetett állása	47%	40%	48%
Havi jövedelmi átlag	3,081 (157 eFt–180 eFt között)	3,74 (legalább 110 eFt, de kevesebb, mint 125 eFt)	n.a.
Falun élő ¹⁵	31%	36%	32%
Városban élő	24%	39%	28%
Megyeszékhelyen élő	22%	12%	18%
Fővárosban élő	23%	13%	22%

Forrás: Az EVS vonatkozó adatfelvételei alapján, saját szerkesztés.

- Végezetül pedig, 2017-ben a válaszadó önkéntes szervezeti tagok egyharmada községi lakos volt, a többi települési kategóriába tartozó válaszadók aránya pedig – a korábbi évekhez képest – kiegyenlítettebbé vált. Úgy véljük, ebben nem kis szerepet játszott az, hogy a kétezres évektől kezdődő, a budapesti (és nagyvárosok körüli) agglomerációba, illetve a kisvárosokba való elköltözés folyamata lelassult.
- Meg kell jegyezni, hogy a tagsági alminta „különös” sajátosságának tekinthető, hogy a válaszadók 61 százaléka vallotta magát valamilyen vallási felekezethez tartozónak, ami lényegesebb magasabb a teljes minta (45 százalék) és a nem tagok (52 százalék) hasonló arányainál.

Összegezve megállapítható, hogy 2017-ben az önkéntes szervezetekben magukat tagnak jelölők inkább a fiatal, a nyugdíjaskorú és a 36–45 éves nők közül kerültek ki, akiknek több mint a fele egyedülálló volt, közép- vagy felsőfokú végzettséggel rendelkeztek, valamivel több mint a felüknek volt fizetett állása, és magukat közel kétharmad arányban valamilyen vallási felekezethez tartozónak vallották.

Az önkéntes szervezeti tagság tevékenységterületei

Mielőtt rátérnék a válaszadók által megjelölt tevékenységterületek elemzésére, a következőket kell előrebocsátanunk. A magyar civil–nonprofit szektor történetileg hagyományozott öröksége a sport–szabadidős és kulturális egyesületek dominanciája (Salamon–Anheier 1995; Bartal 2005).

A megjelölt tevékenységi területek¹⁶ rangsorát nézve, a fenti megállapítást valójában csak a 2017-es felvétel adatai igazolják vissza – azzal a kitételrel, hogy 1999 óta a leggyakrabban említett tevékenységi terület a vallási vagy egyházi szervezetekhez kapcsolódott.¹⁷

2017-ben a válaszadó, önkéntes szervezetek tagjai három tevékenységi területen vállaltak a legnagyobb arányban tagságot:

- a vallási vagy egyházi (46 százalékban);
- a sport vagy aktív pihenés (32 százalékban); és
- a nagyon heterogén tevékenységeket magában foglaló oktatási, művészeti, zenei vagy kulturális területen (30 százalékban).

Az egy tagra jutó tevékenységterület említése 2017-ben 1,8, míg a korábbi években 1,4 volt, ami arra utal, hogy bizonyos válaszadók esetében kumulálódott szervezeti tagság(ok)ról beszélhetünk (Wollebaek–Selle 2002).

A 3. táblázat adatai azt is jól mutatják, hogy a tagok által leggyakrabban megjelölt tevékenységterületek között egyfajta strukturális átrendeződés jött létre, különösen a szakszervezetek és a szakmai szervezetek említése terén. Itt kell megjegyezni, hogy Anheier és Seibel (1993) sajátos magyar – más kelet-európai országokra nem jellemző – jelenségként írta le a szakszervezetek, munkavállalói érdekképviseletek nem elhanyagolható számát az 1990-es évek elején.

3. táblázat. Az önkéntes szervezeti tagok megoszlása tevékenységterület szerint (2017, 2008, 1999, az említések százalékában)

Tevékenységterület	2017 (n=528)	2008 (n=310)	1999 (n=292)
Vallási és egyházi	46%	30%	42%
Sport vagy aktív pihenés	32%	24%	13%
Oktatási, művészeti, zenei vagy kulturális tevékenység	30%	13%	12%
Szakmai szervezet	15%	8%	13%
Környezetvédelem, az élővilág megőrzése, állatok jogai	12%	7%	6%
Humanitárius vagy jótékonyági	12%	n.a.	n.a.
Szakszervezet	10%	18%	24%
Önsegítő csoport, kölcsönös segítségnyújtás	7%	n.a.	n.a.
Politikai párt vagy csoport	5%	3%	5%
Fogyasztói érdekvédelem	2%	n.a.	n.a.
Más csoportok	13%	8%	9%
Egészségvédelem	n.a.	8%	7%
Szociális gondozó szolgálat, idős, hátrányos helyzetű vagy elesett emberek támogatása	n.a.	5%	7%
Helyi közösségi tevékenység, a szegénység, a foglalkoztatás, a lakásügy és a faji egyenlőség megoldása	n.a.	7%	3%
Ifjúsági munka (mint ifjúsági egyesület, cserkészlet, klub stb.)	n.a.	7%	3%
Női csoportok, nőmozgalom	n.a.	3%	1%
Harmadik világ támogatása vagy az emberi jogok	n.a.	1%	1%
Békemozgalom	n.a.	1%	1%

Forrás: Az EVS vonatkozó adatfelvételei alapján, saját szerkesztés.

A hazai nonprofit statisztikai adatok szerint a szakszervezetek 1997-ig számbeli többségben voltak a munkaadói érdekképviseltekkel szemben, majd 2010 óta a szakmai, gazdasági érdekképviseltek a sport és a szabadidős szervezetek után – részben a kötelező kamarai tagságnak is betudhatóan – a harmadik legjelentősebb szervezeti csoporttá nőttek ki magukat. Ezen megállapításokat – amennyiben az adatfelvételben szereplő szakszervezetek és szakmai szervezetek tagsági arányait vesszük alapul – az idősoros elemzés tendenciaszinten alátámasztja.

Tartalmát tekintve a tanulmányban az önkéntes szervezeti tagságot úgy értelmeztük, mint olyan, a szabadidőt terhelő elköteleződés, ami nemcsak a közösség, a társadalom, de az egyén számára is – közvetlen vagy közvetett – személyes előnyökkel jár. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk az önkéntes szervezetek tagságának tevékenységterületeit, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy 2017-ben a válaszadók – a korábbi évekhez képest – sokkal inkább az egyén/tag számára közvetlenebb előnyökkel járó elköteleződéseket (vallási és egyházi szervezetek, sport vagy aktív pihenés és az oktatási, művészeti, zenei vagy kulturális tevékenység) választották. Az egyén/tag számára közvetett, és inkább társadalmi haszonnal járó tevékenységek (például környezetvédelem, az élővilág megőrzése, állatok jogai, humanitárius vagy jótékonyági szervezet) említése alig 10–15 százalék között mozgott. Az adatok arra is rámutatnak, hogy valamilyen társadalmi-gazdasági válság idején éppen ezek a tevékenységterületek szenvedik el a nagyobb arányú tagságcsökkenést.

A részletesebb, az egyes tevékenységterületeket említő tagok korcsoportonkénti elemzése is egyfajta átstrukturálódásról, illetve sajátos együttjárásokról ad számot. Így például:

- 2017-ben a vallási szervezetek tagságának felét a 18–25, illetve a 65 évnél idősebb korosztályhoz tartozó válaszadók adták (2008-ban háromötödük még a 46 évnél idősebb korosztályból került ki). Ezt az „unoka-nagyszülő” együttjárást figyelhetjük meg a politikai pártok, csoportok, valamint a környezetvédelmi szervezetek esetében is, ahol ezen két korcsoporthoz tartozó válaszadók jelentették a szervezetek tagsági bázisát.
- Az oktatási, művészeti, zenei vagy kulturális tevékenységek tagjai 2017-ben 58 százalékban a 18–35 évesek csoportjából került ki, míg 2008-ban 55 százalékuk még a 36–55 éves korcsoporthoz tartozott. Mindez egyértelműen az oktatási, művészeti, zenei vagy kulturális szervezetek tagságának fiatalodását mutatja.
- A szakmai szervezetekben tagságot jelölők között a 35–65 év közöttiek voltak többségben, és meg kell jegyezni, hogy ez az életkori csoport csak itt tudta korábbi, 2008-as – több szervezeti tagságot is jellemző – dominanciáját megtartani.
- A sport és szabadidős szervezetek tagságának 78 százaléka 18–45 év közötti volt. Ez a 2008-as eredményekhez képest jelentős életkori átstrukturálódást jelent, hiszen a 46–55 év közötti válaszadók aránya jelentősen visszaesett.
- Figyelemre méltó, hogy a humanitárius jótékonyági szervezetek tagsága előre-gedő korszerkezettel jellemezhető (a válaszadók közel kétharmada a 46 évnél idősebb korosztályhoz tartozott).

Az egyes szervezet-tevékenységterületet említők lakóhely szerinti megoszlása a következő sajátosságokat mutatta:

- a vallási, egyházi szervezetekhez kötődők lakóhely szerinti megoszlása egyenes arányban nőtt a települési lejtővel (38 százalékuk községi, 24 százalékuk városi, 19 százalékuk megyeszékhelyi és csupán 15 százalékuk volt budapesti lakos).
- A sport és szabadidős szervezetek tagjainak többsége (55 százalék) városi és fővárosi illetőségű volt, így tehát le kell számolnunk a falusi sportszervezetek nagyarányú tagságának mítoszával.
- Az oktatási, művészeti, zenei vagy kulturális tevékenységek tagságának egyharmadát budapesti, valamivel több, mint kétötödét pedig városi és megyeszékhelyi lakosok tették ki.

2017-ben a teljes minta 16 százaléka (243 fő) végzett úgynevezett epizodikus önkéntes munkát (Bartal 2019), ami a felnőttkorú népességre vetítve 1,3 millió főt jelent. Ez az adat azért fontos, mert támpontot ad a szervezetekhez kötődő önkéntesség kevésbé vizsgált arányáról.¹⁸

Az önkéntes szervezeti tagok körében kétszeres volt az epizodikus önkéntes munkavégzést említők aránya, mint a nem tagokéban. Ez a nőkre (55 százalék) sokkal inkább volt jellemző, mint a férfiakra (45 százalék). Az epizodikus önkéntesek fele két korosztályból, a 18–25, illetve a 36–45 év közöttiek közül került ki.

A részletesebb elemzés azt mutatta, hogy a vizsgált időszakot megelőző hat hónapban legnagyobb arányban a 20–24 éves korosztály végzett önkéntes tevékenységet. A további szociodemográfiai jellemzők szerint a rövid idejű önkénteséget vállalók többsége egyedülálló volt, 63 százalékuk középfokú, illetve felsőfokú végzettséggel rendelkezett. Huszonnyolc százalékuk falvakban, míg kétötödük megyeszékhelyen, illetve a fővárosban élt (Bartal 2019: 29).

Az önrányítottság, az egészség és boldogság jelenléte a magyar önkéntes szervezetek tagjainak körében, 2017–2008

Putnam 1995-ben megjelent tanulmánya óta szakirodalmi metaforává vált, hogy „a társadalmi bizalom és az egyesületi tagság szoros összefüggése nemcsak időbeli és egyének közötti, hanem országoként is igaz” (Putnam 1995: 73). Ebből kiindulva, az önkéntes szervezeti tagság és a társadalmi bizalom vizsgálata szinte elválaszthatatlan lett (lásd például Anheier–Kendall 2000; Putnam 2000; Wollebaek–Selle 2002). Ezen kutatások fontos megállapítása, hogy az önkéntes/öntevékeny/civil társulásokban való részvétel erősíti a szociális tanulást és a társadalmi kohéziót.

Ugyanakkor a 2000-es évektől a fellazult, rugalmasabb munkaidőben, az atipikus munkaformákban, az információk hozzáférhetőségében megmutatkozó társadalmi, gazdasági változások újfajta életmódot, életstílust alakítottak ki. Az individualizálódáson nyugvó újfajta életmód- és életstílus megjelenése mindinkább

felvetette – a nemzetközi és a hazai szakirodalomban is – annak a kérdésnek a vizsgálatát, hogy az önkéntes/öntevékeny/civil–nonprofit szervezetekben való tagságnak nemcsak kollektív haszna van: a szervezeti és csoporttagság egyéni előnyöket és pozitív változásokat is jelent a tagok számra (Putnam 1993; Wilson–Musick 2000; Skrabski 2003; Kopp–Skrabski 2008; Puskás-Vajda et al. 2009).

A kérdés vizsgálata azért is érdemel kitüntetett figyelmet, mert 2017-ben a válaszadók – a korábbi évekhez képest – sokkal inkább az egyén/tag számára közvetlen haszonnal járó elköteleződéseket (vallási és egyházi szervezetek, sport vagy aktív pihenés, oktatási, művészeti, zenei vagy kulturális tevékenység) választották.

Puskás-Vajda és szerzőtársai kutatásának – az egészségi állapot, a magatartás- és személyiségjellemzők vizsgálata alapján – kiemelkedő hozadéka volt annak megállapítása, hogy „az önkéntes társulások tagjait és valaha volt tagjait inkább jellemzik egészségvédő faktorok: alacsonyabb az anómia foka, jellemzőbb a problémacentrikus megküzdési mód, a reflektivitásra való képesség, a kreativitás magasabb foka, és az önrányítottság” (Puskás-Vajda et al. 2009: 119). A Hungarostudy vizsgálatok (1995, 2002, 2006) országos reprezentatív adatai számokban mérhetően igazolták a civil szervezetekben való részvétel egészségvédő hatását (Skrabski 2003; Kopp–Skrabski 2008).

Az önrányítottság alatt általában azt értik, mennyire érzi valaki úgy, hogy befolyása van a saját sorsára, életére, mennyire képes céljaiért tenni, azaz mennyire autonóm személyiség. Az önkéntes szervezetekben magukat tagnak jelölő válaszadók önrányítottságát a saját sorsra való befolyást vizsgáló kérdéssel tudtuk mérni.⁹

Ahogy a 4. táblázat adatai alapján látható, mind 2017-ben, mind 2008-ban a magukat önkéntes szervezetek tagjainak jelölő válaszadók *egyértelműen nagyobb arányban vélekedtek úgy, hogy befolyásuk van a sorsukra, mint a nem tag válaszadók, és ez a különbség mindkét évben szignifikáns volt.*

4. táblázat. A saját sorsra való befolyás megítélése az önkéntes szervezetek tagjai és nem tagjai körében (2017, 2008)

2017	Nagyon	Közepesen	Kicsit
Tag (n=525)	31%	37%	32%
Nem tag (n=984)	23%	34%	48%
2008	Nagyon	Közepesen	Kicsit
Tag (n=309)	45%	27%	28%
Nem tag (n=1199)	35%	27%	38%

Forrás: Az EVS vonatkozó adatfelvételei alapján, saját szerkesztés.

Az étellel való elégedettség nemcsak egy pozitív attitűdöt jelent, hanem nagyobb kezdeményezőkézséggel és aktivitással is párosul. E kérdés vizsgálatánál hasonló eredményeket kaptunk, mint a fentiekben.

Mind a két vizsgálati évben az önkéntes szervezetek tagjai szignifikánsan elégedettebbek voltak életükkel, mint a nem tagok (5. táblázat).

Úgy véljük, hogy a két vizsgálati évben a tagok válaszarányainak a különbségei – mind a saját életre való befolyás, mind pedig az étellel való elégedettség tekintetében – abból fakadhatnak, hogy 2017-ben a tagok almintájának jelentős hányadát két olyan válaszadói csoport (18–25 évesek és a 65 év feletti) alkotta, amely életkori sajátosságaikból fakadóan, egzisztenciálisan a „még és már nem” helyzetében van. (Ezzel szemben 2008-ban a tagok mintájának 59 százalékát a 26–55 éves korosztály adta, amely egzisztenciálisan a „már” helyzetében volt.) De azt is feltételezhetjük, hogy 2017-ben a fenti különbségek egy általános, társadalmi kitettség jelzései is.

5. táblázat. „Mindent egybevetve mennyire elégedett jelenlegi életével?”
(Az önkéntes szervezetek tagjai és nem tagjai, 2017, 2008)

2017	Nagyon	Közepesen	Kicsit
Tag (n=525)	29%	43%	28%
Nem tag (n=984)	26%	39%	26%
2008	Nagyon	Közepesen	Kicsit
Tag (n=309)	44%	27%	29%
Nem tag (n=1199)	36%	26%	38%

Forrás: Az EVS vonatkozó adattfelvételei alapján, saját szerkesztés.

Az eredmények alapján az önkéntes szervezetekben tag válaszadók szociodemográfiai jellemzőit tehát azzal egészíthetjük ki, hogy önrányítottabbak, életükkel elégedettebbek, mint a nem tag válaszadók, és ez tartós tendenciának mutatkozott.

A fentebb már idézett szakirodalmi adatokkal egyezően mind 2017-ben, mind 2008-ban azt találtuk, hogy az önkéntes *szervezeti tag válaszadók jobb egészségi állapotban lévőnek tartották magukat*, mint a nem tag válaszadók, de 2008-ban ez a különbség még szignifikáns volt (a tagok válaszainak átlaga 2017: 2,46; SD=1,093; a nem tagok válaszainak átlaga 2017: 2,55; SD=1,085; a tagok válaszainak átlaga 2008: 2,34; SD=0,959; a nem tagok válaszainak átlaga 2008: 2,59; SD=1,046).

Ennek magyarázata az, hogy 2017-ben a tagok körében megemelkedett a 65 év feletti korosztály aránya és ez némiképp rontotta az egészségi állapot megítélését, ahogy például az egészségi állapot legrosszabb megítélését a 2008-as nem tag válaszadók adták.

A vonatkozó szakirodalom tükrében vizsgálatunk meglepő eredményének azt tartjuk, hogy a 2017-ben önkéntes szervezetekben tag és nem tag válaszadók között – az átlagot tekintve – alig volt számottevő különbség abban, hogy mennyire

érik magukat boldognak (a tagok válaszainak átlaga: 1,96; SD=0,653; a nem tagok válaszainak átlaga: 2,01; SD=0,694, ami a „meglehetősen boldog” válaszkategoriának felelt meg). Különösen érdekes ez az eredmény annak fényében, hogy 2008-ban még az önkéntes szervezetek tagjai szignifikánsan boldogabbnak tartották magukat, mint a nem tag válaszadók.

Le kell szögezni, a tag válaszadók többsége (84 százaléka) továbbra is „nagyon boldognak – meglehetősen boldognak” tartotta magát. A szembeötlő változás abban áll, hogy a *nem tag válaszadók körében jelentősen növekedett a magukat egyértelműen boldognak tartók aránya*. Ez a korábbi kutatási eredmények és EVS-felvételek adataihoz képest nem várt eltérés (6. táblázat).

6. táblázat. „Mindent összevetve mit mondana magáról?”

2017	Nagyon boldog	Meglehetősen boldog	Nem nagyon boldog	Egyáltalán nem boldog
Tag (n=525)	22%	62%	14%	2%
Nem tag (n=984)	21%	59%	17%	3%
2008	Nagyon boldog	Meglehetősen boldog	Nem nagyon boldog	Egyáltalán nem boldog
Tag (n=309)	23%	61%	14%	2%
Nem tag (n=1199)	15%	63%	18%	4%

Forrás: Az EVS vonatkozó adatfelvételei alapján, saját szerkesztés.

Az eredmények alapján tehát azt állapíthatjuk meg, hogy 2008-ban az önkéntes szervezetek tagjai minden vizsgált egészségvédő faktor tekintetében még szignifikánsan jobb eredményeket mutattak fel, mint a nem tagok. 2017-ben azonban az önkéntes szervezetek tagjai már csak három egészségvédő faktor esetében tudták a tagság pozitív hatásait megőrizni, mivel a boldogságérzet tekintetében csak árnyalatnyi különbség mutatkozott a két csoport között: a nem tag válaszadók körében ugyanis jelentősen növekedett a magukat boldognak tartók aránya.

Összegzés

Elemzésünk tárgyát a magyar felnőtt népesség azon csoportja alkotta, amely magát valamilyen önkéntes szervezet tagjaként definiálta. Fontos leszögezni, hogy a hazai jogi, szakmai és tudományos definíciók alapján az „önkéntes szervezet” leginkább a harminc évvel korábban, az 1989. évi ún. Egyesülési törvényben leírt társadalmi szervezetekkel azonosítható. A formális kritériumok hiánya miatt azonban még tágabb azon entitások köre, ami alapján megállapításainkat megfogalmazzuk.

Az Európai Értékrend Vizsgálatok által regisztrált húsz évben a magyar önkéntes szervezetek tagságának aránya hullámozó fejlődést mutatott, amiben vélemé-

nyünk szerint három tényező együttes vagy éppen váltakozó hatása mutatkozik meg. Egyrészt a társadalmi-gazdasági folyamatokéban, a tagok szociodemográfiai jellemzőiben és egyéni élethelyzeteiben bekövetkezett változásokban és – nem utolsósorban – az önkéntes/öntevékeny/civil–nonprofit szervezetek aktivitásában.

A részletesebb elemzések alapján (szervezeti-tevékenységterületi koncentráció, a tag válaszadók szociodemográfiai jellemzői) azt feltételeztük, hogy a 2017-es növekedés nem egy belső, organikus fejlődés tükré, mint inkább egyfajta kivonulás, tiltakozás, miszerint az önkéntes/öntevékeny/civil szervezetekhez való tartozás bizonyos értelemben vett „menedéket” jelent jól körül írható társadalmi csoportok számára, hogy aktivitásukat, tenni akarásukat kibontakoztathassák, vagy éppen csak a valahová való tartozás élményét megtapasztalják.

A szociodemográfiai jellemzők 2017-es változása tekintetében az egyik fontos tényező abban mutatkozott meg, hogy az önkéntes szervezeti tagság hangsúlyozottabban női válaszadói sajátossággá vált. Ugyanekkor pedig megtört a középkorosztály, a 36–55 éves korosztály „hegemóniája”, és az önkéntes szervezetek tagsági bázisa korosztályilag szórtabbá vált.

A következő évek fontos kérdése az lesz, hogy ez az életkori átstrukturálódás időleges vagy tartós jellemzője lesz-e a magyar önkéntes szervezeteknek.

Tartalmát tekintve a tanulmányban az önkéntes szervezeti tagságot úgy értelmeztük, mint olyan, a szabadidőt terhelő elköteleződés, ami nemcsak a közösség, a társadalom, de az egyén számára is – közvetlen vagy közvetett – személyes előnyökkel, pozitív hatásokkal jár.

Figyelemreméltó eredménynek tartjuk, hogy 2017-ben a magukat önkéntes szervezetek tagjaként jelölő válaszadók a korábbi évekhez képest sokkal inkább az egyén/tag számára elsősorban közvetlen haszonnal járó elköteleződések (vallási és egyházi szervezeteket, sport vagy aktív pihenést és a nagyon heterogén oktatási, művészeti, zenei vagy kulturális tevékenységet) választották. Az egyén/tag számára közvetett, és inkább társadalmi haszonnal járó tevékenységek (például környezetvédelem, az élővilág megőrzése, állatok jogai, humanitárius vagy jótékonyági szervezet) említése alig 10–15 százalék között mozgott. Az adatok arra is rámutatnak, hogy társadalmi-gazdasági válság idején éppen ezek a tevékenységterületek szenvedik el a nagyobb arányú tagságvesztést.

Az egészségvédő faktorokra irányuló elemzések azt mutatták, hogy a magukat önkéntes szervezetek tagjainak valló válaszadók meghatározó jellemzője, hogy sokkal inkább önrányítottak és elégedettebbek életük alakulásával, mint a nem tag válaszadók.

Eredményeink visszaigazolták a szakirodalmi megállapításokat, miszerint az önkéntes szervezetekhez tartozó válaszadók jobb egészségi állapotban lévőnek tartották magukat, mint a nem tagok. A boldogság tekintetében ugyanakkor a 2017-es vizsgálat meglepő fejleményeként, a tag és nem tag válaszadók között – az átlagot tekintve – alig volt számottevő különbség abban, hogy mennyire érzik magukat boldognak.

A szembeötlő változás abban áll, hogy a nem tag válaszadók körében jelentősen növekedett a magukat egyértelműen boldognak tartók aránya. Ez a korábbi kutatási eredmények és EVS-felvételek adataihoz képest is nem várt eltérés.

Irodalom

- Angelusz Róbert–Tardos Márton (1998): A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években. In: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (Szerk.) (1998): *Társadalmi Riport*. Budapest: TÁRKI. pp. 237–256.
- Anheier, Helmut–Seibel, Wolfgang (1993): A nonprofit szektor és társadalmi átalakulás. *Európa Fórum*, (3.), pp. 22–37.
- Anheier, Helmut–Kendall, Jenner (2000): Interpersonal trust and voluntary associations: examining three approach. *British Journal Society*, 53., (3.), pp. 343–362.
- Badelt, Christoph (1997): *Handbuch der Nonprofit Organization. Strukturen und Management*. Wien: Schaffel-Poeschel Verlag.
- Bartal Anna Mária (2005): *Nonprofit elméletek, modellek, trendek*. Budapest: Századvég.
- Bartal Anna Mária (2009): A válság elején – a nonprofit trilemmáról és a „jó” és „rossz” civil társadalom kérdéseiről. Éves Civil Jelentés 2007–2008. *Civil Szemle*, VI., (1–2.), pp. 8–21.
- Bartal Anna Mária (2019): „Vissza a jövőbe” – a magyar önkéntesség harminc évéről három tételben. *Civil Szemle*, XVI., (1.), pp. 15–33.
- Európai Bizottság (1997): *Promoting the Role of Voluntary Organizations and Foundations in Europe*. COM/97/0241 final. Brüsszel: Európai Bizottság.
- Hirschman Albert (1995): *Kivonulás, tiltakozás, hűség. Hogyan reagálnak vállalatok, szervezetek és államok hanyatlására az érintettek*. Budapest: Osiris.
- Kopp Mária–Skrabski Árpád (2008): Kik boldogok a mai társadalomban? In: Kopp Mária (Szerk.) (2008): *Magyar lelkiállapot 2008. Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Budapest: Semmelweis. pp. 73–79.
- KSH (2019): *Nonprofit szervezetek Magyarországon 2017*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Önkéntesség Magyarországon 2018. *Az önkéntességkutatás első eredményei*. (2018): Budapest: Új Nemzedék Központ Nonprofit Kft.
- Puskás-Vajda Zsuzsanna–Susánszky Éva–Kopp Mária (2009): A hazai önkéntes társulások tagságának szocio-demográfiai és pszichés jellemzői, valamint a társulások dinamikájának elemzése egy országos reprezentatív felmérés alapján. *Mentálhigiény és Pszichoszomatika*, (2.), pp. 119–137.
- Putnam, Robert (1993): *Making Democracy work: civil traditions in modern Italy*. New Jersey: Princeton University Press.
- Putnam, Robert (1995): Bowling Alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6., (1.), pp. 65–78.
- Putnam, Robert (2000): *Bowling alone: The collapse and revival of american community*. New York: Simon & Schuster.
- Salamon, Lester–Anheier, Helmut (1995): *Szektor születik. A nonprofit szektor nemzetközi összehasonlításban*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.
- Salamon, Lester–Sokolowski, Wojciech–List, Regina (2003): *Civil társadalom világnézetben*. Budapest: Civitalis Egyesület.

- Seibel, Wolfgang (1991): *Funktionaler Dilettantismus. Erfolgreiche schreitende Organisationen im „Dritten Sektor“ zwischen Markt und Staat*. Baden-Baden: Nomos Verlag.
- Skrabski Árpád (2003): *Társadalmi tőke és egészségi állapot az átalakuló társadalomban*. Vác: A hét szabad művészet könyvtára.
- Vukovich György–Harcza István (1998): A magyar társadalom a jelzőszámok tükrében. In: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (Szerk.) (1998): *Társadalmi Riport*. Budapest: TÁRKI. pp. 21–42.
- Wilson, John–Musick, Marc (2000): The effects of volunteering on the volunteer. *Law and Contemporary Problems*, 62., (4.), pp. 141–168.
- Wollebaek, Dag–Selle, Peer (2002): Does participation in volunteer associations contribute to social capital? The impact of intensity, scope and type. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, (1), pp. 32–61.

Jegyzetek

¹ A tanulmány a Társadalmi Reflexió Intézet számára 2019 augusztusában készített elemzés átdolgozott változata.

² A *Nonprofit szervezetek Magyarországon* című kiadvány a társas nonprofit szervezetek (egyesületek, köztestületek, munkavállalói és szakmai érdekképviselőek, nonprofit gazdasági társaságok, egyesülések) tagjainak számáról közöl adatokat a szervezetek önbevallása alapján.

³ Meg kell jegyezni, hogy a nem állami jellegre utaló „nem-kormányzati szervezet – *non-governmental organisation*” (NGO) kifejezés, mely már a nemzetközi konferenciákon is bevett kategóriának számít, Badelt (1997) szerint a félreértések csíráját hordozza magában. Szó szerinti értelmezésben ugyanis, az NGO kategóriája kiterjed mind a nyereségorientált, mind a nem nyereségorientált szervezetekre mindaddig, amíg ezek nem állami szervezetek. A *tudományos-szakpolitikai* meghatározás szerint az NGO-k nemzetközi kategóriája alatt a nem állami, nem profitorientált, intézményesült szervezeteket értik (lásd *Európai Bizottság Közleménye 1997*), és általában a nagy, nemzetközi nonprofit szervezetek gyűjtőkategóriájaként értelmezik.

⁴ A politikai pártok esetében a politikamentesség kritériuma nem teljesül, míg a különböző egyházak azért nem tekinthetők nonprofit szervezeteknek, mert az egyházi hierarchia részeként funkcionálnak, és elsődleges céljuk a hitéleti tevékenység gyakorlása és szervezése.

⁵ Kitekintésként érdemes megjegyezni, hogy a visegrádi négyekhez tartozó országok hasonló adataival összevetve csak Csehországban mértek ennél jóval magasabb arányt (58 százalékot), míg Lengyelországban a minta 22 százaléka, Szlovákiában pedig a válaszadók 20 százaléka számolt be önkéntes szervezeti tagságról. Az Európai Értékrend Vizsgálatok (EVS) korábbi adatai azt mutatják, hogy – a felnőtt népesség önkéntes szervezetekben betöltött tagsága tekintetében – a középmezőnyben foglalunk helyet.

⁶ Megjegyzendő, hogy míg a 2017-es és 2008-as felvételek a 18 éven felüli népességet, addig az 1999-es a 15 éven felüli népességet vizsgálta, ami a tagsági arány torzítását okozhatja.

⁷ Angelusz Róbert–Tardos Márton (1987): *Kulturális-interakciós rétegződés vizsgálat*. 1987-ben a TÁRKI lebonyolításában a felnőtt népesség reprezentatív mintáján (n=2982). 1997-ben az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport Omnibusz-vizsgálata, a felnőtt népesség reprezentatív mintáján (n=995).

⁸ A 2006-os megkérdezésben 4524 fő adatait dolgozták fel.

⁹ Ezt az alacsony tagsági arányt részben a mintavétel, részben pedig az önkéntes társulások

értelmezése magyarázza, ami alatt a „társadalmi önszerveződés folyamatában meghatározott, nonprofit céllal megalkotott jogi vagy jogi személyiség nélküli, rendszeres vagy alkalmi tevékenységet folytató csoportokat” értették (Puskás-Vajda et al. 2009: 120).

¹⁰ 1998-ban és 2008-ban a teljes mintához képest alig volt felülreprezentált az önkéntes szervezetekben magukat tagként jelölő férfiak aránya, illetve 1–2 százalékos alulreprezentáltságot mutatott az önkéntes szervezetekben tag nők aránya. 2017-ben az adatok azt mutatják, hogy az önkéntes szervezetekben magukat tagként jelölő férfiak – a teljes mintához képest – 2 százalékkal alul-, míg a nők 3 százalékkal felül- voltak reprezentálva.

¹¹ Noha az 1999-es EVS-felvétel életkori kategóriái eltértek a későbbitől, érdemes megjegyezni, hogy 1999-ben a 35–64 éves korosztályokban – a teljes mintához képest – 2–4 százalékos felülreprezentáltság mutatkozott a magukat önkéntes szervezetek tagjaként jelölő válaszadók között. A 2008-as felvétel hasonló jellemzőket mutatott a 36–65 éves korosztályban, sőt, a teljes mintabeli arányához képest a 46–55 éves korcsoport 7,5 százalékkal felül volt reprezentálva. A 2017-es felvétel adatai alapján pedig az volt megállapítható, hogy a 18–25 éves korosztályban a magukat önkéntes szervezetek tagjának jelölő válaszadók aránya 5 százalékkal volt felülreprezentált, s a 25–36 éves és az 56–65 éves korosztályokban 1–3 százalékos alulreprezentáltság jelent meg. A 36–45 éves korosztályban a magukat önkéntes szervezetek tagjainak jelölő válaszadók a teljes minta szerinti megoszlásukat hozták. Noha a 65 feletti korosztályban a korábbi évekhez képest jelentősen emelkedett a magukat önkéntes szervezetek tagjaként jelölők aránya, de ez a teljes mintabeli arányukhoz képest 2 százalékkal még mindig alulmaradt.

¹² A magukat önkéntes szervezetek tagjának jelölő felsőfokú végzettségűek aránya – a teljes mintához képest 1998-ban és 2008-ban 10–14 százalékpontos felülreprezentáltságot mutatott, 2018-ban viszont már szinte a teljes mintabeli arányukhoz volt hasonló. A középfokú végzettséggel rendelkező, magukat önkéntes szervezetek tagjának jelölő válaszadók aránya 1998-ban egy százalékkal, 2008-ban 5 százalékkal, 2017-ben pedig a teljes mintabeli arányukhoz képest ismét egy százalékkal volt alulreprezentált. Az alsófokú végzettségűek esetében a három EVS-felvétel azt mutatta, hogy a teljes mintabeli arányukhoz képest a 9 százalékos alulreprezentáltság 2017-ben 2 százalékra csökkent.

¹³ Az 1999-es felvétel a 15 év felettieket vonta be a kérdezésbe, így az összehasonlítást a más életkori csoportosítás gátolta.

¹⁴ Az EVS a három felvételben különböző iskolai végzettségi kategóriákat használt, ennek áthidalására alkalmaztuk a fenti kategóriarendszert, vállalva ezzel az arányok kismértékű torzítását.

¹⁵ Hasonlóan a fentiekhez, az egyes EVS-felvételekben a települési kategóriák is különböztek, ami leginkább a városi illetőség kategóriájában jelenthet némi torzítást.

¹⁶ Egy válaszadó több önkéntes szervezetet is megjelölhetett tagságára vonatkozólag. Sajnálatos módon a 2017-es felvétel kérdőívének megváltoztatása miatt csak hét tevékenységi terület mentén tudunk hosszabbtávú összehasonlítást végezni.

¹⁷ Fontos megjegyezni, hogy a *Nonprofit szervezetek Magyarországon 2017* (KSH 2019) szerint a bejegyzett vallási szervezetek az összes civil-nonprofit szervezetek 2 százalékát teszik ki.

¹⁸ Az *Önkéntesség Magyarországon 2018-ban* kutatás eredményei szerint az elmúlt egy évben a magyar népesség 27,4 százaléka végzett önkéntes munkát. Ezek az adatok a formális – szervezetekhez kötődő – és informális, szervezeteken kívüli önkéntességről adnak számot.

¹⁹ A kérdés a következő volt: „Egyes emberek úgy érzik, hogy teljesen szabadon határozzák meg életüket, mások viszont úgy érzik, hogy semmi befolyásuk sincs sorsuk alakítására. Kérem, a skála segítségével mondja meg, hogy Önnek mekkora befolyása van saját sorsa alakítására?”

A KORONAVÍRUS ANONIMUSAI — ADOMÁNYOZÁSI GYAKORLATOK AZ *ADJUKÖSSZÉN* A KORONAVÍRUS-JÁRVÁNY ALATT

Gosztonyi Márton

■ Bevezetés

■ Koronavírus. Ez a szó teljes mértékben átírta, átszötte és átalakította gazdaságunkat, társadalmi kapcsolatainkat, munkavégzésünket, az életünk teljes mentetét. Hihetetlen gyors alkalmazkodást kívánt meg mindenkitől, azonban messze nem érintett mindenkit ugyanolyan súlyosan. Miközben számos fertőzés és halálozás sújtotta az ország lakosságát, a társadalmi rétegek, felhalmozott jószágok, munkavégzési típusok, településszerkezeti eltérések mentén számos újabb törésvonal alakult ki, amelyek során a társadalom egy szerencsésebb része megtehetette, hogy bezárva, elvonulva, interneten dolgozva, vagy tanulva átvészelte ezt az időszakot, míg az alacsonyabb jövedelmű, hátrányos helyzetű társadalmi csoportok kilátástalan helyzetét még tovább rontotta a járványhelyzet.

Katasztrófák, gazdasági válságok, járványhelyzetek során, amikor az állam és a piac infrastruktúrái, működési mechanizmusai bizonyos ideig megtorpannak, hirtelen egy „cselekvési vákuum” keletkezik, melyben bizonyos társadalmi csoportokat, tevékenységeket egyszerűen „elfelejt” a társadalom, az ő problémáik szinte megszűnnek létezni, s még annyi figyelmet sem kapnak, mint nem katasztrófa helyzetben. Ezek a csoportok általában egybeesnek azon társadalmi csoportokkal, akik amúgy is nehéz anyagi helyzetben élnek, kevés érdekérvényesítési lehetőséggel rendelkeznek ahhoz, hogy hallani lehessen a hangjukat.

Megtakarításaik, vagyontárgyaik vagy teljesen hiányoznak, vagy nagyon alacsony szintű a volumenük. Arra, hogy problémáik elérjék a döntéshozókat, majd konkrét segítséget kapjanak, szinte minimális lehetőségük van.

Magyarországon a koronavírus kezelése során számos olyan társadalmi csoport maradt ki a döntéshozók látóköréből, akiket a szokásosnál még kíméletlenebbül sújtott a járvány. Állami szinten semmilyen érdeemi szociálpolitikai, oktatáspolitikai, egészségügyi intézkedést nem hoztak számukra, sőt ezen túlmenően a szociális juttatások egy fajtáját (közmunka) is redukálták. A magyar állam, ellentétesen más európai uniós tagországok gyakorlatával (Németország, Egyesült Királyság), inkább a középosztályt támogatta, semmint a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokat. Tényként kezelhető, hogy a hátrányos helyzetű magyarországi állampolgárok megsegítése állami feladat kellett volna, hogy legyen, ám mivel ez nem következett be így sok esetben az állampolgárok saját maguk, illetve civil szervezetek által szervezett kölcsönös segítségnyújtási hálózatok és alternatív megélhetési megoldások útján szervezték meg a túlélést.

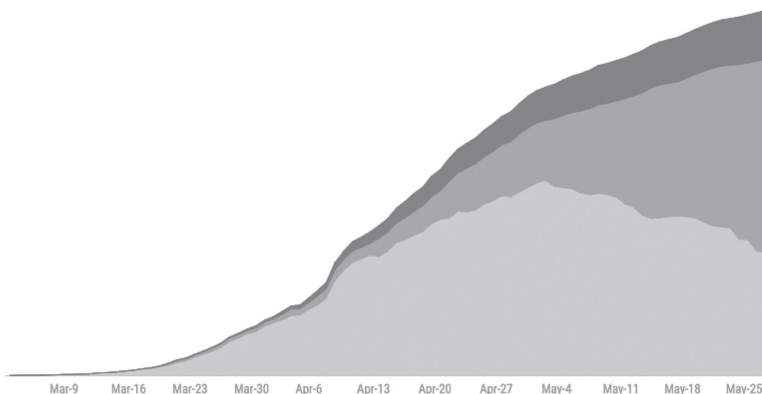
Számos formális, informális vásárlóközösség, hitelezési társaság, segítségnyújtási alap, önkéntesekből álló, alulról építkező segítségnyújtási program indult el, melyek mind olyan problémák megoldására irányultak, amelyek azonnal kezelendők voltak a koronavírus kitörésekor. A megoldási gyakorlatok mind beleillenek a szolidáris gazdaság, vagy emberi gazdaság, valamint a morális gazdaság elméleti fogalomkereteibe.

Azonban rendkívüli sokszínűségük miatt jelen tanulmány csupán ezen gyakorlatok egy kis szeletére fókuszál. A cikkben a civil szervezetek által életre hívott programok közösségi finanszírozását elemzem a magyarországi NGO-k által leginkább használt adománygyűjtő platformon, az *Adjukösszén* (<https://adjukossze.hu/>), s ezen belül is csupán azon programokat, amelyek a koronavírus kihívásaira adtak választ (<https://adjukossze.hu/koronavirus>), és adománygyűjtési szempontból a legtöbb forrást sikerült összegyűjteniük, 2020. március 4-e és 2020. május 27-e között.

Rendkívül nehéz pontosan meghatározni egy járvány esetében a kezdőpontot és a végpontot, így természetesen az elemzési időintervallumot is. Cikkemben ezt a járvány által érintett aktív fertőzöttek számához igazítottam. Mint azt az alábbi görbéből (1. ábra) is látni lehet, az első magyarországi regisztrált fertőzöttet 2020. 03. 4-én jegyezték a hivatalos statisztikák, a görbe ezután meredeken emelkedni kezdett, majd 2020. 04. 4-én tetőzött a járvány az országban. Ezután a görbe folyamatosan csökkenő tendenciát mutatott egészen 2020. 05. 27-ig, mely időpont az adataim záró időpontja.

2020. 05. 27-én Magyarországon még nem ért véget a járvány, 1436 fő volt aktív fertőzöttként regisztrálva (világosszürke terület), 1856 fő gyógyult ki a betegségből (sötét szürke terület), valamint, 505 fő elhalálozott a járvány során (sötétszürke terület) a hivatalos statisztikák szerint.

1. ábra. A koronavírus által érintett aktív fertőzöttek, a gyógyultak és az elhunytak számának alakulása Magyarországon, a tavaszi járványidőszak alatt

Forrás: <https://atlo.team/koronamonitor/#Grafikonok> (2020. 05. 27.)

Tanulmányomban tehát arra keresem a választ, hogy Magyarországon milyen tendenciákat lehetett megfigyelni a koronavírus kihívásaira adott programok fundraising, adományozási részét illetően, a hazai legnagyobb adománygyűjtő platformon. Mennyire erősítették vagy gyengítették ezek a kampányok egymást? Kik és milyen mértékben nyújtottak pénzügyi segítséget? Mennyire estek egybe ezeknek a gyűjtéseknek az intenzitásai a járvány görbéjével, illetve mekkora mértékben magyarázhatók más tényezőkkel, például az internetes keresések volumenének alakulásával?

Adományozás, szolidáris gazdaság és civil szervezetek

Ha egy pillanatra megállunk és eltekintünk a járvánnyal kapcsolatos hivatalos statisztikáktól, s megnézzük azt, hogy a vizsgált időszakban Magyarországon a lakosság milyen intenzitással keresett rá a koronavírusra és ehhez a keresőszóhoz kapcsolható keresőszavakra az interneten, akkor egy egészen más lefolyású görbét kapunk! (2. ábra).

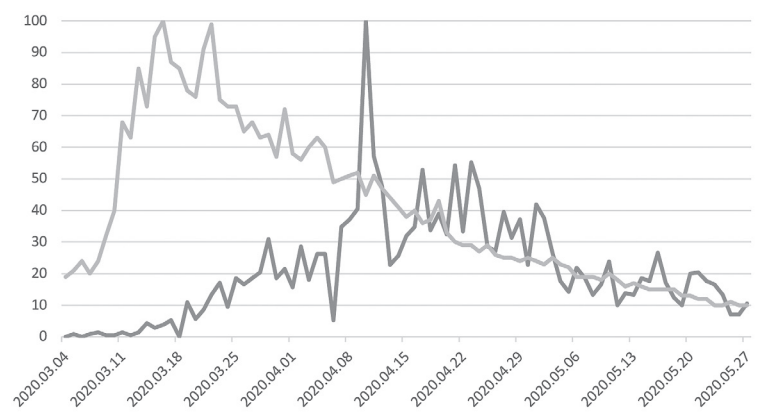
2. ábra. Magyarországi keresések intenzitása a koronavírus keresőszóra (2020. 02. 18.–2020. 05. 27.)

Forrás: Google Trends, <https://trends.google.com/trends/explore?date=2020-02-18%202020-05-27&q=Koronav%C3%ADrus> (2020. 05. 27.)

Jól látható, hogy a lakosság azon része, amelyik rendelkezik internetelérhetőséggel, már jóval az első hivatalos statisztikákban is regisztrált fertőzött megjelenése előtt informálódott a világvájról (2020. 02. 22.). Ebből kifolyólag már februárban – a Kínából érkező hírek okán – látunk egy megugrást a görbén, majd március elejétől kezdve egy folyamatos és meredek emelkedés figyelhető meg két maximumponttal (2020. 03. 16. és 2020. 03. 21.), majd ezután folyamatosan csökkenő mértékű a keresések száma. Ha transzformáljuk a fertőzöttségi görbét és az internetes keresési görbét, láthatjuk, hogy időben két teljesen eltérő intenzitású eseményhorizontot rajzolnak ki (3. ábra).

3. ábra. Internetes keresések intenzitásának, valamint az aktív fertőzöttek számának görbéi (2020. 03. 04.–2020. 05. 27.)

Forrás: <https://atlo.team/koronamonitor/#Grafikonok> és <https://trends.google.com/trends/explore?date=2020-02-18%202020-05-27&q=Koronav%C3%ADrus> alapján (2020. 05. 27.)

Míg a lakosság figyelme egy hihetetlen gyors felfutás után leginkább március közepén fordult a járvány felé (világosszürke görbe), a fertőzöttségi görbe (sötét-szürke görbe) jóval később kezdett el emelkedni és majd egy hónapos csúszással érte el a maximum fertőzöttek számát, májusban. Mi sem mutatja jobban a két görbe különbözőségét, mint hogy negatív és rendkívül gyenge, mindösszesen -0.137 Parsons-korreláció mutatható ki közöttük.

Honnan ered ez az eltérés? Erre természetesen rendkívül soktényezős válasz adható, melyek az állami kijárási korlátozások bevezetésétől az egészségügyi intézkedéseken át az információáramlásig rendkívül sok tényezőt lefednek, ugyanakkor én most a teljesség igénye nélkül, csupán a válaszok egy lehetőségére fókuszálok, azokra, amelyek szorosan köthetők majd a későbbi adományozási gyakorlatok elemzéséhez, azaz a szolidáris és emberi gazdaság, valamint az állampolgári aktivizmus hatásait emelem ki a rendkívül sok magyarázat közül.

A szolidáris (solidarity economy), emberi (human economy) vagy morális (moral economy) gazdasági gyakorlatok általában társadalmi válsághelyzetekben erősödnek fel. Ekkor nyernek ugyanis nagyobb teret a lakosság azon, kollektív reakciói, amelyek a gazdasági és politikai krízisekre – amikor a társadalmi jogok csorbulnak, a gazdaság, illetve az állam nem képes hathatós megoldásokat nyújtani – egy másfajta, alternatív, kritikai modellel tudnak reagálni. Számos esetben ezek a tevékenységek nem pusztán, mint gazdasági tevékenységek jelennek meg, hanem mint a polgári részvétel, a részvételi demokrácia vagy az irányítás és az érdekképviselés (Kousis–Paschou 2017) új gyakorlataiként is, melyek az adaptációtól egészen az autonómiáig széles spektrumon szóródhatnak.

A szolidáris gazdaságról, emberi gazdaságról, harmadik szektorról és morális gazdaságról az elmúlt évtizedek során gazdag francia, spanyol és angol nyelvű szakirodalom látott napvilágot. A szolidáris gazdaság fogalmát a chilei filozófia-professzor, Luis Razeto alkotta meg, és azóta ez a fogalom az egyik legrégebben működő latin-amerikai állampolgári mozgalom központi fogalmává vált (Ould 2014). Azonban ezen gazdasági formák messze nem újkeletű fogalmak. Moulaert és Ailenei (2005) ezeket az alternatív gazdasági gyakorlatokat visszavezetik egészen az ókori egyiptomi, görög és római gyakorlatokra, ezen túlmenően felhívják a figyelmet arra, hogy az emberi történelem egészében megfigyelhetőek voltak. Így találunk példát rá a középkori európai városokban, a bizánci birodalomban, a muszlim országokban, Indiában, Afrikában és Észak-Amerikában is. Szélesebb társadalmi szinten ugyanakkor csak a 19. században az ipari forradalom által kiváltott szocio-ökonómiai krízisekre, kizsákmányoló gazdasági kapcsolatokra és tömeges elszegényedésre való válaszként reagálva terjedtek el (Moulaert–Ailenei 2005). Az ekkor kialakult egyesülések, szövetkezetek vagy más alternatív/szociális gazdasági struktúrák, később a 19. század végén, a 20. század elején intézményesültek, s egyszerre hatottak rájuk a 18. és a 19. századi utópista szocializmus, valamint a kereszténydemokratikus és a liberális mozgalmak és ideológiák (Defourny–Nyssens 2012). A II. Világháborút követő időszakban egy újabb hulláma jelent meg ezeknek a gazdasági formáknak, mely ezúttal a tömegtermelési rendszer 1970-es évek-

beli válságára reagált egy új, alternatív mozgalom megteremtésével, amely magában foglalta a részvételi és ökológiai ideológiákat, valamint a „a kicsi a szép” Schumacher-i elven működő lokális fejlesztési rendszereket. Ezek a társadalmi-gazdasági gyakorlatok először Franciaországban és Latin-Amerikában virágoztak, majd az Egyesült Királyságban, az Egyesült Államokban, Afrika és Ázsia számos országában is elkezdtek megjelenni a szolidaritási mozgalmak. A szolidaritási struktúrák legutolsó hulláma a 2008-as globális válsághoz köthető és a gyorsan növekvő egyenlőtlenségekre (Almeida 2007; Kousis–Tilly 2005; Piketty 2015) adott válaszként jelent meg.

A szolidáris gazdaság fogalma rendkívül széles értelmezési horizonton szóródik, már magának a szolidaritásnak a fogalmi meghatározása sem egyszerű feladat, hiszen magában foglalhatja az adók és az állami újraelosztás mechanizmusait, a jótékonytságot, az adományozást, az altruista hozzájárulást és a politikai támogatást, a szociálpolitikát, a szociális támogatások redisztribúcióját, a támogatási, pénzügyi alapokat, a társadalmi vállalkozásokat és a civil szervezetek programjait is (Simonič 2019). Mindebből következően a hozzá kapcsolható gyakorlatok is széles körben valósulnak meg, és a módszerek számos formát ölthetnek. Lehetnek szolidaritáson alapuló cserekörök (Fernández 2009), helyi kereskedési rendszerek (LETS) (Granger et al. 2010), helyi pénzek (Schroeder 2013; Seyfang–Longhurst 2013), etikus bankok (Cowton 2006; San-Jose et al. 2011), helyi piaci szövetkezetek (Phillips 2012), alternatív termelési formák (Corrado 2010), kritikus fogyasztási mozgalmak (Fonte 2013), lakhatási és kilakoltatás-ellenes polgári kezdeményezések (Fonimaya–Jimenez 2014; Nez 2014; Romanos 2014; De Andrés et al. 2015), az ellenállás és visszaszerzés spontán akciói (Dalakoglou 2012) vagy akár új adományozási gyakorlatok is (Barkin 2012; Lamont et al. 2013), és a sor még hosszan bővíthető.

Ahogy növekszik ezen alternatív állampolgári kezdeményezésekkel foglalkozó tanulmányok száma, úgy növekszik az elméleti megközelítéseknek a száma is (Kousis–Paschou 2017). A szolidáris gazdasági formáknak azonban fontos jellemzője, hogy előtérbe helyezik az ellenálló képességet (resilience), „ami olyan dinamikus folyamatokat foglal magában, amelyek elősegítik a pozitív alkalmazkodást a jelentős hátrányok kontextusában” (Walsh 2015: 4). Ezen gazdasági formák további céljai, hogy a kollektív ellenálló képesség fejlesztésén keresztül, megreformálják a kudarcos, megtorpanásban lévő gazdasági és részvételi rendszereket, és előmozdítsák a részvételi demokráciát és az állampolgári együttműködést, valamint kiszélesítsék a társadalmi aktivizmust, mind gazdasági, mind politikai értelemben (Murray–Zautra 2012: 340). Ezek a gazdasági kezdeményezések ezért egy új típusú politikát és társadalmi cselekvést hoznak létre, egy alulról felfelé építkező részvételi struktúrát, amelyek előmozdíjtják és megalapozzák a szolidaritási gazdaságot. A szolidaritási gazdasági megközelítések tehát kiemelik az alulról felfelé építkező alternatív kezdeményezések és gyakorlatok fontosságát, amelyek az együttműködésen és kölcsönösségen alapulnak, valamint előtérbe helyezik a társadalmi tőke erősítését a gazdasági tőkenyerességgel szemben (Moulaert–Ailenei 2005).

A szolidáris gazdaságnak számos elméleti iránya alakult ki, melyek mind egy

kicsit máshová helyezik a hangsúlyt az egyén–gazdaság–társadalom–környezet négyesében.

Az emberi gazdaság (Human economy) az emberi „jól-létre”, valamint valamennyi emberi szükséglet kielégítésére fókuszál (Hart et al. 2010). Tehát nem csupán a magánpiaci ügyletekkel kielégíthető szükségleteket vonja be a gazdasági cselekvések körébe, hanem például a biztonságot, az egészséges környezetet, valamint olyan immateriális tulajdonságokat, mint például a méltóság, amelyek nem redukálhatók pusztán kvantitatívan mérhető gazdasági tranzakciókká. Az emberi gazdaság elméletalkotói szerint egy olyan korszakban élünk, amikor a piaci mechanizmusokat (amelyek mindig a társadalmi felépítettség eredményei és soha nem voltak egy „láthatatlan kéz” által irányított folyamatok) kibővítették új szegmensekre, azzal a céllal, hogy növeljék a gazdasági hatékonyságot (Hann–Hart 2011). Ugyanakkor az emberek egyúttal azt is realizálták, hogy az új szegmensek értékesített javakként való kezelése (például az oktatás piacának gazdasági hatékonyságjavítása) sem erkölcsileg, sem a társadalmi normáktól nem függetleníthető. Ebből kifolyólag az emberi gazdaság elméletalkotói szkeptikusak a hatékonyság és az elvont egyéni racionalitás fogalmain alapuló gazdasági evolúciós modellekkel szemben, és inkább a gazdaság egy szélesebb körű megközelítésére támaszkodnak, amely figyelembe veszi az anyagi, történeti, társadalmi, kulturális és környezeti tényezőket is (Hann–Hart 2011). Az emberi gazdaságban a hangsúly a személyekre összpontosul, akiknek a preferenciái és döntései időnként racionális kalkuláción alapulnak, ugyanakkor általában családi, társadalmi és politikai összefüggésből erednek (Hann–Hart 2011).

Hasonló alapvetésekből indulnak ki az erkölcsi vagy morális gazdaság (Moral economy) feltevései is, melynek összefoglalását James Scott (1976) tézisei adják. Scott Délkelet-Ázsia falvainak példáján mutatja be, hogy a gazdaságot működtető alapvető cselekvési mechanizmusok és tranzakciós sémák elsősorban etikai, morális elveken nyugszanak, semmint az egyéni racionalitáson alapuló profitmaximalizáción. Ebből kifolyólag ez az irányzat megkérdőjelezi a neoliberais közgazdaságtan alapelveit.

Mindebből látható, hogy a cikkben tárgyalt adományozás, egy rendkívül széles társadalmi és gazdasági elméleti fogalomkeretbe ágyazódik be, melynek csupán egy kis gyakorlatát testesíti meg. Természetesen az adományozás esetében is megvalósulnak azok a szolidáris gazdaságot formáló elemek, melyek a fentiekben felsorolásra kerültek, hiszen az adományozó lemond javairól, az adományozás során egy másik fél javára, morális és etikai célok elősegítéséért. Azonban a folyamat nem feltétlenül egy alulról felfelé építkező, reciprocitáson alapuló folyamatot segít elő, hanem egy közvetítő (civil szervezet, NGO) programján keresztül hasznosul a felajánlás. Ebből kifolyólag messze nem képes akkora társadalmi és gazdasági változást elérni, mint más szolidáris gazdaságba ágyazódó módszerek, sőt néha ellentétesen is tudnak hatni a szolidáris gazdaság céljaival, mivel erősítheti a függőséget, vagy a nem egyenlőségen alapuló hatalmi viszonyokat betonozhatja be. Mindebből kifolyólag az adományozás a szolidáris gazdaság egyik periférikus en-

titását alkotja, mely a legszorosabb kapcsolatba hozható a klasszikus gazdasági tranzakciókkal, amelyek csak áttételesen kerülnek kapcsolatba valós társadalmi hatalmi viszonyok megreformálásaival.

Ahhoz azonban, hogy elemezni tudjuk a magyarországi adományozás mechanizmusát, ki kell még térnünk a civil szervezetekkel kapcsolatos dilemmák rövid áttekintésére is. Az állami szerepvállalások csökkenésével a hetvenes évektől kezdve a világ számos országában a „civil társadalom”, a „harmadik szektor” szervezeti koncepciójának erősödése látszik. Az ezredforduló után azonban, a grassroot mozgalmak megjelenésével és tömegessé válásával a klasszikus civil, nem kormányzati szervezetek újszerűsége elmúlóban van, s számos országban erős támadások keresttüzébe került. A civil szervezeteket az elmúlt időszakban számos kritika érte, melyek szerint domináns nézetük (nehéz helyzetekben „jót tenni”) folyamatosan legitimitását veszti. Ez visszavezethető arra, hogy „mágikus erejük”, mely alapján letéteményesei a társadalmi problémák és a fejlesztési dilemmák orvoslásának, szintén szertefoszlott (Bebbington 2005). Ugyanakkor a kritikus hangok mellett számos esetben megjelennek továbbra is a civil szervezetek fontosságát kiemelő írások, melyek alapján ezek a szervezetek rendkívül sokszínűek, mind tevékenységük, mind felépítettségük alapján, így a mai napig hasznos szereplői a változásoknak, mivel rugalmas módon nyújthatnak költséghatékony szolgáltatásokat, vagy a társadalmi változásért küzdő kampányokat tudják hathatós módon képviselni intézményesített keretek között, esetleg új ötleteket és megközelítéseket generálnak a fejlesztési problémákhoz (Hart et al. 2010).

Összefoglalva, tehát az elemzésre kerülő adományozások keretrendszerét egyfelől a szociális gazdaság elméleti keretei jelölik ki, másfelől a civil szervezetek, mint közvetítők operatív gyakorlatai mentén valósulnak meg magukba foglalva ezen entitások ambivalens és néha egymásnak ellentmondó értelmezési fogalmait is.

Módszertan

Az elemzéshez felhasznált adatok az *Adjukössze* online adománygyűjtő platformról származnak, ahonnan Python programnyelven írt Web scraping kóddal kerültek elemezhető formába. Ezzel a technikával automatikusan lehetségessé vált nagy információs adathalmazhoz jutni a weboldalról, elemezhetővé váltak az adományozók, az adományozott összegek, valamint azok a napok, melyeken az összegeket adományozták. Mivel a platformra érkező adatok valós időben változnak, így 2020. 03. 20-tól 2020. 05. 27-ig terjedően kerültek elemzésre az adatok. 2020. 05. 27-én összesen 31 adománygyűjtő kampány futott a platformon, mely során összesen 44 035 000 forintot szerettek volna gyűjteni a szervezetek. Az adott napon 18 865 682 forint gyűlt össze mindebből (<https://adjukossze.hu/koronavirus>). Fontos továbbá módszertani szempontból hangsúlyozni, hogy nem az összes futó kampány került elemzésre, hanem csupán a 9 fő kategóriában indult kampányok közül minden egyes kategóriában a legtöbb támogatási összeget összegyűjtött

kampányok. Továbbá a felületen maximum 31 napig futhat egy kampány, így azok a kampányok, melyeket ugyanazok a szervezetek indítottak a járvány ideje alatt, hasonló célra, többször egymás után, összeadásra kerültek. Minden egyes program rendkívül nemes célt tűzött ki maga elé, volt, amelyik a hátrányos helyzetű gyerekek digitális oktatását segítette, egy másik a hajléktalan emberek lakhatását célozta meg, volt kampány, ami a kórborkutyák étkeztetésére gyűjtött, vagy a koronavírus miatt munkájukat elvesztett színművészek megsegítését célozta, esetleg a járvány miatt megnövekedett családon belüli erőszak áldozatainak nyújtott segítségnyújtást.

1. táblázat. Az elemzésbe bevont kampányok

Kategória	Szervezet	URL
Egészségügy	KórházSuli Alapítvány a Beteg Gyerekek Tanulásának Támogatásáért	https://adjukossze.hu/kampany/online-tanitjuk-az-orvosok-apolok-gyerekeit-a-korhazsuliban-1951
Állatvédelem	Hangya Közösség	https://adjukossze.hu/kampany/elelemhiany-a-menhelyeken-1905
		https://adjukossze.hu/kampany/hivj-meg-ebedre-egy-kutyat-1994
Szociális	Utcáról Lakásba! Egyesület	https://adjukossze.hu/kampany/segits-az-ule-nak-at-veszelni-a-koronavirust-veszhelyezet-1894
		https://adjukossze.hu/kampany/segits-az-ule-nak-at-veszelni-a-koronavirust-veszhelyezet-1937
Kultúra	Független Előadóművészeti Szövetség	https://adjukossze.hu/kampany/tamogassuk-az-eloado-muveszeti-teruleten-dolgozokat-1896
		https://adjukossze.hu/kampany/tamogassuk-az-eloado-muveszeti-teruleten-dolgozokat-1954
Hit	Jézus Társasága Alapítvány	https://adjukossze.hu/kampany/minosegi-kozvetites-technikat-a-jezus-szive-templomba-1973
Környezetvédelem	Pangea Kulturális és Környezetvédelmi Egyesület	https://adjukossze.hu/kampany/kutatok-a-jovo-termeszetbuva-raiert-1920
Oktatás	Civil Kollégium Alapítvány	https://adjukossze.hu/kampany/ablak-a-padra-legyen-a-digitalis-oktatas-mindenkie-1922
		https://adjukossze.hu/kampany/ablak-a-padra-digitalis-eszkozokat-a-raszorulo-gyerekeknek-1992
Sport	Downdog Jógastúdió Egyesület	https://adjukossze.hu/kampany/tamogass-hogy-jogazhass-jogazz-hogy-tamogass-1989
Jogvédelem	Emma Közhasznú Egyesület	https://adjukossze.hu/kampany/zold-utat-az-anyaknak-1971
Oktatás	Erőforrás Alapítvány United Way Magyarország	https://adjukossze.hu/kampany/otthon-iskolat-minden-otthonba-1952

Forrás: Saját szerkesztés.

A magyarországi járványadatok a hivatalos világstatisztikát tartalmazó COVID-19-es adatbázisból (COVID-19-data) származnak, melyből a Magyarországra és az elemzés időintervallumára szűkített statisztikák kerültek felhasználásra. A magyarországi internetes kereséseket a Google Trends nevű webes alkalmazás által nyújtott adatok szolgáltatták (Google trends).

Mindezen adatbázisokból az SPSS 23-as statisztikai szoftvercsomag segítségével készültek a változók közötti transzformációk, valamint leíró statisztikák, és ugyancsak ezzel a szoftverrel készültek a kvadratikus (másodfokú) regressziós elemzések is. A kvadratikus elemzés használatát az támasztotta alá, hogy ez az a módszer, ami az adatokhoz leginkább illeszkedő parabolát volt képes illeszteni, a legkisebb négyzetek módszerének alkalmazásával.

Végül a hálózati adatok és statisztikák a Gephi-szoftvercsomag segítségével születtek meg, melynek köszönhetően mind statisztikailag elemezhetővé, mind vizuálisan bemutathatóvá váltak az adományozási kapcsolatok hálózatai.

Eredmények – Mit látunk az adatok alapján?

Az *Adjukösszén* megjeleníthető 9 kategóriában a legsikeresebb adományozások közel 2000 fő adományából jöttek össze, azonban ennek megoszlása a kategóriák mentén rendkívül eltérő. Legtöbbször az állatvédelmi programra (39,7%), majd az oktatási (19,8%), a kulturális (13,3%), illetve a Hit programra (12,9%) adományoztak. Ez a 4 program koncentrálja az összadományozók 85,7 százalékát (2. táblázat).

2. táblázat. Az adományozók megoszlása a kategóriák mentén (2020.03.20.–2020.03.27.)

Program	Adományozók száma	Százalékos megoszlás (%)
Állatvédelem	771	39,7
Kultúra	258	13,3
Oktatás	385	19,8
Hit	251	12,9
Környezetvédelem	29	1,5
Egészségügy	44	2,3
Jogvédelem	95	4,9
Szociális	80	4,1
Sport	27	1,4
Összesen	1940	100,0

Forrás: Saját szerkesztés.

A 2020. 03. 20.–2020. 03. 27. közötti időszakban az 1940 adományozó összesen közel 17,5 millió forintot adományozott a programokra, amely mind megoszlásában, mind volumenében, mind középértékeikben rettentő széles skálán szóródik a kategóriák mentén (3. táblázat).

3. táblázat. Az adományozott összegek kategóriák mentén (HUF)

Program	Fő	Összeg	Min.	Max.	Medián	Átlag	Std. Dev
Állatvédelem	771	4 788 895	300	100 000	4000	6 211	7 298
Kultúra	258	3 009 896	1000	350 000	5000	11 666	25 028
Oktatás	385	4 613 000	500	150 000	5000	11 982	19 062
Hit	251	2 120 400	500	100 000	5000	8 448	10 466
Környezet- védelem	29	270 000	2000	50 000	5000	9 310	10 202
Egészségügy	44	630 000	2000	300 000	5000	14 318	44 384
Jogvédelem	95	663 500	1000	30 000	6000	6 984	6 665
Szociális	80	1 202 001	1000	200 000	10000	15 025	25 583
Sport	27	132 400	2000	15 000	4000	4 904	3 003
Összesen	1940	17 430 092	300	350 000	5000	8 985	16 517

Forrás: Saját szerkesztés.

A táblázat alapján látható, hogy a teljes adományozott összeg felét (53%) két program gyűjtötte össze; egyfelől az állatok étkezését megsegítő állatvédelmi program, másfelől a digitális oktatást segítő oktatási program. Az adományozók számarányához mérten azonban az egészségügyi program, valamint a szociális program teljesített adományozási szempontból a legsikeresebben. Érthető módon nagy eltéréseket látunk a minimum adományozott és a maximum adományozott összegek mentén, azonban a medián- és az átlagértékekben, pár apró kiugrást leszámítva, nagyjából hasonló adományi középértékek figyelhető meg. A medián értéke 5 000 forint, az átlag értéke pedig 10 000 forint körül mozgott a programok esetében. Mindez azt mutatja, hogy rendkívül kis összegű adományokból jöttek össze az adományozási összegek és ezt támasztja alá a nagy összegű adományozók megoszlása is.

Habár viszonylag nehéz meghúzni azt a határt, hogy mi számít nagy összegű adománynak, de hüvelykujj-szabályként alkalmazható az – és a leíró statisztikákkal is egybevág –, hogy nem vétünk nagy hibát akkor, ha a 100 000 Ft és e fölötti összegben adományozókat tekintjük nagy adományozóknak (4. táblázat).

4. táblázat. A nagy adományozók megoszlása a programok szerint

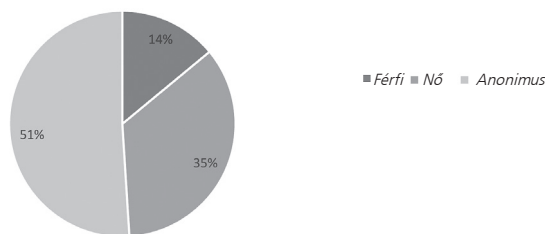
Program	Összes adományozó (fő)	Nagyadományozók (fő)	Megoszlás (%)
Állatvédelem	771	1	0,13
Kultúra	258	3	1,16
Oktatás	385	10	2,60
Hit	251	1	0,40
Környezetvédelem	29	0	0,00
Egészségügy	44	1	2,27
Jogvédelem	95	0	0,00
Szociális	80	2	2,50
Sport	27	0	0,00
Összesen	1940	18	0,93

Forrás: Saját szerkesztés.

Ennek alapján az összes adományozó rendkívül kis része, körülbelül 1 százaléka (18 fő, 0,93%) került ebbe a kategóriába. Amennyiben a programok mentén nézzük meg ugyanezt a megoszlást, akkor látható, hogy a programok egyharmadában egyáltalán nem volt nagy adományozó, azonban az is látható, hogy 3 olyan program is volt (oktatás, egészségügy, szociális terület), ahol a nagy adományozók számaránya meghaladta a 2 százalékot, sőt majdnem elérte a 3 százalékot. Ez azonban mindenképpen rendkívül kis arálynak számít, amiből az következik, hogy a programok az adományaikat rendkívül sok embertől és rendkívül kis adományozott összegekből gyűjtötték össze.

Érdekes leíró statisztikát kapunk, ha a névtelen (anonimus) adományozókat vesszük össze a nevüket is vállaló adományozókkal, valamint megnézzük a nevüket is vállaló adományozók esetében a nemek szerinti megoszlást (4. ábra).

4. ábra. A névtelen adományozók, valamint a nevüket is vállaló adományozók megoszlása a teljes időintervallumban

Forrás: Saját szerkesztés.

Látható, hogy összadományozói szinten az adományozók körülbelül fele vállalta a névvel való adományozást, s fele választotta az ismeretlenséget. Beszédesebb továbbá, hogy kiugró a nők aránya az adományozók körében, ami majdnem kétszerese a férfi adományozóknak. Ha egy keresztábrával megnézzük ugyanezt a megoszlást a programelemek mentén, az 5. táblázatot kapjuk.²

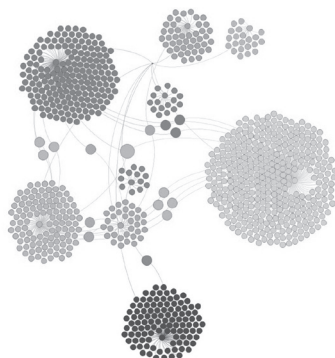
5. táblázat. Az adományozók nemek szerinti, illetve névtelen megoszlása a programok mentén (%)

	Állatvédelem	Kultúra	Oktatás	Hit	Környezetvédelem	Egészségügy	Jogvédelem	Szociális	Sport
Férfi	7,9	25,2	20,3	17,5	13,8	15,9	5,3	13,8	3,7
Nő	40,2	24,0	32,5	27,5	37,9	31,8	42,1	31,3	44,4
Anonymus	51,9	50,8	47,3	55,0	48,3	52,3	52,6	55,0	51,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Saját szerkesztés.

Látható, hogy az összadatokhoz meglehetősen hasonló adatokat kapunk, hiszen minden programban az adományozók körülbelül fele névtelenségbe burkolódott, nem észlelünk kiugró értékeket e mentén. A nemek közötti arányban viszont némileg nagyobb arányú férfi adományozói részvételt lehet látni a kultúra és az oktatás területén, az összaránynál még kisebb arányú férfi részvételt a jogvédelem, állatvédelem és a sport kategóriái mentén. Az adományozások kapcsán érdemes kitérni arra a témára, hogy az adományozók mennyire köthetők egy adott programhoz, illetve mekkora átfedés látható a különböző programok adományozói között? A 9 adományozói program hálózatát és alapstatisztikáit az 5. ábra és a 6. táblázat mutatják be.³ A hálózat minden egyes csomópontja egy adományozót jelenít meg, a kapcsolatokat pedig a csomópontok közötti élek jelölik.

5. ábra. Az adományozók hálózata

Forrás: Saját szerkesztés.

6. táblázat. Alaphálózati statisztikák

Csomópont	909
Élszám	925
Hálózati sűrűség*	0.001
Modularitás	8
Átlagos úthossz	1.493
Összekapcsolt komponensek száma	1

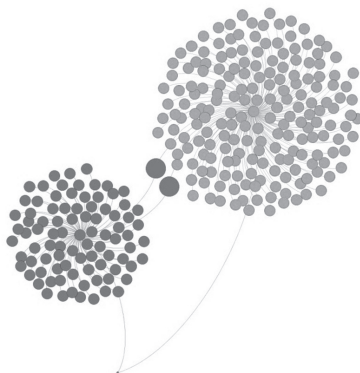
*Megjegyzés: A tényleges élek száma osztva a potenciális élek számával.

Forrás: Saját szerkesztés.

Mind az 5. ábrából, mind a hálózati statisztikákból jól látható, hogy a teljes adományozóhálózat meglehetősen alacsony sűrűséggel bír (0,1%), továbbá rendkívül alacsony, mindössze 1,5 százalék azon adományozók aránya, aki egyszerre több programnak is adományoztak. Ez azt jelzi, hogy egy adott adományozó – névvel vállalva – általában egy adott programnak adományoz, így a program megvalósítói számára szeretne jelezni elsősorban az adományozásával! Ennek következményeként, jól elkülönülő klaszterekre bomlik a teljes hálózat, a programok mentén.⁵

Ugyanez a keresztadományozás hiánya jelenik meg egy olyan esetben is, amikor nem teljesen eltérő, hanem teljesen megegyező programoknak adományoznak a felületen. A koronavírus során két szinte teljes mértékben hasonló program futott az Adjúkösze felületén, mindkettő hátrányos helyzetű gyerekek digitális oktatásának előmozdítására gyűjtött. Ezen két program adományozóinak a hálózatát a 6. ábra mutatja.

6. ábra. A két hasonló oktatási program adományozóinak hálózata

Forrás: Saját szerkesztés.

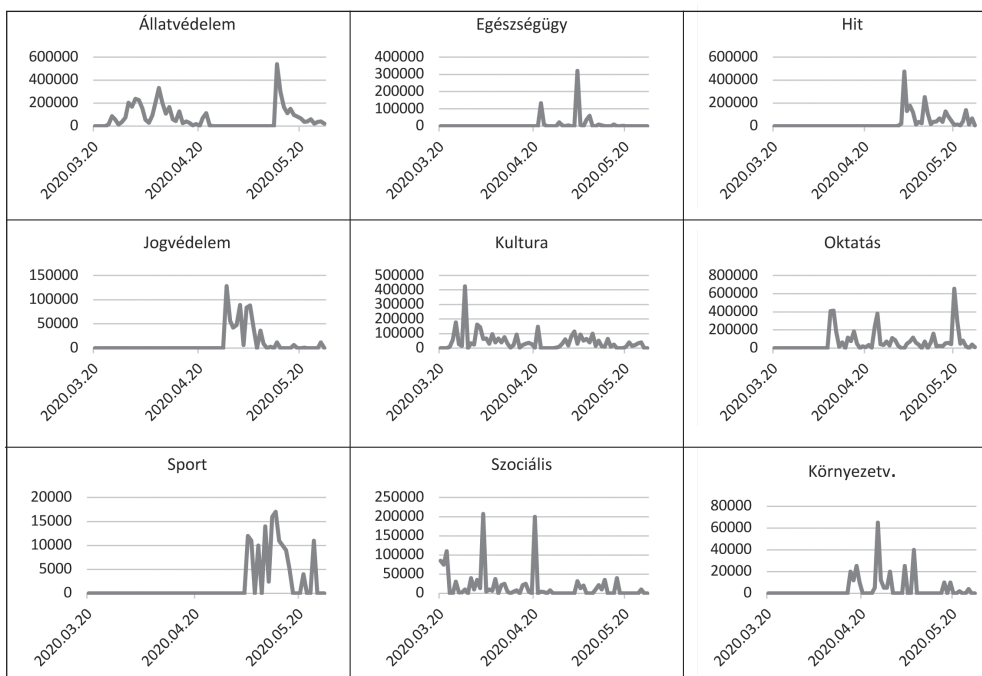
A hálózat 281 csomóponttal, 283 éllel, valamint 0.004 hálózati sűrűséggel jellemezhető, ami gyakorlatilag szinte egybecseng a nagy hálózatban mért adatokkal.

Azaz rendkívül kevés (0,7%) kereszt vagy többszörös adományozás figyelhető meg az azonos célú adományozások esetében is.

Mindebből az látszik kirajzolódni, hogy minden egyes programnak, kampánynak megvan a saját támogatói bázisa, amiket külön-külön mozgósítani tud egy-egy esetleges fundraising-kampány keretében. Ezek között az adományozói kapcsolatok között pedig rendkívül minimális az átfedés, akár eltérő programokat, akár ugyanolyan programokat vizsgálunk.

A programok mentén kirajzolódó adományozások idősoros megoszlásait a 7. ábra foglalja össze. Jól lehet látni, hogy a gyűjtések egészen más lefutású görbéket mutatnak idősoros megoszlásban. Az állatvédelem, a szociális program, valamint az oktatási program meglehetősen korán, már márciusban reagált a járvány okozta problémákra, míg a többi kategóriában csak május közepétől indultak be gyűjtési kampányok.

7. ábra. Az adományozások idősoros megoszlásai (2020. 03. 20.–2020. 03. 27.)

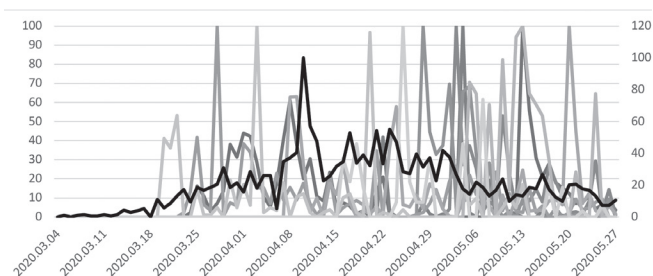
Forrás: Saját szerkesztés.

A 7. ábrán szembeűnő, hogy nagyon hullámzók voltak a programok gyűjtési intenzitásai, a kampányok indulása utáni első 3-6 napban, kiugró értékeket produkáltak, majd minden egyes kommunikációs esemény vagy híradás mentén újabb kiugrások figyelhetők meg a görbékben.

Átlagosan azonban 2–3 olyan nap van a gyűjtésben, amikor kiemelkedő pénzüsszeg folyt be.

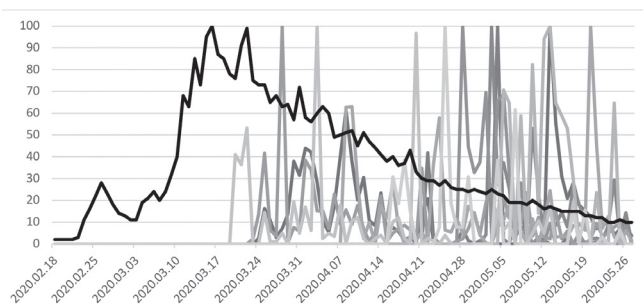
Ha összehasonlítjuk a járvány lefolyásának görbáját, valamint az internetes keresések görbáját a programok adományozási görbével akkor a 8. és 9. ábrát kapjuk.

8. ábra. A járvány (aktív fertőzöttek száma, fekete) és a programok görbéi

Forrás: Saját szerkesztés.

9. ábra. Az internetes keresések (fekete), valamint az adományozási programok görbéi

Forrás: Saját szerkesztés.

Szembevetve mind a járványgörbén (8. ábra), mind az internetes keresések görbéjén (9. ábra), hogy erősen eltérő vonalat írtak le, mint az adományozási görbék. Jól látható a járványgörbe esetében, hogy az adományozások jóval előbb indultak el, mint ahogy az aktív fertőzöttek száma emelkedésnek indult, s a fertőzöttek számának csökkenése után is kiugró értékeket mutattak. Ettől valamennyire eltérő képet mutat az internetes keresések görbéje, ahol látható, hogy az adományozási programok erős késéssel indultak be, majdnem 1 hónapos késéssel, mint ahogy a keresésgörbe meredeken emelkedni kezdett volna. Azonban sokkal intenzívebbek maradtak az adományozások a keresésgörbe laposodásától függetlenül is.⁶

Mit látunk tehát mindebből? Elsősorban azt, hogy a konkrét koronavírus-problémákra reagáló programok kidolgozásához egyfelől idő kell, ez az az eltérés, ami látható az internetes keresések, valamint az adományozások elindulása között. Fel

kell építeni egy programot, meg kell szervezni a hozzá tartozó tevékenységeket, mely körülbelül egy 3–4 hetes csúszást eredményezett attól függően, hogy a lakosság észlelni kezdte a járvány megjelenését. Látható továbbá, hogy ezek a programok leginkább akkor szerveződnek, akkor sokszorozódnak, amikor a járványgörbe a laposodás felénél tart. Mindez azt jelenti, hogy pár korai, ám annál sikeresebb fecskét leszámítva, a programok nagy része a járvány elültével kezdett csak elindulni, s igazából a járvány okozta következményeket tudta már csak mérsékelni.

Konklúzió

Az elemzések alapján látható, hogy mind társadalmilag, mind gazdaságilag teljesen felkészületlenül érte a magyar társadalmat a világjárvány. Azon társadalmi csoportok helyzete pedig, akik addig is kiszorultak a döntéshozók látóköréből, még inkább peremhelyzetbe kerültek.

Csupán csepp volt a tengerben az a pár program, amit a magyar civil szervezetek a járvány kitörésével körülbelül megegyező időpontban el tudtak indítani, s amelyre az ország összalakosságát tekintve meglehetősen kis számú adományozó reagált csupán. Ez fakadt egyfelől a civil szervezetek hazai információs vákuumba ragasztásából, a szegmens erőforráshiányából és abból, hogy szinte minden egyes szervezett kampánynak megvan a saját támogatói bázisa, amelyek között rendkívül kicsi az átjárás, továbbá ezek az adományok rendkívül elaprózódtak és szétszóródtak.

Látható az is, hogy a szervezetek és lakosság akkor kezd ráeszmélni a társadalmi problémák jelenidejűségére, mikor már lecsengőben van a járvány, így legjobb esetben is csak mérsékelni tudja a járvány követte társadalmi és gazdasági problémákat az állampolgárok részvétele, megelőzni, orvosolni semmiképpen sem tudja. Ezt mutatja, hogy szinte egymástól teljesen függetlenül alakultak az adományozások és a járvány görbéinek lefolyása.

Ugyan az adományozás esetében látunk egy gyenge elmozdulási kísérletet a magyarországi szolidáris gazdaság erősödésének irányába, azonban a névtelenségbe burkolózók nagy aránya a támogatók között, illetve a támogatások relatíve kicsi volumene, valamint a magyarországi civil szektor kis kiterjedtsége nem teszi egyelőre lehetővé azt, hogy érdemben a közeljövőben új emberléptékű gazdasági mechanizmusok induljanak be makroszinten. Az azonban tudható, hogy a társadalom nem válik demokratikussá, hacsak nem találunk módot a gazdaság demokratizálására, megreformálására. Az adományozás egy nagyon picike lépés efelé, s ennek tanulságai azt mutatják, hogy továbbra is nyitott kérdés marad, hogy milyen jövőt hoz a társadalom peremére szorult csoportok számára egy lehetséges következő járványhullám.

Irodalom

- Almeida, Paul (2007): Defensive Mobilization: Popular Movements against Economic Adjustment Policies in Latin America. *Latin American Perspectives*, 34., (3.), pp. 123–139. doi: 10.1177/0094582X07300942
- Az aktív fertőzöttek, a gyógyultak és az elhunytak számának alakulása Magyarországon. (2020): <https://atlo.team/koronamonitor/#Grafikonok> (Letöltve: 2020. 05. 30.)
- Barkin, David (2012): Communities constructing their own alternatives in the face of crisis. *Mountain Research and Development*, 32., (S1.), pp. 12–22.
- Bebbington, Anthony (2005): Donor-NGO relations and representations of livelihood in nongovernmental aid chains. *World Development*, 33., (6.), pp. 937–950.
- Corrado, Alessandra (2010): Chapter 2: New peasantries and alternative agro-food networks: The case of Réseau Semences Paysannes. In: Bonanno, Alessandro–Bakker, Hans–Jussaume, Raymond–Kawamura, Yoshio–Shucksmith, Mark (Eds.): *From Community to Consumption: New and Classical Themes in Rural Sociological Research. Research in Rural Sociology and Development*, 16., pp. 17–30.
- COVID-19-data: Koronavírus adatbázis (2020): <https://github.com/owid/COVID-19-data/tree/master/public/data> (Letöltve: 2020. 05. 30.)
- Cowton, Christopher (2006): Financing the social economy: a case study of Triodos Bank. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 6., (2.), pp. 145–155.
- Dalakoglou, Dimitris (2012): Beyond Spontaneity: crisis, violence and collective action in Athens. *City*, 16., (5.), pp. 535–545.
- De Andrés, Eva Álvarez–Campos, María José Zapata–Zapata, Patrik (2015): Stop the evictions! The diffusion of networked social movements and the emergence of a hybrid space: The case of the Spanish Mortgage Victims Group. *Habitat International*, 46., pp. 252–259.
- Defourny, Jacques–Nyssens, Marthe (2012): Conceptions of Social Enterprise in Europe: A comparative perspective with the United States. In: Gidron, Benjamin–Hasenfeld, Young (Eds.): *Social Enterprises: An Organizational Perspective*. London: Palgrave MacMillan.
- Fernández, Mallo (2009): El trueque solidario: Una estrategia de supervivencia ante la crisis argentina de 2001. *Revista Pueblos y Fronteras digital*, 4., (7.), pp. 5–29.
- Fonte, Maria (2013): Food consumption as social practice: Solidarity Purchasing Groups in Rome, Italy. *Journal of Rural Studies*, 32., pp. 230–239.
- Fonimaya, Cristina Maria Flesher–Jiménez, Montañés (2014): Transnational diffusion across time: The adoption of the Argentinian Dirty War ‘escrache’ in the context of Spain’s housing crisis. In: Della Porta, Donatella–Mattoni, Alice (Eds.): *Spreading protest: Social movements in times of crisis*. Colchester: ECPR Press.
- Google trends (2020): <https://trends.google.com/trends/explore?date=2020-02-18%202020-05-27&q=Koronav%C3%ADrus> (Letöltve: 2020. 05. 30.)
- Granger, Rachel–Wringe, Jack–Andrews, Peter (2010): LETS as Alternative, Post-capitalist Economic Spaces? Learning Lessons from the Totnes ‘Acorn’. *Local Economy*, 25., (7.), pp. 573–585.
- Hann, Chris–Hart, Keith (2011): *Economic Anthropology – History, Ethnography, Critique*. Cambridge: Polity Press.
- Hart, Keith–Laville, Jean-Louis–Cattani, David (Eds.) (2010): *The Human Economy*. Cambridge: Polity Press.
- James, Scott (1976): *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*. New Haven: Yale University Press.

- Kousis, Maria–Paschou Maria (2017): ALTERNATIVE FORMS OF RESILIENCE. A typology of approaches for the study of Citizen Collective Responses. *Hard Economic Times*, 10., (1), pp. 136–168.
- Kousis, Maria–Tilly, Charles (2005): Introduction. In: Kousis, Maria–Tilly, Charles (Eds.): *Economic and Political Contention in Comparative Perspective*. Boulder, CO: Paradigm Publishers.
- Lamont, Michèle–Welburn, Jessica–Fleming, Crystal (2013): Responses to Discrimination and Social Resilience Under Neoliberalism: The United States Compared. In: Hall, Peter–Lamont, Michèle (Eds.): *Social Resilience in the Neoliberal Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moulaert, Frank–Ailenei, Oana (2005): Social Economy, Third Sector and Solidarity Relations: A Conceptual Synthesis from History to Present. *Urban Studies*, 42., (11), pp. 2037–2053.
- Murray, Kate–Zautra, Alex (2012): Community resilience: Fostering recovery, sustainability, and growth. In: Ungar, Michael (Ed.): *The Social Ecology of Resilience: A Handbook of Theory and Practice*. New York: Springer.
- Nez, Han (2014): Practices of Social Solidarity and Economic Alternatives in Times of Crisis: The “Network of Social Rights” of Carabanchel, Madrid. Paper presented at the 8th ECPR General Conference, Session 007 Citizens’ Resilience in Times of Crisis, Panel 231: Changing Interactions between Publics and Policies in Times of Crisis, 3–6 September 2014, Glasgow: University of Glasgow.
- Ould, Ahmed (2014): What does ‘solidarity economy’ mean? Contours and feasibility of a theoretical and political project. *Business Ethics: A European Review*, 24., (4.), pp. 425–435. doi: 10.1111/beer.12063
- Phillips, Rhonda (2012): Food Cooperatives as Community-Level Self-Help and Development. *International Journal of Self Help and Self Care*, 6., (2.), pp. 189–203.
- Piketty, Thomas (2015): *The Economics of Inequality*. Harvard: Harvard University Press.
- Romanos, Eduardo (2014): Evictions, petitions and escraches: Contentious housing in austerity Spain. *Social Movement Studies*, 13., (2.), pp. 296–302.
- San-Jose, Leire–Retolaza, Jose Luis–Gutierrez-Goiria, Jorge (2011): Are ethical banks different? A comparative analysis using the radical affinity index. *Journal of Business Ethics*, 100., (1), pp. 151–173.
- Schroeder, Rolf (2013): The Financing of Complementary Currencies: Risks and Chances on the Path toward Sustainable Regional Economies. The “2” International Conference on Complementary Currency Systems (CCS) 19–23 June 2013, The Hague.
- Seyfang, Gill–Longhurst, Noel (2013): Growing green money? Mapping community currencies for sustainable development. *Ecological Economics*, 86., pp. 65–77.
- Simonič, Peter (Ed.) (2019): *Anthropological perspectives of solidarity and reciprocity*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Vajay Szabolcs (1998): *Én, Anonymus. Önéletrajz*. Budapest: Argumentum.
- Walsh, Froma (2015): *Strengthening family resilience*. Third Edition. New York: Guilford Publications.

Jegyzetek

¹ A diagrammon 100 ponttal jelölték azon napokat, amikor a legtöbb keresés érkezett az adott kifejezésre, és ennek mértékében határozták meg a görbe további pontjait.

² A keresztáblához tartozó khi-négyzet értéke 87.374; 0.000 szignifikancia szint mellett.

³ A hálózati ábra csak a nevüket feltüntetető adományozókat jeleníti meg.

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM

⁴ Mindez természetesen fakad abból is, hogy a hálózat csak azokat jeleníti meg, akik névvel adományoztak, az Anonymus adományozókról, akik körülbelül a felét teszik ki az összadományozóknak, nincsenek információink.

⁵ Érdekessége a hálózatnak, hogy ez a kis számú több helyre is adományozó személy is elégséges ahhoz, hogy egy teljes hálózat rajzolódjon ki a programok között, s nem esik szét különálló alhálózatokra a struktúra.

⁶ Ugyanezekre az eredményekre lehet jutni, ha az adatokat kvadratikus regresszióval elemezzük. Sem a járványgörbe, sem az internetes keresés esetében egyik programnál sem tartozik statisztikailag szignifikáns R^2 -érték a modellekhez.

Fotó/Duma Bálint

THE CONTESTED SPACES OF CIVIL SOCIETY — ON THE PARADOX OF SHRINKING AND GROWING IN CIVIL SOCIETY'S SPHERE OF ACTION

Siri Hummel

Introduction

■ In the current discourse on the 'shrinking space' of civil society, a decline in civil society action is already applied linguistically by the term. The attacks on the space of civil society, as many authors have diagnosed, must be seen as an increasing and globally widespread problem. Nevertheless, the growth of many civil societies can be observed empirically. These assumptions appear paradoxical in the simultaneity and often lead to analytical confusion. I argue in this article that this paradox can be resolved by admitting (1) that the term shrinking space should only be used as a critical, but not as a descriptive term, and (2) that an adequate description of the space of action of civil society requires a perception of it as a multidimensional dynamic space, which is influenced in its contingency by different socio-political developments and actors and Zeitgeist. By showing some examples of civil society in Germany, Poland and Russia I therefore suggest to use the term of contested space. The effects of COVID-19 comes like a catalyzation of this contestation: On the one hand it creates the peril of further anti-CSO regulations and freedom rights abuse, on the other hand social relevance of civil society became more clear the ever.

The discourse of the Shrinking Space of Civil Society (SSCS)¹

The bundled up observations of attacks and attempts to restrict civil societies all over the globe have framed in the discourse of the Shrinking Space of Civil Society (SSCS), in the affected communities, science, but also increasingly in public (Hummel 2020). The short term Shrinking Space can be understood as the political-social expression of a discourse that problematizes the attacks of various actors on civil society organizations (CSOs) and has gained momentum in the last decade, as a considerable increase amount of reports and articles about this topic testifies.²

Although most of the reports describing the SSCS phenomenon are country reports, the global nature of the phenomenon is usually emphasized by the authors. Various restrictive measures are described: The curtailment of constitutionally protected rights such as freedom of assembly and freedom of opinion through repressive police operations, as well as the public stigmatization of CSOs on the one hand and their increasing surveillance on the other. Possible restrictions on action also include the control and restriction of funding for philanthropic activities, especially of international funding and donors. Mandatory regulation that are accompanied by high accountability requirements have a restrictive effect where they are used improperly against critical organizations or are causing simply disproportionately high administrative burden. Regulatory initiatives also often result in second-order restrictions when banks that shy away from the high hurdles of accountability no longer provide loans, depositions, or other services to organizations. This 'bad image' then often leads to further discourages of donors (Hayes et al. 2017).

These incidents have a massive impact on the feeling of safety and awareness within the organization. In the current survey from FRA one in 10 respondents – from civil society organisations working at national and local level, as well as at the EU or international level – say that the situation 'improved' or 'strongly improved' in 2019, almost half say that the situation in their country 'deteriorated' or 'strongly deteriorated' (European Union Agency for Fundamental Rights 2020).

The term SSCS primarily describes state repression against civil society. The reason for increasing state repression is usually seen as a shift towards pro-authoritarian governance and the crisis of democracy (Carothers–Breckenmacher 2014; The EU Response 2017; Simsa 2019). Initially seen as a problem of the global South, of autocracies and so-called failed states (e.g. Borgh–Terwindt 2012) from the middle of the 2010 years onwards, SSCS became increasingly described for Western democracies and as global problem (Forum 2018; Hummel 2019).

The issue is not single one of a single science discipline, but of many fields: First came up in the fields of Peace and Conflict studies, international law and especially human rights activism (Actalliance 2011; Carothers–Breckenmacher 2014; Rutzen 2015), who use the term to describe the increasing repression of undemocratic governments and deprive their citizens of internationally guaranteed civil rights and later with is expansion of also of democracy theory, political theory and, what may come as a surprise, civil society research (Alscher et al. 2017; Hummel 2019a; Simsa 2019; Anheier–Lang–Toepler 2019).

The attacks on the civil societies of these countries are therefore also diagnosed as a crisis of democracy, i.e. a general deterioration of democracy and human rights. This 'origin' explains the focus of the term, which, as Hayes describes it, is an overemphasis on the civil pact's freedoms, namely the right of assembly, freedom of expression and association (Hayes et al. 2017: 7).

This perspective carried two problems from the perspective of civil society research: On the one hand, it propagates a simplistic relationship between democracy and civil society; it establishes, so to speak, a direct correlation between civil society and democracy, and concludes accordingly: the less civil society, the less democracy, and vice versa. Civil society is thus seen with a certain lens, as a prerequisite and necessity of democracy (construction) – a connections that is problematic. On the other hand the shrinking narrative prejudices a reduction of civil societies as a whole, which is hardly tenable empirically.

Contested spaces of civil society in authoritarian and democratic societies

Russia is often cited as an important example of SSCS and its documented that its anti-NGO-Laws have found many copycats so far (Glasius–Schalk–de Lange 2020). Russia's civil society has to assert itself in a particularly difficult environment and, historically, cannot draw on strong traditional civil society lines. The era of the Soviet Union with its solely state-organized social associations left behind the legacy of a barely existing and marginalized civil society. To this day, the political and civic culture is characterized by the strong role of the state and a civic engagement that has largely withdrawn to the private sphere. The increased development of civil society only resumed after the period of perestroika and transformation, and the development of the sector was strongly influenced by the influence of Western donors, which subsequently served as the Russian Government an important argument for increased state control.

Thus, since about the mid-2000s, increasing legal tightening of the CGO can be observed. The volatility of state intervention is clearly demonstrated by the law on non-commercial organizations, which has been amended 53 times since 2010 (EU-Russia Civil Society Forum e.V. 2018). While far-reaching reporting regulations were already introduced in 2006, the Law on Foreign Agents was enacted in 2012. Many observers saw this law as a direct reaction to the Russian protest winter against the Duma elections in 2011/12 (Reeve 2018). With the decree, all organizations receiving funds from abroad are obliged to register on a list of the Russian Ministry of Justice. It is irrelevant whether these funds are intended for political activities. If an organization is declared a „foreign agent“, it must identify itself as such in all forms of communication. In addition, documentation and reporting obligations have become more stringent and quarterly or semi-annual reports must be submitted on finances, political activities and management structures (Machalek 2012). The government is still authorized to conduct unannounced audits, and organizations must announce political activities in advance and obtain government approval (Machalek 2012). In addition, organizations that are considered foreign agents

are prohibited from nominating candidates for federal elections and promoting referendums, as well as participating in election campaigns in any other form. Likewise, they are not allowed to become providers of public service obligations (PPBS) (United States Agency... 2019). Since the law was established, more than 150 civil society organizations have been registered as foreign agents.

In 2015 the law on undesirable NGOs was further tightened with the law on undesirable NGOs. According to the law, an undesirable foreign organization (UFO) is a foreign or international organization that poses a threat to the defence or security of the state or to public order or health and is classified as a threat to the common good. The organizations are not allowed to work in Russia. In addition, it is illegal to store or distribute materials from UFOs. The undesirable organizations are mostly active in the fields of human rights and environmental protection. In 2018 four more organizations were added to the list of UFOs, bringing the total number to fifteen (United States Agency... 2019). A few days before the presidential elections in March 2018, two European organizations doing election observation – the European Platform for Democratic Elections (EPDE) and the Lithuanian International Election Study Centre – were declared undesirable. On March 21, the Ministry of Justice added the German Marshall Fund of the United States to the list of UFOs, and in August the Russian Prosecutor General's Office declared the U.S.-based Pacific Environment undesirable (United States Agency... 2019). In April 2020, The James-town Foundation, a Washington-based global research and analysis group founded in 1984 to support Soviet defectors, was banned by the Prosecutor-General's Office.³

In addition to the legal repression, the increasingly hostile climate against women's and sexual minority rights organizations, which is also supported by the Orthodox Church, is a major factor, and is supported by government agencies and the media.

Another worrying trend is the digital surveillance capacity that Russian government build in the last years, giving it unreserved access to information over it of its citizens in the one hand, and control about it possibilities of mobilization on the other. As in other autocracies, massive restrictions are to be feared there. In 2018, the human rights group Agora documented 668,000 cases of restrictions on Internet freedom, mainly in connection with the unsuccessful blocking of the banned telegram messenger, a dramatic increase from 115,706 incidents in 2017 (United States Agency... 2019). Attempts to legally establish and build a state-controlled Internet (sovereign Runet) will also be of little help to freedom of information in the foreseeable future (Schmidt 2019).

As worrying as these restrictions are a general shrinking of the Russian civil society sector is empirically not the case. On the contrary growth can be observed that is based, on the one hand, on the division of civil society into a part that is loyal to the system and a part critical of the system, in which the former receives ever greater state support and brings absolute growth to the entire sector, and, on the other hand, brings with it new forms of mobilization and protest in the critical parts that should not be ignored (Ljubownikow–Crotty 2014; Skokova–Pape–Krasnopolskaya 2018).

The civil society loyal to the system consists primarily of numerous charitable, sports, cultural or educational organizations that provide social services. Although these organizations are not necessarily loyal to the state, they rarely express public criticism of the

government. The other civil society includes organizations representing human rights or the environment and other organizations that actively promote public interests and are often critical of the authorities. This division can logically be seen in the classification of ZG areas in the Russian Ministry of Justice, which can be distinguished as follows: socially oriented, non-commercial organizations (1), socially oriented non-commercial organizations that offer non-profit services (2), those ‘foreign agents’ mentioned earlier (3) and the ‘undesirable organizations’ (4).

For Russian civil society as a whole, there has been growth in recent years, both in state funding for (loyal) civil society organizations and in volunteer and donation activity among the population, which forms the resource base for the entire civil society. Although from a basement level, Russia has risen 12 places in the CAF Index since 2010 to 126 in 2018 (Charities Aid Foundation 2010) and the employment rate has increased, as has the proportion of organizations with full-time staff in recent years from 64 percent in 2012 to 73 percent in 2017 (United States Agency... 2018: 183). Charitable giving has become more accepted for the conservative mainstream, more resources flowing into the sector as businesses are discovering corporate responsibility and crowdfunding platforms have sprung up (Open Global Rights 2020).

Media coverage of charitable organizations increased, which led to an improvement in the public image of civil society organizations (Kehl–Kummer–Then 2015). The Government declared 2018 the Year of the Volunteer and for the first time an extended session of the State Council was devoted to the development of volunteerism and socially oriented non-commercial organizations. Within this framework, a law was passed that defines volunteering in a more comprehensive way and sets out some development programs. Furthermore, volunteers can now be employed in medical and social institutions with less bureaucracy, which was not possible before.

In addition to the expansion of system-loyal parts of civil society there are also (cautiously) signs of a positive development in the mobilization of critical civil society, which is also growingly independent from a foreign funded ‘NGOnism’. “[...] Beyond the realm of grant-makers and grant-recipients, activists and social entrepreneurs are mobilizing resources, piloting innovative models, and building strongly rooted institutions – with little or no foreign funding. As a result, after years of coverage about how the »foreign agent law« would spell the end of freedom of association in Russia, Russian civil society is actually growing, vibrant, visible, vocal and confident.” (Open Global Rights 2020)

Civil society also some successful examples of mobilizing opposition. The government’s decision to raise the retirement age immediately after the 2018 presidential elections caused widespread dissatisfaction among the population and led to a significant drop in the president’s approval ratings. Protests such as “He is not our tsar”, organized by supporters of the opposition leader Alexei Navalny, which the government tackled with the utmost severity, led to the largest mobilization of civil society protest critical of the system in a long time. According to the Center for Economic and Political Reform, 2,526 protests took place in Russian cities in 2018 (compared with 1479 in 2017: United States Agency... 2019). In 2020 Russia local elections, Alexei Navalny (before he got poisoned probably by the government), urged Russians to vote tactically and ‘vote smart’,

by supporting the strongest candidates against the ruling party United Russia, whether their programme and could claims some wins. "The main goal of this so-called smart voting was to push United Russia out of the city councils for example in Siberia in the city of Novosibirsk where the Putin party had a majority. Navalny's idea was basically that citizens should vote for all possible parties except, of course, United Russia. And this actually worked in Novosibirsk."⁴

Regarding the effects of the COVID-19 pandemic one can say that there are report of mass protests banned due to COVID-19.

On 10th March 2020, the State Duma proposed the removal or cancellation of president Putin's two-term limit. Cancelling the term limits will allow Putin to participate in the elections after the year 2024. Following this, opposition representatives made an application to hold a protest rally of about 50,000 people on 21st March 2020 on Sakharov Avenue. In the evening of 10th March however, Moscow Mayor Sergei Sobyenin banned mass events of more than 5,000 people until 10th April to curb the spread of the coronavirus in Moscow.⁵

Another often cited example of an ongoing shrinking space of civil society, but of within the European Union, is Poland. With the electoral successes of the right-wing conservative PiS and the political shift to the conservative-right, serious attacks on civil society in Poland are becoming apparent. The government has significantly reduced the public dialog with civil society organizations and dialog committees have been dissolved. Legislative processes rarely include public consultations any more or have considerably shorten deliberative periods or involve only a few privileged civil society organizations (Forum 2019). At the end of 2016, Poland's most important state-controlled broadcasts presented a number of foundations as allies of the political opposition and accused them of misuse of public funds. This can be seen as a copycat strategy similar to the Russian 'foreign agents' policy. With the National Centre for Civil Society Development, a centralized institution has now been established in Poland, which can control the distribution of all state funds, as well as European funds and other international support for CSOs. At the end of 2017, a further controlling authority was established in the form of the Public Services Committee (Forum 2019).

The rather unholy alliance of the Catholic Church and the right-wing conservative PiS means an increasingly hostile environment, especially for organizations working in the fields of human and minority rights (women, LGBTQ, ethnic minorities), refugee or environmental protection. Registration procedures for some of these CSOs have been extended. It can also be seen that for CSO focused on gender equality or refugee issues, access to public funding has decreased, while groups that declared their agreement with the government's ideological orientation (e.g. promotion of Christian or 'patriotic' values) received more funding (Pazderski 2019).

Although Poland already has one of the most restrictive abortion laws in the EU, this is to be further tightened. Initially, protests by liberal civil society successfully prevented further attempts to tighten the abortion law in Poland, although many of the organizations faced fierce attacks. This year Poland's parliament has passed two laws in the first reading, which would abolish the right to abortion due to severe fatal defects, as well as

prohibiting sexual education. Both laws were introduced as citizens' initiatives by ultra-conservative organizations (Süddeutsche Zeitung 2020).

Nevertheless, it is difficult to prove that the space of civil society as a whole or even in those critical areas is shrinking quantitatively.

Due to its Soviet heritage, Polish civil society is still a relatively small but growing sector in European comparison (Fein–Matzke 1997). Moreover, it is currently rediscovering its critical potential, which characterized the first decade of the Polish civil society after 1989 in the *solidarnosc* movement (Freise–Zimmer 2004), showing now growing commitment and trust among the population again.

Until recently, contemporary Polish civil society was portrayed in the conventional view as weak, sometimes even apathetic, in which citizens were still in need of catching up with their Western European counterparts due to a lack of social trust and little untrained interest in the democratic culture of participation. Its organizations are often described as 'NGO-ized', i.e., donor-dependent, bureaucratic and apolitical (Jacobsson–Korolczuk 2017). Activism and engagement rate are still relatively low: studies show that the percentage of citizens who volunteer, are members of CSOs or take part in demonstrations is the lowest among EU countries (BBVA International Study 2013). Only 13.7 percent stated that they belong to an organization, with religious organizations (23%), sports clubs (15%) and hobby clubs (13%) being named most frequently (Jacobsson–Korolczuk 2017).

Nevertheless, growth rates can be seen in the sector, whether in financing, employment rates, activation of volunteers or increasing prestige among the population. The Act on Non-Profit and Voluntary Work (2003 with a 2010 amendment) established the 1% income tax also in Poland, which now accounts for approximately 5 percent of its total financing structure. 2017 was the year in which one of the highest tax allocations ever from the 1% income tax was recorded, approximately € 117 million (United States Agency... 2019). The latest Edelman Trust Barometer survey shows that in 2018 Poland is the country with the second highest level of trust in civil society organizations (54%) and the country with the second highest increase in trust activities in a year (+6%) in a group of 9 EU member states surveyed (Forum 2019).

In addition, more and more Poles – especially the younger generations – are becoming informally involved in protest forms and associations, so that in recent years an increasing mobilization of social movements in Poland has become apparent (Domaradzka and Wijkström 2016). Examples of this are the Polish women's strike and the "Committee for the Defense of Democracy" (KOD), a pro-European citizens' organization founded in November 2015 in response to the constitutional crisis (Hassel 2016). Tens of thousands of Poles participated in the demonstration against the controversial court reforms of the PiS government (Forum 2019). Even though liberal civil rights movements and CSOs that support ethnic or sexual minorities are threatened by the increasingly conservative climate in the country, activists speak of having attracted more sympathizers than ever before to the streets and for ostentatious support. The CSOs also appear to be better coordinated and have increased their cooperation in building several thematic coalitions (Forum 2019).

It is to be hoped that this resistance and the vitalizing protest culture can tie in with the tradition of the *solidarnosc* movement and successfully prevent the dismantling of democratic institutions.

In the face of the Corona crisis, which have been feared could have a catalytic effect on the shrinking space of civil society, we also see a double face story. On the one hand one could observe attempts of ongoing dismantling of democratic and constitutional institutions during the re-election of President Duda. In advance of the election CSOs first pushed the government to organise the elections in a proper way, urging it to announce a state of emergency, but was not successful (Helsinki Foundation for Human Rights-Poland 2020). The PiS decision to schedule the election amid the Coronavirus pandemic seemed to be politically motivated rather than lead by concerns of public of health, having the incumbent President as candidate with increasing popularity in the crisis and without his challengers able to carry out proper campaigning during this time due to the ban on public gatherings. After rescheduling, the Polish elections were held in June and July 2020 with immediate effects for CSO after the re-election of PiS candidate: In July, it targeted victims of domestic violence by starting discussion on withdrawing from the Istanbul Convention. In August, it proposed to register CSOs that are financed from abroad (Civicus 2020). On the other hand one could see that critical civil society went on to mobilize adapting more resilience and new forms of protest in this difficult situation. Activist could successfully mobilize online amid the pandemic to defend the Istanbul Convention, which became a national topic of discussion in the media and in public (Civicus 2020).

In Germany there is also a debate about shrinking space of civil society. The restrictions imposed on CSO in Germany range from defamation campaigns, lawsuits filed by right-wing or conservative parties against CSOs, to the discussion about denying non-profit status as an instrument of intimidation. There are also regulatory requirements that make the work of CSOs difficult.

In recent years, there have been several cases in Germany in which non-profit status has been withdrawn from associations or a withdrawal test has been made available on the initiative of political parties: In December 2018, at the request of the CDU district association of North Württemberg, the CDU party conference called for the non-profit status of the *Deutsche Umwelthilfe* (DUH) to be reviewed and for the funds to be removed from the federal budget (CDU 2018: 39). The DUH had previously won bans on older diesel vehicles in several German cities before the courts and positioned itself as a strong antagonist of the automotive industry in the diesel scandal. In this context, the general curtailment of class action suits was also discussed, which in the meantime has led to a bill to restrict the right of class action (CDU 2019: 50; BMVI 2020). In 2018, the FDP federal caucus called for stricter adjustments in the classification of the non-profit status of organizations. The subject of the motion was the animal rights organization *Peta* and its intrusion into slaughterhouses to document animal rights violations (Deutscher Bundestag 2018). Despite the individual cases CSO are concerned by this acting of chilling effect on other CSOs engaged in similar fields of activity and a general reluctance to act in civil society. The most prominent example in the debate is probably the anti – globalization CSO *Attac*, which was denied non-profit status in April 2014;

after several revisions, the Federal Fiscal Court confirmed the denial at the beginning of 2019. In its reasoning for the ruling, the Federal Fiscal Court had massively restricted the purpose of (political) education and equated free associations such as Attac or Campact with party-oriented, state-financed foundation associations. In the run-up to the ruling, the radical party Alternative für Deutschland (AfD) had also demanded that Campact, a campaign platform, be stripped of its non-profit status, which it did in October 2019.

During a march of PEGIDA – a German right social movement – in February 2020, the Thuringian AfD leader Björn Höcke announced that he wanted to ‘dry up the so-called civil society’ and received thunderous applause for his announcement. Certain state regulations also proved to be an obstacle in many cases. Many internationally active CSO, especially in the field of humanitarian aid and development cooperation, complain that anti-money laundering and anti-terrorism legislation has led to restrictions on opening bank accounts or transferring funds in certain countries. In addition, they are increasingly confronted with so-called partner or beneficiary vetting. These are demands on donors to subject not only partner organizations and suppliers, but even the recipients of aid to security checks to ensure that they are not on an EU or UN sanctions list or that they cannot be associated with terrorist groups. The aid organizations are usually bound by anti-terrorism regulations through their contracts with German donors – such as the Kreditanstalt für Wiederaufbau (KfW), the Federal Ministry for Economic Cooperation and Development (BMZ) or the Foreign Office (Roepstorff et al. 2020).

Other regulatory hurdles are of an older nature and tend to consist of legal uncertainties. For example, the equality efforts of certain minorities (such as transgender or homosexual people) are not covered by any purpose in the non-profit tax regulations. CSO working against discrimination of homosexuals, have to therefore have to write ‘education’ or ‘promotion of culture’ in its statutes instead, which brings them into danger to losing the non-profit status in the next review of the tax offices. This also concerns other CSO, for example from human right activism, which is likewise not written as explicit promotion purpose in the non-profit tax code.

Nevertheless, civil society is growing in Germany. The number of registered associations, foundations, non-profit limited liability companies and cooperatives has been rising steadily for several years. The number of associations being founded is slightly higher than the number being deleted, but the foundation sector in particular has experienced a real boom in recent years (Krimmer 2019). With around 608,000 registered associations, the association is the most frequently used legal form in Germany; the number of foundations currently stands at around 27,000 (edb.). This growth is also reflected in the employer potential of civil society: the number of people subject to social insurance contributions and those in marginal employment has risen significantly there, growing from 2.9 to 3.7 million over the past decade, making up around 9 percent of all those in employment (WZB 2018).

The financial situation of the sector, although precarious for many organizations, does also not support the argument of shrinkage. The financing structure of the third sector is formed, in addition to the resources of volunteer work, primarily from membership fees and donations, as well as from generated funds, and there has been no overall decline here. Projections of the volume of donations depend heavily on the sur-

vey method and therefore fluctuate between 3.7 and 8.0 billion euros annually, but no substantial decline has been observed (Krimmer 2019). In an international comparison of donations and willingness to volunteer, Germany ranks 19th in the 5-year average of the World Giving Index (as of 2018) and has thus improved by 3 places since 2013. The commitment quota also does not reflect shrinking: According to the Volunteer Survey, the rate of volunteerism in Germany is around 43.6 percent (as of 2014). The survey of the Socio-Economic Panel (SOEP) comes to around 30 percent in 2013 (Alscher–Priller 2016) due to a narrower definition of volunteerism. The conclusion of the studies is that engagement is changing, but not decreasing. Even if it did, the sector does not run the risk of being essentially maneuvered by state funding cuts because public funds play a smaller role in the financing mix of civil society organizations in reality than in the discussion about the financial dependence (Priemer–Krimmer–Labigne 2015).

The unfortunate use of the term ‘shrinkage’ has already been discussed before: But the paradox could be resolved by assuming that only certain small parts of organized civil society are affected, namely those of the claims-making or advocacy groups (Anheier–Lang–Toepler 2019). The majority of service providers therefor are not affected by repression or only as a result of collateral damage from inadequate reform.

Unfortunately, this charming solution does not work out so easily, because on the one hand, it can be shown that the advocacy groups in liberal democracy are by no means shrinking and becoming fewer, and on the other hand, we can see that a form of politicization has been taking place in the other areas, including among service providers, in recent years, which nolens volens makes them targets of repression more often.

In Germany, minority rights have been strengthened since the 1960s (Merkel 2015), which is reflected by CSO appearance. Since the 1970s, the proportion of organizations that see themselves as promoting advocates for specific issues has been increasing (Priemer–Krimmer 2017). Comparing civil society data from 2010 with those from 2017, employment figures in civil society organizations in the areas of civil and consumer interests and nature and environmental protection have not fallen, but have risen (Priemer–Krimmer–Labigne 2015; Priemer–Krimmer 2017). Foundations, too, have been developing a heightened ‘political’ awareness in recent years, and the promotion of democratic culture has become much more important (Bundesverband Deutscher Stiftungen 2018; Hummel 2019b). Service providers, such as Caritas or the AWO, have also taken a more advocative stance, for example through campaigns on tenancy law, equality or tolerance, and have been increasingly targeted for this purpose. Last but not least, the Fridays for Future movement is a sign of growing civil society mobilization and is currently the largest social movement since the anti-nuclear power movement of the 1980s.

Due to COVID-19 civil society in Germany was heavily under stress but could also unlock new potential and show its social relevance.

The COVID-19 pandemic restricted rights on several grounds; no overall state of emergency was inflicted, despite a nearly complete social lockdown. Restrictions on the right of assembly made demonstrations and expressions of opinion difficult and the accelerated legislative procedures significantly limited the opportunities for civil society to participate. The financial effects of COVID-19 for civil society are not foreseeable yet.

First projections indicate that waves of redundancies and insolvencies are not apparent (yet), but there are no sufficient data. Surveys conducted by CSOs indicate, on the one hand, a decline in corporate donations, on the other hand, a significant increase of small sum individual giving – especially in the neighborhood (Phineo 2020). CSOs face a fiscal financial problem. Not being permitted to build up reserves beyond a very limited extent, their risk of insolvency is considerable.

New surveillance technologies and registration formalities posed risks for civil society actors, but as it is shown also build a good case for SCO successful intervention. The development of an app for tracking COVID-19 infection chains and the issue of transmitting data of infected persons, e.g. to the police for a forced quarantine, were highly disputed. Heavy protest and advocacy for data protection from civil society organisations, like the Chaos Computer Club (CCC), delayed the development of the app and resulted in improvements regarding tracing methods and data storage. The app, originally planned for April, was launched in June. The developers also published the app's infrastructure on the open-source platform Github, which makes it possible to see the source code. By August, the app had been downloaded over 17 Million times.⁶

An example of fruitful dialogue and joined action from civic organisations and governing bodies was a hackathon which was organised by the Federal Government together with several digital initiatives and CSOs. Under “#WirvsVirus” (#WEvsVirus) over 42,000 people registered and programmed innovative designs to solve problems created by the pandemic, e.g. for coordinating volunteers online. So despite Corona, or because of it civil society could unlock its special potential of social cohesion. CSOs active in health and disaster care (e.g. the German Red Cross) were able to engage their volunteers and provide help and services, e.g. in mass testing and civic solidarity at the neighborhood and local level was strong. Due to the contact restrictions, most of the initiatives were organised online, which pushed developments in this area. Grocery-Services for elderly or quarantined people were organised via platforms like Facebook or nebenan.de (a platform especially for neighborhood communities, what was founded some years ago) or WhatsApp groups. Initiatives like “giving fences” with bags of necessities for people in need were created and supported in many towns, and many people started crowd-funding campaigns for small businesses or culture places in their neighborhood areas. Data about sustainability and range of these actions are yet unavailable.

Many events amid COVID-19 pandemic showed that the space of civil society is also contested not just relation of state and civil society, but in itself. Anti-corona demonstrations began to take place in July 2020 all over Germany in defiance of police regulations, with hot spots in Berlin, Hannover and Stuttgart and assembled a strange melange of conspiracy theorists, critiques of capitalism, and xenophobic, right-wing extremist and esoteric and alternative-medical groups. In the course of these events, attacks on journalists and police were reported and triggered an ongoing public debate over the peril of radicalisation of the anti-lockdown protests. Civic activists found themselves in the strange situation of witnessing their very own causes, e.g. protesting against infringements on civil liberties including freedom of assembly being voiced in public by assemblies they would wish to disassociate themselves from by all means.

Contested Space everywhere

All three examples show that empirically it is not a question of shrinking space, but rather one of growing and shrinking simultaneous and thus of a contested area that expands while it is highly challenged on the same time. The knot of paradox can be untied if one does not attempt to measure any kind of size, but rather illuminates the processes and behaviour of the actors that constitute the space.

The concept of contested space is well suited for this purpose, since it describes civil society as a space that primarily takes shape through the actor-dependent negotiation of political power (parties, CSO, but also autocratic presidents) in the dependence of normative concepts of society (such as our understanding of politics and democracy) and the institutional settings in which it evolves.

Not talking about shrinking Space is not just a sophistry of linguistic usage: The term and its discourse also contains a problematic, simplistic understanding of the relationship between democracy and civil society: As mentioned at the beginning, the notion that a shrinking civil society necessarily leads to a shrinking democracy is always implicit. Since its shrinking is usually explained by the growth of the authoritarian moment, less democracy in this reading automatically leads to less civil society. But this connection is not so easy to make.

First, a representative democracy does not necessarily need a political civil society to be legitimate. In contrast to their ancient predecessors, modern democracies are characterized by representativeness. For a long time, the notion of a political division of labor between elected politicians and voters was considered valid. Politicians with more expertise than the average citizen will negotiate good political results, citizens find their preferences expressed through parties and their part of participation is in the ballot alone.

In this constellation, which has characterized the Federal Republic of Germany since its founding, there is little legitimizing room for political associations that are not parties. However, those voices that advocate a strict division of labor between the representatives and the rest of the population have increasingly lost ground since the 1970s and a common sense has taken hold that calls for greater, more direct participation for citizen. Civil society has gained room for maneuver as a result of this change in the perception of politics, which has become more deliberative and participatory.

This can be seen in the increased implementation of elements of citizen participation at the federal and local level in recent decades, but it is also evident in the inclusion of civil society actors in the advisory bodies, hearings, and commissions of the political institutions. This led and continues to lead to the growth of civil society. But it also come with conflicts and the need to negotiate power issues in places where the parties see their old sovereign rights curtailed or where civil society actors make self-confident demands for participation. It is important to recall the traditional way in Germany, which sees only a few social partners, such as unions and workers' associations, as legitimate interest groups and places political work within the parties, in order to understand civil society position in this claim making. In that tradition legal norms were made, such as the definition of the non-profit status in Germany, which does not promote political

activism and know it become obvious that these regulations are outdated and unable to adequately meet the new demands of new governance.

At the same time, however, this also means that the ‘old understanding’ of politics was not necessarily less democratic, but simply an expression of a different understanding of democracy. This can be seen very clearly in the interpretation of Article 21 (1) GG which states: “The parties participate in the political decision-making process.” Where politicians clearly see the mission of political decision-making in the parties (alone), civil society actors relegate the parties to their constitutional position of being only one actor among others. This illuminates the struggle to interpret a modern concept of democracy and the debate about what social role civil society can or should play in it. Seizing this with a concept of contested space provides an explanation why this struggle contains both setbacks and extensions of the civil society’s scope of action simultaneously.

Secondly, civil society can also promote undemocratic processes. A historical view of fraternities and associations in the (pre-)Weimar Republic or the current emergence of populist association networks strengthen the arguments of a democracy-destroying potential of civil society (Berman 1997). The erosion of democratic freedoms can also take place from within civil society, if larger parts of society organize themselves into reactionary protest movements. The positive, pro-democratic connotation of the concept of civil society has long masked this problem, but this ‘dark side of civil society’ become more evident in many places through right wing, extremist mobilizations. It is a problem that is insufficiently addressed in the shrinking discourse and its focus on state repressors. Civil society’s sphere in itself becomes a contested space in which its actors must be measured by normative standards and in which the question is also permissible as to the extent to which the concept of civil society is, at all, beneficial to democracy.

Thirdly, civil society can also only be designed as a façade that is devoid of its critical core. Studies have shown the seamless way in which civil society can conform to and support the system in authoritarian regimes (Kövér 2015; Lührmann–Lindberg 2018). The example of Russia, but also the Middle East and Africa, show states in which civil society organizations can survive or even thrive under (stable) autocratic rule (Doyle 2016; Bogdanova–Cook–Kulmala 2018). Civil society gained its good reputation also in the course of the empirical transformation research, which attributed the largely peaceful regime changes in Eastern Europe, as well as the democratization processes in Latin America, in large parts to the local civil society. As a result, an exclusively positive, pro-democratic view of civil society became entrenched. It was not until the mid-2000s that this sweeping, pro-democratic effect was called into question and its integrative effects in autocracies or the dynamics of organized masses in non-democratic regimes examined (Heurlin 2010).

The Russian civil society, divided in a part that is subsidized and promoted by the state, while the critical CSOs are often subjected to harsh repressive measures and conditions, is an good example of how well authoritarian systems now know how to tame civic engagement. This is by maintaining the „good“, opportune characteristics of CSOs as facade – social confidence-building, volunteer work and social services for the weak and elderly – and at the same time deprive them of their critical function (Kövér 2015;

Skokova–Pape–Krasnopolskaya 2018). These development of the last decades shows that autocracies are also changing and adapting. It was the 20th century experiences of totalitarianism that shaped the notion of a rule that must completely suppress the media, civil society and opposition in order to survive. And this perspective does not adequately capture many current developments. If we keep on looking at these hybrid systems in a sense of a shrinking narrative there's the peril to overlook the 'authoritarian ways' of civil society and its participants in a contested space.

So, whether you look at these 'façade' civil society, rediscovered protest culture, or the debate about ideas of democracy: The examples show that we should not speak of a mere 'Shrinking Space of Civil Society'. This term, which has become a buzzword, does not name an empirical fact, nor represent a scientific category of analysis. With its unreliability it prevents the sharpness of argumentation from the justified concerns about attacks on CSO worldwide. The discourse comes in a tradition of civil society's base in freedom rights, which see the space primarily forged by an advancing authoritarianism and the general deterioration of democracy and human rights. Although this may be true in many cases, the focus remains blurred and brings with it a problematic circularity of democracy and civil society.

Instead of arriving at the final picture of a general scenario of pressure and restriction, which is empirically not reliable, the contingency of the scope of action with its expansion and simultaneous restrictions should be clearly communicated as such – and the social developments behind it and the expectations of the actors involved should be included in the explanatory statement of the change. The space for action is determined by different actors as well as by different socio-political developments – the autocratization tendency, which is most often cited as the reason for the civil society existence, is a factor that can play a role, but does not necessarily have to. That is why I have strengthened the concept of the contested space of civil society as a better alternative, since it offers a higher explanatory power for both developments – for more and at the same time less room for civil society. As we can foresee being amid the Corona pandemic, it seems that the effects of COVID-19 comes like a catalyzation of this contestation: On the one hand it creates the peril of further anti-CSO regulations and one could observe massive abuse of freedom rights, but on the other hand the social relevance of civil society became more clear the ever, was acknowledge and new form of protest and movements came from it.

References

- ACT Alliance (2011): Shrinking Political Space of Civil Society Action. <https://www.kpsrl.org/publication/shrinking-political-space-of-civil-society-action>
- Alscher, Mareike–Priller, Eckhard (2016): Zivilgesellschaftliches Engagement. In: Statistisches Bundesamt–Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (Hrsg.): *Datenreport 2016. Eine Berichterstattung für die Bundesrepublik Deutschland*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung. pp. 383–389.
- Alscher, Mareike–Priller, Eckhard–Ratka, Susanne–Strachwitz, Rupert Graf (2017): The Space for Civil Society: Shrinking? Growing? Changing? *Opuscula*, 104., pp. 1–21.
- Anheier, Helmut K.–Lang, Markus–Toepler, Stefan (2019): Civil Society in Times of Change: Shrinking, Changing and Expanding Spaces and the Need for New Regulatory Approaches. *Economics*, (8.), <http://www.economics-ejournal.org/economics/journalarticles/2019-8/>
- Berman, Sheri (1997): Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic. *World Politics*, 49., (3.), pp. 401–429.
- BMVI (2020): Wichtige Umweltfreundliche Verkehrsprojekte werden beschleunigt. [bmvi.de](http://www.bmvi.de).
- Bogdanova, Elena–Cook, Linda J.–Kulmala, Meri (2018): The Carrot or the Stick? Constraints and Opportunities of Russia's CSO Policy. *Europe – Asia Studies*, 70., (4.), pp. 501–513.
- Borgh, Chris van der–Terwindt, Carolijn (2012): Shrinking Operational Space of NGOs – a Framework of Analysis. *Development in Practice*, 22., (8.), pp. 1065–1081.
- Carothers, Thomas–Breckenmacher, Saskia (2014): *Closing Space: Democracy and Human Rights Support Under Fire*. Carnegie.
- CDU (2018): Sonstige Beschlüsse des 31. Parteitags der CDU Deutschlands. 7–8. Dezember 2018, [cdu.de](http://www.cdu.de).
- CDU (2019): Sonstige Beschlüsse des 32. Parteitags der CDU Deutschlands. 22–23. November 2019, [cdu.de](http://www.cdu.de).
- Charities Aid Foundation (2010): *The World Giving Index 2010*. [cafonline.org](http://www.cafonline.org).
- Civicus (2020): <https://www.civicus.org/index.php/media-resources/news/interviews/4590-poland-we-invented-new-forms-of-protest-because-we-had-to>
- Deutscher Bundestag (2018): Drucksache 19/2580. Antrag: Strafen und Gemeinnützigkeit schließen sich aus. 6. Juni 2018. [bundestag.de](http://www.bundestag.de).
- Domaradzka, Anna–Wijkström, Filip (2016): Game of the City Re-Negotiated. The Polish Urban Re-Generation Movement as an Emerging Actor in a Strategic Action Field. *Polish Sociological Review*, 195., (3.), pp. 291–308.
- Doyle, Jessica Leigh (2016): Civil Society as Ideology in the Middle East: A Critical Perspective. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 43., (3.), pp. 403–422.
- The EU Response (2017): *Shrinking space for civil society: the EU response*. European Union. Policy Department, Directorate-General for External Policies. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/578039/EXPO_STU\(2017\)578039_EN.pdf?utm_content=buffer4700a&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer#page13](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/578039/EXPO_STU(2017)578039_EN.pdf?utm_content=buffer4700a&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer#page13)
- European Union Agency for Fundamental Rights (2020): *Fundamental Rights Report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-fundamental-rights-report-2020_en.pdf
- Fein, Elke–Matzke, Sven (1997): Zivilgesellschaft. Konzept Und Bedeutung für Die Transformation in Osteuropa. In: Segbers, Klaus (Hg.): *Arbeitspapiere des Bereichs Politik und Gesellschaft*. Berlin: Osteuropa-Institut Der Freien Universität. pp. 1–70.

- Freise, Matthias–Zimmer, Annette (2004): Der Dritte Sektor Im Wohlfahrtsstaatlichen Arrangement Der Post-Sozialistischen Visegrád-Staaten. In: Croissant, Aurel–Erdmann, Gero–Rüb, Friedbert W. (Hrsg.): *Wohlfahrtsstaatliche Politik in Jungen Demokratien*. VS Verlag, pp. 153–172.
- Glasius, Marlies–Schalk, Jelmer–De Lange, Meta (2020): Illiberal Norm Diffusion: How Do Governments Learn to Restrict Nongovernmental Organizations? *International Studies Quarterly*, 64., (2.), pp. 453–468.
- Hassel, Florian (2016): *Wie Polens Bürger die Demokratie verteidigen*. 18. Januar 2016, sz.de.
- Hayes, Ben–Barat, Frank–Geuskens, Isabelle–Buxton, Nick–Dove, Fiona–Martone, Francesco–Twomey, Hannah–Karaman, Semanur (2017): *On 'Shrinking Space': A Framing Paper*. tni.org.
- Heurlin, Christopher (2010): Governing Civil Society: The Political Logic of NGO-State Relations under Dictatorship. *Voluntas*, 21., (2.), pp. 220–239.
- Hummel, Siri (2019a): *Anstifter Zur Beteiligung? Die Förderung politischer Partizipation durch gemeinnützige Stiftungen*. de Gruyter.
- Hummel, Siri (2019b): Shrinking Space for Civil Society (SCS). Zugänge zu einem globalen Problem. *Observatorium*, 33., (9.), pp. 1–4.
- Hummel, Siri (2020): Shrinking Spaces? Contested Spaces! Zum Paradox im zivilgesellschaftlichen Handlungsraum. *Forschungsjournal Soziale Bewegung*, 20., (3.), pp. 649–670.
- Jacobsson, Kerstin–Korolczuk, Elżbieta (2017): Civil Society Revisited: Lessons from Poland. *Civil Society Revisited*, Berghahn.
- Kehl, Konstantin–Kummer, Benjamin–Then, Volker (2015): *Wahrnehmungen Zivilgesellschaftlicher Strukturen und Entwicklungspotenziale in Russland. Ergebnisse einer Stakeholder-Befragung*. Projektbericht Centrum für soziale Investitionen und Innovationen (CSI), Heidelberg: Ruprecht-Karls-Universität. pp. 1–32.
- Kingdon, John W. (1995): *Agendas, Alternatives, and Public Policies*. Longman.
- Kohler-Koch, Beate–Quitkat, Christine–Altides, Christina–Buth, Vanessa (2011): *Die Entzauberung Partizipativer Demokratie: Zur Rolle Der Zivilgesellschaft Bei Der Demokratisierung von EU-Governance*. Frankfurt am Main: Campus.
- Kövé, Ágnes (2015): Captured by state and church: Concerns about civil society in Democratic Hungary. *Nonprofit Policy Forum*, 6., (2.), pp. 187–212.
- Krimmer, Holger (Ed.) (2019): *Datenreport Zivilgesellschaft*. Berlin: Springer.
- Lang, Susanne–Bürsch, Michael–Härtel, Alexandra (2010): *Zivilgesellschaft und Bürgerschaftliches Engagement in Russland*. Referat Mittel- und Osteuropa, Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Ljubownikow, Sergej–Crotty, Jo (2014): Civil Society in a Restrictive Context: The Impact on Russian NPOs. *Academy of Management Proceedings*, (1.)
- Lührmann, Anna–Lindberg, Staffan I. (2018): Keeping the Democratic Façade: Contemporary Autocratization as a Game of Deception. *V-Dem Working Paper*, (75.), pp. 1–48.
- Machalek, Katherin (2012): *Factsheet: Russia's NGO Laws*. freedomhouse.org.
- Merkel, Wolfgang (2015): Ist die Krise der Demokratie eine Erfindung? In: Merkel, Wolfgang (Hg.): *Demokratie und Krise. Zum schwierigen Verhältnis von Theorie und Empirie*. Berlin: Springer. pp. 473–498.
- Open Global Rights (2020): <https://www.openglobalrights.org/despite-closing-space-innovative-branches-of-russian-civil-society-thrive/>
- Pazderski, Filip (2019): CSO Sustainability Index 2018: Poland. In: *CSO Sustainability Index 2018*. fhi360.org.

- Phineo (2020): *RISIKEN abwenden, STRUKTUREN erhalten, CHANCEN nutzen*. Umfrage unter PHINEO-Wirkt-Sigel-Organisationen zu den Auswirkungen der Corona-Krise auf die Zivilgesellschaft. Berlin. <https://www.phineo.org/magazin/risiken-abwenden-strukturen-erhalten-chancen-nutzen>.
- Priemer, Jana–Krimmer, Holger (2017): *Vielfalt Verstehen. Zusammenhalt Stärken*. ZiviZ Survey 2017, pp. 1–207.
- Priemer, Jana–Krimmer, Holger–Labigne, Anael (2015): Ziviz-Finanzierungsstudie 2015.
- Reeve, Benjamin (2018): *Die 'Agentengesetze'. Ihre Evolution und Konsequenzen*. Bundeszentrale für Politische Bildung.
- Roepstorff, Kristina–Faltas, Charlotte–Hövelmann, Sonja (2020): *Anti-Terrormassnahmen und Sanktionsregime: Shrinking Space Für Humanitäre Hilfsorganisationen*. Centre for Humanitarian Action.
- Rutzen, Douglas (2015): Civil Society under Assault. *Authoritarianism Goes Global: The Challenge to Democracy*, 26., (4.), pp. 160–173.
- Schmidt, Florian (2019): *Schutz oder Kontrolle? Russlands eigenes Internet*. 1. November 2019, faz.net.
- Simsa, Ruth (2019): Civil Society Capture by Early Stage Autocrats in Well-Developed Democracies –The Case of Austria. *Nonprofit Policy Forum*, 10., (3.), pp. 1–12.
- Süddeutsche Zeitung (2020): <https://www.sueddeutsche.de/politik/abtreibung-polen-verbot-gesetz-14878735>
- Skokova, Yulia–Pape, Ulla–Krasnopolskaya, Irina (2018): The Non-Profit Sector in Today's Russia: Between Confrontation and Co-Optation. *Europe – Asia Studies*, 70., (4.), pp. 531–563.
- Stiftungen, Bundesverband Deutscher (2018): *Stiftungsfokus 2018. Stiftungen und Demokratieförderung*, (14.)
- United States Agency for International Development and Law (2018): *2017 Civil Society Organization Sustainability Index*. fhi360.org
- United States Agency for International Development and Law (2019): *2018 Civil Society Organization Sustainability Index*. fhi360.org.
- WZB (Hrsg.) (2018): *Datenreport. Ein Sozialbericht für die Bundesrepublik Deutschland*. Statistisches Bundesamt – Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.
- Zivilgesellschaft ist Gemeinnützig (2020): <https://www.zivilgesellschaft-ist-gemeinnuetzig.de>

Notes

- ¹ This article is partly a shortened and revised version of Hummel 2020: Shrinking Spaces? Contested Spaces! Zum Paradox im zivilgesellschaftlichen Handlungsraum.
- ² If you look it up in a keyword search at Google Scholar one can find 425 articles for the period from 2000–2010 growing up to 1640 articles on the topic for the years 2010–2020.
- ³ <https://monitor.civicus.org/updates/2020/05/28/peaceful-assembly-affected-COVID-19-restrictions/>
- ⁴ <https://www.dw.com/en/alexei-navalnys-allies-claim-council-wins-in-russia-local-elections/a-54914426>
- ⁵ <https://monitor.civicus.org/updates/2020/05/28/peaceful-assembly-affected-COVID-19-restrictions/>
- ⁶ <https://www.coronawarn.app/assets/documents/cwa-datenschutz-folgenabschaetzung.pdf>

Fotó/Duma Bálint

CIVILSZKÓP — KÍSÉRLET A CIVIL SZEKTOR KÖZÉRTETÉNEK FELMÉRÉSÉRE A „SZŰKÜLŐ TÉRBEN”

Sebestény István

„Az értékítélet egy dolognak az eszményhez való viszonyát fejezi ki. Márpedig az eszmény épp olyan adottság, mint maga a dolog, noha más módon adott. A maga módján az eszmény is valóság. Az ítéletben kifejezett kapcsolat tehát két adott elemet egyesít, akárcsak a tényítéletek esetében.”

Émile Durkheim (1978: 216)

Bevezetés

■ Az utóbbi időben sorban látnak napvilágot olyan cikkek, értékelések, elemzések, melyek ugyanolyan általános tényként kezelik a civil társadalom „terének szűkülését”, mint például a globális felmelegedést! Az elmúlt évtized politikai klímaváltozása nemzetközi szinten is érzékelhető, az átalakuló környezethez való alkalmazkodás, illetve a néhol barátságatlanabbá váló közegben való továbbélés és munkálkodás komoly kihívások elé állítja a civil szervezeteket. Bár társadalmi elismertségük – úgy tűnik – nem csökkent, a kormányzat részéről egyre nyilvánvalóbb a szándék a szektor ellenőrzésének és irányításának kiterjesztésére. Vajon hogyan élik meg ezt a folyamatot maguk az érintettek? Vannak ugyan arra vonatkozó kutatások, összehasonlítások, melyek egy-egy országban megkísérlik értékelni a fenntarthatóságot, a jogi környezet változását, a forrásokhoz való hozzájutás lehetőségét, a működési függetlenséget, azonban ezek legtöbbször éppen az alapértéknek tekinthető objektivitás követelményeinek való igazodás kényszerétől vezérelve jobbra igyekeznek konkrét statisztikai adatokra, paragrafusokra, ellenőrizhető információkra támaszkodni. Ugyanakkor ezek eredményei nem feltétlenül felelnek meg, sőt, néha éppen ellentmondanak a civil társadalom szereplőinek a mindennapi valóságban szerzett tapasztalatainak, benyomásainak. Ez utóbbiak viszont sokkal

inkább meghatározzák a civilek aktivitását, cselekvőképességét, elszántságát és hatékonyságát, mely nélkül a funkcióik és küldetésük teljesítése, a társadalmi igények kielégítése, a társadalmi haszon termelése kérdésessé válik. A feladatuk tehát a köz érzetének javítása, de vajon lehetséges-e ez az ő jó közérzetük nélkül?

Ha erre nehéz is választ adni, mindenképpen célszerű lenne felmérni, milyen is a civil közhangulat. Ebben az írásban erre teszünk kísérletet egy rövid kérdőíves adatgyűjtés alapján, mely felvállaltan olyan állítások értékelésére kéri a civil szervezetek vezetőit, melyeket már sokan, sok felületen általánosságban megfogalmaztak, melyek valóság- és igazságtartalmát konkrétan nem áll módunkban és szándékunkban sem alátámasztani, sem cáfolni. Mindazonáltal joggal feltételezhetjük azt, hogy adott közegről begyűjtött egyéni megfigyelések összesítése azért a valóságoshoz hasonló képet adhat.

A magyarországi civilek körében végzett kísérleti felmérés – a „civilizskóp” – alkalmas lehet arra, hogy más országokban lebonyolítható hasonló vizsgálatok mintájául szolgáljon,² így nemzetközi összehasonlítások későbbi lehetőségét is magában hordozza.

Az írásban az eredmények ismertetésén kívül mintegy keretszerűen rövid áttekintést adunk az évtized Magyarországon lezajlott civil-politikai változások statisztikai adatokban is kimutatható következményeiről, annak érdekében, hogy a szubjektív helyzetelemzés általános kontextusba helyezhető legyen.

A Civilizskóp módszertana

A kérdőíves felvétel előkészítésénél két fontos szempontot követtünk. Egyfelől egy olyan kérdőívet állítottunk össze, amely a lehető legáltalánosabban próbálja a civil szervezetek működési kereteit meghatározó három fő tényező, nevezetesen a jogi, a gazdasági és a politikai környezet szervezeti vezetők általi megítélését, minősítését megkönnyíteni. Ez azonban azzal is járt, hogy a külön-külön is számos elemből, összetevőből álló dimenziók értékelése valamiféle „átlagolást” várt el a kitöltőktől, amit többen szóvá is tettek.³ Mindazonáltal inkább közvélemény-kutatáshoz hasonlító, és így a műfajból adódóan a rövidség követelményének is eleget tenni kívánó adatgyűjtésnél ez kikerülhetetlen. A másik szempont pedig a téma érzékenységből fakadó maximális anonimitás biztosítása volt. Miután egy kísérletről van szó, és elsődleges célunk minél nagyobb számú kérdőív beérkezése volt, eleve lemondtunk arról, hogy a civil szektor valamiféle reprezentációját biztosító mintavételt alkalmazzunk, és ugyan néhány szervezeti demográfiai kérdést is feltettünk,⁴ ezek csak arra szolgáltak, hogy kellő számú válasz esetén a vélemények esetleges árnyalása az elemzés során lehetővé váljon.

A kérdések a fent említett három környezeti tényező jelenlegi állapotával való elégedettségre vonatkoztak, hetes skálán való értékelést biztosítva,⁵ illetve a statisztikus megközelítés mellett a dinamikára is kíváncsiak voltunk. Nevezetesen arra, hogy a válaszadók (a továbbiakban alanyok) által adott értékek egy stagnálás, vagy

negatív/pozitív trend eredményei-e, illetve hogyan vélekednek ennek jövőbeni alakulásáról.⁶ Ez azért fontos, mert egy folyamat megítélésénél nem elegendő csupán a pillanatnyi állapotot minősíteni, hanem azt is vizsgálni kell, hogy az vajon egy relatív javulás vagy romlás következménye és/vagy kezdete-e, vagy sem.⁷

A kérdőív második részében a médiában, a közbeszédben hallható, egymásnak élesen ellentmondó sarkalatos kijelentéseket, megnyilatkozásokat állítottunk szembe egymással. Mindegyik mondatpár első fele az ideálisnak tekinthető állapotot hangsúlyozó kormányzati narratívát – néhol konkrétan elhangzott nyilatkozatokat idézve – tartalmazza, a másik véglet pedig mindezek cáfolatát, illetve radikális kritikáját fogalmazza meg. Az alanyokat arra kértük, hogy egy szintén hetes skála segítségével határozzák meg, hogy működésük, tevékenységük során nyert tapasztalataik, információik és benyomásaik alapján melyik állítással értenek inkább egyet, illetve melyik áll szerintük közelebb az igazsághoz.⁸

Az eredményeket szintén a közvélemény-kutatásoknál alkalmazott százalékos formában közöljük.⁹ A dinamikára vonatkozó kérdéseket pedig úgy értelmeztük, hogy ha az alany bizonyos jelenlegi elégedettségi mutató mellett, annak tendenciáját negatívan ítélte meg, akkor feltételeztük, hogy korábban eggyel magasabb értéket adott volna. Ha pedig továbbra is romlást feltételez, akkor a jövőbeni érték is eggyel alacsonyabb lenne, és fordítva.¹⁰ Mindezzel az óvatos becsléssel módunkban áll a korábbi, illetve jövőbeni vélelmezett elégedettséget is számszerűsíteni.

Végezetül ismét feltettük a legelső, az általános közérzetre vonatkozó kérdést. Arra voltunk kíváncsiak, hogy az alany megváltoztatja-e a spontán értékelését, s ha igen, mennyiben, az adatlap témakörének részletesebb végiggondolása során.

Mint említettük, a kísérlet során törekedtünk arra, hogy a potenciális válaszadók (a továbbiakban *alanyok*) kilétét utólag se lehessen beazonosítani, ezért közvetett módon, úgynevezett „önkéntes mintavételt” alkalmaztunk. Ez azt jelenti, hogy egyrészt egyetlen civil szervezetet sem kerestünk meg közvetlenül, hanem felhívást tettünk közzé civil honlapokon, szövetségeket, ernyőszervezeteket, civil szolgáltatókat kértünk meg, hogy felhívásunkat osszák meg a látókörükben levő szervezetekkel, hírleveleikben, közösségi oldalaikon. A Civil Rádióban külön riport foglalkozott a témával. A kérdőívet interneten keresztül lehetett kitölteni, így bárki, akihez valamilyen formában eljutott a híradás, ezt megtehetette anélkül, hogy civil szervezetének kilétére fény derült volna. Így még arra sem volt esély, amire egy előzetes címlista megléte esetén, hogy utólag a válaszok alapján lehessen az alanyt kikövetkeztetni!¹¹

Miután csak az egyik országos civil szolgáltató hírlevele több mint tízezer címzetthez jut el, feltételezhető, hogy az egy hónapos kampány során minimum ennyi civil szervezet értesült a kutatásról, illetve kapott lehetőséget az ebben való részvételre. Ennek ellenére – a hasonló témájú felméréseknél tapasztalt válaszadási hajlandóságot számításba vevő várakozásainkat¹² is kissé alulmúlva –, összességében csak 198 értékelhető kérdőív érkezett be a bő egyhónapos adatgyűjtési időszak alatt. Nagyon óvatos megközelítéssel tehát azt mondhatjuk, hogy a közvetett formában megszólított civil sokaság alig 1–2 százaléka vállalkozott arra, hogy

működési környezetéről kialakított véleményét megossza.¹³ Ennek a passzivitásnak valószínűleg sok oka van, s bár ennek vizsgálatára nem térünk ki, feltételezhetjük, hogy nemcsak a téma aktuálpolitikai vonatkozásai miatti óvatos távolságtartás, bizalmatlanság, hanem az egész kutatás „haszontalanságának”, következmény-nélküliségének¹⁴ – nem alaptalan – feltételezése is közrejátszhatott az alacsony együttműködési készségben.

A következőkben tehát a kísérleti adatgyűjtésünk eredményeit tesszük közzé, hangsúlyozva, hogy az általunk nyújtott kép nem – feltétlenül – tükrözi a magyar civil szektor egészének statisztikailag igazolható álláspontját, a különböző szervezetek egyes kérdések szerinti megosztottságát, azonban arra mindenképpen alkalmas, hogy bizonyítsa egy ilyen felmérés működőképességét és létjogosultságát, valamint a használt indikátorok informativitását.

A civil szektor működési környezetének változása a Nemzeti Együttműködés Rendszerében

Mielőtt a kísérleti felmérés eredményire rátérnénk, röviden felvázoljuk, hogy a jogi, gazdasági és politikai környezetben melyek voltak azok a legfontosabb változások, melyek következtében a civil szektor helyzete alaposan átalakult 2010 után a nemzeti együttműködés rendszerében. A kormányzat a civil szektorhoz fűződő viszonyrendszerét teljesen új alapokra kívánta helyezni.¹⁵ Ez nemcsak a civil szervezetek funkcióinak újragondolásával, a társadalmi és politikai rendszerben elfoglalt helyük és súlypontjuk áthelyezésével, a közfeladat-ellátásba és a döntés-előkészítési folyamatokba való részvételük, bevonásuk, illetve a velük való együttműködés mértékének és mikéntjének átalakításával történt, hanem szinte az egész vonatkozó jogi környezet átformálásával párosult. A civil szervezet fogalmának bevezetésével, az addig állandó közhasznú státusz közszolgálati követelményeknek való folyamatos megfelelési kényszerével határozott időtartamúvá módosításával, a kormányzati, állami, költségvetési források elosztásának központosításával, az önkormányzatok jog- és feladatkörének megnyirbálásából fakadó helyi civil partnerségi kapcsolatok csökkenésével a civil szféra szereplőinek új működési keretekkel kellett szembesülniük (Sebestény 2016: 61). Mindehhez járult az évtized közepén induló politikai nyomásgyakorlás is, mely a civil autonómia felszámolására, a szektor „domesztikálására”, valamint a hatalom számára nem kívánatos civil tevékenységek korlátok közé szorítására, megnehezítésére irányult (Nagy 2016; Kákai 2020a, 2020b).

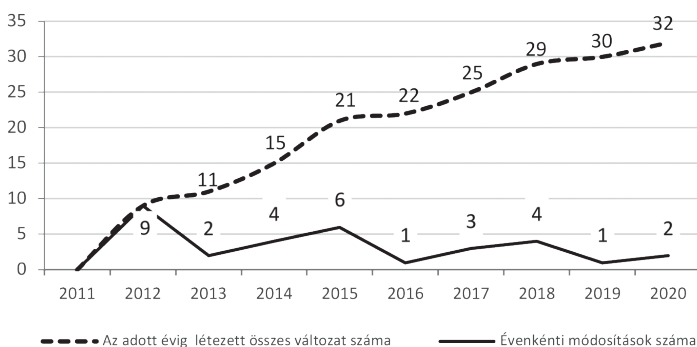
A teljesség igénye nélkül felsoroljuk azokat a legfontosabb jogszabályokat, intézkedéseket, eseményeket, és ezek következményeit, melyek valószínűsíthetően a legnagyobb hatást gyakorolták a civil szervezetek életére, és ez által a leginkább befolyásolhatták a vizsgálati alanyaink véleményét, válaszait.

Jogi környezet

A 2010-es kormányváltás után a kormányzati civil politika középpontjában egy átfogó civil törvény – az ún. „Civil Kódex” – kidolgozása és bevezetése állt. Ez a jogszabály szándéka szerint érintett volna valamennyi olyan területet, mely a civilek életét befolyásolja. Célként fogalmazódott meg, hogy az átláthatatlanság és követhetlenség felszámolása érdekében a különféle törvényhelyek helyett egy lehetőség szerint egységes szerkezetbe foglalt, általános, és nem utolsósorban a jogbiztonság és a kiszámíthatóság érdekében stabil jogi környezetet biztosító jogszabály szülessen meg (Sebestény 2016: 66).

A 2011 végén kihirdetett törvény (Civil törvény 2011) rendelkezik az egyesülési jog alapján létrehozható szervezetekről, az egyesülés, a szétválás és a megszűnés lehetőségeiről, a törvényességi ellenőrzésről, a nyilvántartásról, a civil szervezetek gazdálkodásáról, beszámolási kötelezettségeiről, a közhasznú jogállásról, állami támogatásáról és a Nemzeti Civil Alapprogramot felváltó Nemzeti Együttműködési Alapról is (Móra 2012). Emellett a civil szervezetek nyilvántartásba vételéről, törléséről, változásbejegyzéséről egy külön, részletes törvény készült (Civil nyilvántartási törvény 2011).

1. ábra. A civil törvény módosulásainak száma, 2012–2020

Forrás: <https://uj.jogtar.hu>

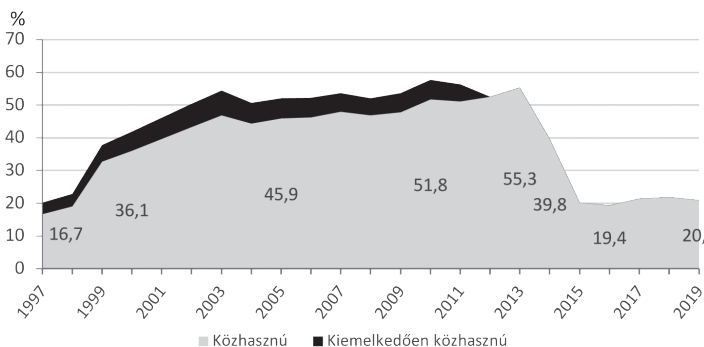
Az Alaptörvényhez hasonlóan „gránitszilárdságúnak” remélt Civil törvény azonban folyamatos korrekcióra szorult, hatályba lépése óta eltelt kilenc év alatt eddig 32 módosítás történt,¹⁶ igaz, az elmúlt években mintha csökkenne a tendencia. Mindazonáltal az átlagos civil vezető számára nem könnyű feladat, hogy folyamatosan „képben legyen”, és jogkövető magatartást tanúsítson.

A kódex másik célja a szervezetekre vonatkozó adminisztratív terhek csökkentése volt. Ennek sikeréről azonban megoszlanak a vélemények. Ugyanakkor a beszámolási kötelezettség megjelenése, vagyis az évenkénti „életjeladás” bevezetése lehetőséget teremtett a civil szervezeti nyilvántartás tisztítására, a gyakorlatilag megszűnt, nem működő fantom szervezetek kiszűrésére. A közhitelessé váló „Civil

Szervezetek Névjegyzéke” kiváltotta a pályázati rendszerekben előírt bírósági kivonatok rendszeres beszerzését is.

A törvény teljesen átértelmezte a közhasznúság fogalmát. Az egyfelől egy fokozatú lett (megszűnt a kiemelkedően közhasznú státus), másfelől a jogállás megszerzését egyrészt közfeladatokhoz kapcsoló közhasznú tevékenységek folytatásához, másrészt bizonyos kritériumok évenkénti teljesítéséhez köti,¹⁷ vagyis azt az adott szervezet csak konkrét ideig birtokolhatja, és ha nem tudja „megújítani”, automatikusan elveszti. Miután a jogszabály 2 év átmeneti időt biztosított az új közhasznúsági rendszer „beindításához”, az gyakorlatilag 2014-től lépett hatályba. Látható (2. ábra), hogy ennek az intézkedésnek a következtében a korábban többségében közhasznú szektorban már csak hozzávetőlegesen minden ötödik szervezet rendelkezik ezzel a státusszal, annak ellenére, hogy kis ügyeskedéssel bármely szervezet teljesíteni tudná a feltételeket (Sebestény 2013).

2. ábra. A közhasznú szervezetek aránya, 1997–2019

Forrás: OBH, KSH.

A jogszabályi környezetben természetesen még számos változás zajlott le, de ennek részletes bemutatására és elemzésére nem vállalkozunk.¹⁸

Gazdasági környezet

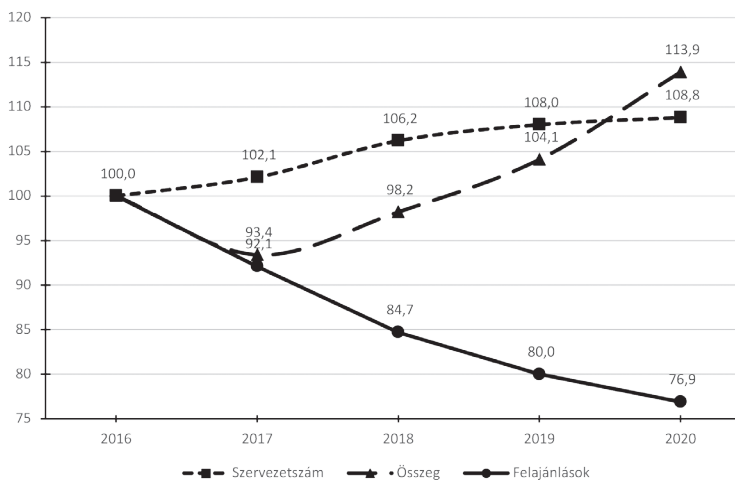
A szektor pénzügyi helyzete és forrásteremtési lehetőségei közül csak két olyan állami támogatási rendszert emelnénk ki, amelyek minden évben a civil szervezetek jelentős részét érintik: a személyi jövedelemadóból felajánlható 1% és a Nemzeti Együttműködési Alap.¹⁹

Az előbbiben két fontos változás történt a vizsgált időszakban. Az SZJA 1%-ról szóló törvény 2013-as módosítása előírta, hogy a felajánlásokat fogadó szervezeteknek előzetesen nyilvántartásba kell vetetni magukat az adóhatóságnál,²⁰ így gyakorlatilag megszűnt a téves vagy felesleges felajánlások lehetősége, hiszen az adófizetők csak azon szervezetek közül választhattak, amelyek valóban akarják

gyűjteni az 1%-okat, és meg is felelnek a törvényben előírt feltételeknek. Korábban emiatt jelentős összegektől esett el a szektor.²¹

E pozitív lépéssel szemben viszont egyelőre nem egyértelműen sikeres a civilek számára a másik jogszabályi változás, miszerint a személyi jövedelemadó bevallás tervezetét a magánszemélyek részére 2017-től az adóhivatal készíti el, és az adózó ezt ellenőrizheti és jóváhagyhatja vagy módosíthatja. Ugyanis, ha ezt a május 20-diki határidőig nem teszi meg, a tervezet automatikusan bevallássá minősül, viszont ebben az esetben az 1% felajánlását is elmulasztja, miután az erre utaló felszólítással nem „találkozik”. Bizonyára ennek köszönhető, hogy azóta folyamatosan csökken a felajánlók száma, a 2016-os 2,1 millió fő 1,6 millióra zuhant négy év alatt, vagyis majdnem a negyedével csökkent a nyilatkozatok száma. Mindez a kiutalt összegekben nem érhető tetten, hiszen az 2017-től egyenletesen emelkedett, de ez az átlagjövedelmeknek a nyilatkozatot tevők számának visszaesésénél magasabb arányú növekedésének köszönhető,²² vagyis ezzel ugyan a civilek „nyertek”, de sokkal többet is nyerhettek volna (Kákai 2020b: 16).

3. ábra. Az SZJA 1% főbb adatainak változása, 2016–2020 (2016=100%)

Forrás: NAV.

Ennél radikálisabb átalakulás történt a civil alap esetében. A Civil törvény jogutód nélkül megszüntette a Nemzeti Civil Alapprogramot (NCA), és helyette létrehozta a Nemzeti Együttműködési Alapot (NEA). A régi és az új támogatási rendszer legfontosabb jellemzőit az 1. táblázatban foglaltuk össze.

1. táblázat. A Nemzeti Civil Alaprogram és a Nemzeti Együttműködési Alap összetétele

Név	Nemzeti Civil Alaprogram	Nemzeti Együttműködési Alap
Időszak	2004–2011	2012–
A Tanács összetétele	3 miniszteri delegált 2 parlamenti bizottsági delegált 12 civil elektorok által választott delegált (Civil arány: 71%)	3 miniszteri delegált 3 parlamenti bizottsági delegált 3 civil elektorok által választott delegált (Civil arány: 33%)
A Tanács elnöke	a tagok választják	a miniszter nevezi ki
A kollégiumok összetétele	1 miniszteri delegált	3 miniszteri delegált
	Nincs parlamenti bizottsági delegált	3 parlamenti bizottsági delegált
	9 civil elektorok által választott delegált	3 civil elektorok által választott delegált
	Civil arány: 90%	Civil arány: 33%
Kollégiumok	7 regionális működési kollégium Országos Hatókörű Civil Szervezetek Támogatási Kollégiuma	5 szakmai kollégium: – Közösségi környezet kollégium – Mobilitás és alkalmazkodás kollégium – Nemzeti összetartozás kollégium – Társadalmi felelősség-vállalás kollégium – Új nemzedékek jövőjéért kollégium
	3 szakmai kollégium: – Civil Szolgáltató, Fejlesztő és Információs Kollégium – Nemzetközi Civil Kapcsolatok és Európai Integráció Kollégiuma – Demokrácia- és Partnerség Fejlesztési Kollégiuma	
A kollégiumok elnöke	a tagok választják	a miniszter nevezi ki
Miniszteri keret	nincs	10%, 15% (2019)
Támogatási döntés	kollégiumi szint	tanács(elnök) módosíthat

Forrás: Saját szerkesztés (Sebestény 2016: 77).

A két alap működéséről, összehasonlításáról számos elemzés készült (lásd Kákai 2013; Nagy 2014; Sebestény 2016; Bódi 2019), itt csak két – a vizsgálatban is közvetve „véleményeztetett” – lényegi fordulatot emelnék ki. Az NCA döntéshozóinak minősített többsége civil választottakból került ki, a NEA esetében jelentőségük és befolyásuk jelentéktelen, hiszen a kormányzat kétharmados arányban képviselteti magát mind a tanácsban, mind a kollégiumokban. A másik a miniszteri keret, mely 2003-ban az NCA törvénytervezetéről szóló társadalmi vita során kikerült az elfogadott jogszabályból, azonban a NEA esetében ez kezdetben 10% lett, majd 2019-ben az alábbi indokkal 15%-ra emelték. „A miniszteri keretet a népszerűsége miatt 10-ről 15 százalékra növeltük, hiszen oda még egyszerűbb pályázni,

mint a kollégiumi rendszeren belül, és a miniszteri keretre egész évben lehet pályázni.” (Mandiner 2019) Ez azonban azt is jelenti, hogy nőtt az egysemmélyi döntéshozatal súlya a kollektívval szemben. Mindezek fontos momentumok a pályázatok pártatlanságának, objektivitásának megítéléséből.

A civil szervezetek döntő többsége helyi hatáskörű, így természetes partnere az önkormányzat lehet. A központosító kormányzati politika következtében azonban a helyhatóságok az elmúlt évtizedben számos hatáskörüket elvesztették, így a civilekkel való együttműködés terepe beszűkült (például oktatás), és a feladatvesztés emellett forráscsökkenéssel is párosult. Ez szintén erőteljesen befolyásolta a civil szervezetek helyi támogatáshoz jutási lehetőségét is. Ennek a jelenségnek szintén szerepe lehet a gazdasági háttér változásának megítélésében.

Politikai környezet

A fent említett központosítás a politika területén is alaposan átalakította a civil szervezetekkel kapcsolatos kormányzati hozzáállást és magatartást. A teljesség igénye nélkül kiemelnénk a 2014-ben kirobbant, sokak által csak „civil háborúként” emlegetett eseménysorozat főbb mozzanatait. Rögtön a 2014-es választások után a kormányzat a Norvég Civil Alap kapcsán a Terrorelhárítási Központ kommandósai által rajtaütést hajtott végre az alap támogatásait kezelő civil konzorcium egyik szervezete, az Ökotárs Alapítvány ellen (lásd Ökotárs Alapítvány é.n., illetve Kákai 2020b: 22). A házkutatást számos hatósági vizsgálat követte, melyek során ugyan semmi lényegi kivetnivalót, szabálytalanságot nem találtak (amit később a kormányzat is kénytelen volt csendesen beismerni), ám ez az ügy nemzetközi diplomáciai feszültséget is okozott. A kormány célja a külföldi forrás feletti rendelkezés megszerzése volt, ami azonban elsősorban a Norvég kormány ellenállása miatt nem sikerült. Ugyanakkor számos olyan civil szervezetet vontak ellenőrzés alá, melyek a Norvég Civil Alapból kaptak pénzügyi támogatást. A kormányzati kampány hatására sok ilyen szervezet ellehetetlenült, önkormányzatok sora mondta fel a velük kötött együttműködést.

2017-ben az ügy folyamányaként az orosz „külföldi ügynök törvény” mintájára megszületett a külföldről támogatott szervezetek átláthatóságáról szóló törvény (lásd külföldi ügynök törvény 2017), mely bizonyos összegű külföldről érkezett támogatás esetén, annak bejelentési kötelezettségét írja elő, valamint a szervezet nevét egy nyilvános listán közzéteszik, és ezt a tényt a szervezet honlapján is fel kell tüntetni. A törvényalkotói szándék ugyan kifejezetten a kormánykritikus és jogvédő szervezetek kordában tartására irányult, ám a listára eddig felkerült 162 szervezet közül alig egy tucat foglalkozik jogvédelemmel, viszont számos nemzetközileg ismert humanitárius és környezetvédő szervezet is megbélyegzetté vált.²³

2. táblázat. A külföldről támogatott civil szervezetek száma
tevékenységcsoportok szerint, 2020

Tevékenységcsoport	Szervezet- szám
Kultúra	19
Vallás	8
Sport	–
Szabadidő, hobbi	4
Oktatás	39
Kutatás	3
Egészségügy	5
Szociális ellátás	26
Polgárvédelem, tűzoltás	–
Környezetvédelem	21
Településfejlesztés	4
Gazdaságfejlesztés	2
Jogvédelem	12
Közbiztonság védelme	–
Többcélú adományoztatás, támogatás	5
Nemzetközi kapcsolatok	7
Szakmai, gazdasági érdekképviselő	7
Politika	–
Összesen	162

Forrás: Civil Információs Portál.

A sort a 2018-ban meghozott úgy nevezett „Stop Soros” törvény zárta, mely a bevándorlási különadó bevezetését foglalta magában.²⁴ Eszerint a bevándorlást elősegítő tevékenység anyagi támogatásának 25%-át kell befizetni a költségvetésbe az ezt végző szervezetnek, önbevallásos alapon. Miután a „bevándorlás elősegítése” gyakorlatilag az illegális migráció támogatásaként is értelmezhető, így ezek a szervezetek tulajdonképpen önmagukat jelentenék fel, ha eleget tesznek a jogszabályi feltételeknek, ezen kívül pedig a különadót a törvénytelenül szerzett támogatásból kellene befizetniük. Így nem csoda, hogy amint egy 2019-es cikk írta: „Egy éve kellene különadót fizetniük a „bevándorlást segítő” szervezetek támogatóinak. A NAV-hoz még egyetlen bevallás sem érkezett, ennek ellenére egyetlen ellenőrzést sem rendeltek el.” (HVG 2019) Így ezt a jogszabályt inkább kizárólag a politikai propaganda eszközeként használták, mintsem gyakorlati haszna lett volna.

A politikai légkör tehát nem mondható kifejezetten „civilbarátnak”, aminek valószínűleg az az oka, hogy egy hierarchikus szerkezetű, minden alkotó elemét pontosan pozicionáló felépítményben egy horizontális elhelyezkedésű, egymáshoz csak lazán kapcsolódó szervezeti halmaz inkább tekinthető a kormányzat részéről rizikófaktornak, mint stabil alapnak, így a velük való együttműködés is csak akkor biztonságos, ha szilárdan beépülnek a Nemzeti Együttműködés Rendszerébe (Sebestény 2016: 82). Az elmúlt évek civilekkel kapcsolatos intézkedései és politikusi megnyilvánulásai egyértelműen azt a célt szolgálják, hogy amint ezt a társadalom egészében, választók, önkormányzatok tekintetében is, úgy a civileket is meg lehessen osztani jó és rossz oldalhoz tartozókra.

A következőkben megnézhetjük, hogy a válaszoló alanyaink hogyan és miként ítélik meg az előbbieken kiemeltnek tekintett és tömören felvázolt, működési környezetüket befolyásoló történéseket, és ebből, valamint az itt nem részletezett tényezők alakulásából adódóan milyen is a közérzetük.

Mit mutat a civilizskóp?

A válaszadó szervezetek összetétele

A kérdőívet kitöltő 198 civil szervezet negyede alapítvány, háromnegyede egyesületi formában működik. A legnagyobb számban a művelődéshez köthető szervezeteket képviselték, szám szerint 60-an. Hozzávetőlegesen ötből két válaszoló volt budapesti, illetve és ugyanennyi fél és öt millió forint közötti bevételű alapítvány vagy egyesület vezetője. Tájékoztató jelleggel bemutatjuk a teljes civil szektor²⁵ összetételét is, hangsúlyozva, hogy a minta alacsony elemszáma miatt semmiképpen nem tekinthető azt bármilyen szinten visszatükröző sokaságnak.

Azonban annyit megjegyezhetünk, hogy alanyaink között az egyesületek és a fővárosiak felül-, a sport-, szabadidős szervezetek alulreprezentáltak voltak, bevételüket tekintve pedig „átlagos” megoszlást mutattak.

3. táblázat. A válaszadók, valamint az összes civil szervezet száma és megoszlása szervezeti jellemzők szerint

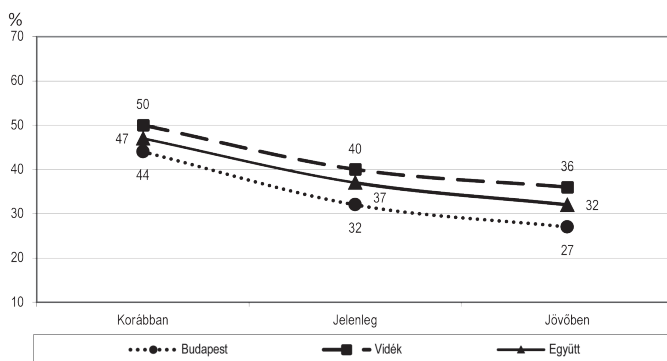
Szervezeti jellemzők száma		Válaszadók (2020)		Civil Szektor (2019)	
		megoszlása (%)	száma	megoszlása (%)	
Jogi forma	alapítvány	46	23,2	18 853	35,5
	egyesület	148	74,7	34 284	64,5
	ismeretlen	4	2,0	–	–
Céltevékenység	kultúra, oktatás, kutatás	60	30,3	17 200	32,4
	egészségügy, szociális szolgáltatás	39	19,7	7 141	13,5
	környezetvédelem	21	10,6	1 819	3,4
	település- és közösségfejlesztés	30	15,2	2 165	4,1
	jog- és érdekvédelem	21	10,6	515	1,0
	sport, szabadidő, hobbi	17	8,6	18 199	34,0
	egyéb	10	5,1	6 098	11,6
Településtípus	főváros	77	38,9	11 019	20,7
	megyeszékhely	57	28,8	10 931	20,6
	egyéb város	37	18,7	16 887	31,8
	község	24	12,1	14 300	26,9
	ismeretlen	3	1,5	–	–
Bevétel-nagyság	<500 ezer Ft	63	31,8	19 342	36,4
	>=500 ezer és <5 millió Ft	81	40,9	20 751	39,0
	>=5 millió és <50 millió Ft	39	19,7	10 708	20,2
	>=50 millió Ft	13	6,6	2 336	4,4
	ismeretlen	2	1,0	–	–
<i>Budapest</i>		78	39,4	11 019	20,7
<i>Vidék</i>		120	60,6	42 118	79,3
Összesen		198	100,0	53 137	100,0

Forrás: KSH (2020).

A működési környezet értékelése

Az általános működési környezettel való elégedettség a hétfokú skála százalékos formára való átszámítása szerint²⁶ az alanyok körében meglehetősen alacsony, 37 százalékos volt. A várokozások további színvonal-csökkenésről szólnak, még ha ennek mértékét alacsonyabbra is becsülték, mint amit a korábbi időszakban tapasztaltak. A fővárosiak átlagosan – nemcsak az általános helyzet, hanem annak mindhárom tényezőjének megítélésében – valamivel pesszimistábbak, mint a vidékiek. Érdekeséggéppen megjegyezzük, hogy egy 15 évvel ezelőtt végzett – bár célját és módszertanát tekintve eltérő – kutatásunkban (*A civil érdeképviselet lehetséges alternatívái – CÉKLA*) hasonló kérdéseket tettünk fel, akkor az azokból levonható általános elégedettség 53 százalékosnak bizonyult (Sebestény 2005: 91).

4. ábra. Az általános működési környezettel való elégedettség változása

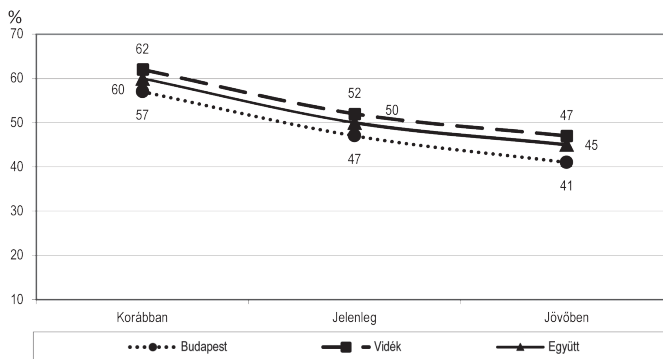

Forrás: Saját szerkesztés.

A jogi háttér esetében nem csupán annak átláthatóságát, követhetőségét osztályozhatták az alanyok, hanem arra is kíváncsiak voltunk, hogy mennyire ismerik, illetve tartják be az előírásokat. Az adatokból az derül ki, hogy bár az időbeni megítélés egyértelműen negatív trendet mutat, még így is ezt a tényezőt tartják a legkedvezőbbnek vagy fogalmazhatjuk úgy is, a legkevésbé kedvezőtlennek, hiszen 50 százalékos, közepes minősítést kapott.

A jogszabályok ismeretére és betartására vonatkozó kérdés különös eredményt hozott. Ahogy a táblázatból látható, az alanyok 27 százaléka került a „szürke zónába”, vagyis azok közé, akik magasabb szintre értékelték a szervezetükre hatályos jogszabályok betartását, mint azok ismeretét. Magyarán ők csak az általuk ismert előírásokat tekintik irányadónak, törvénytiszteletüket ehhez viszonyítják. Itt egy adat erejéig ismét utalnánk a fent említett CÉKLA kutatásra, akkor a 656 válaszoló 34 százaléka nyilatkozott ugyanilyen ellenmondásosan (Sebestény 2005: 89), vagyis ez a jelenség már akkor is a szektor egy jelentékeny hányadánál tapasztalható volt.

5. ábra. A jogi környezettel való elégedettség változása

Forrás: Saját szerkesztés.

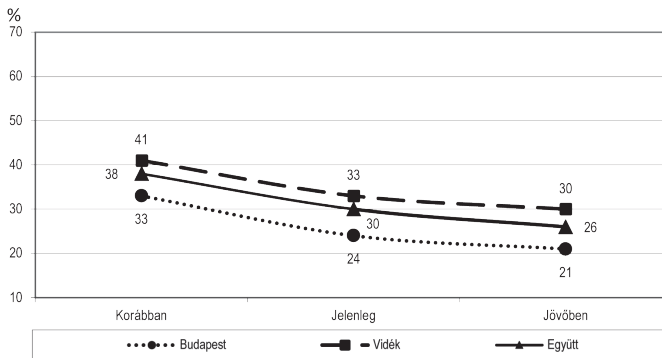
4. táblázat. A civil jogszabályok ismeretének és betartásának egymáshoz viszonyított mértéke az alanyok százalékában

Mennyire ismeri a civil jogszabályokat? egyáltalán nem (1) – teljes mértékben (7)	Mennyire tartja be a civil jogszabályokat?						
	1	2	3	4	5	6	7
1					0,5		
2		0,5	1,5			0,5	1,0
3	0,5		0,5	2,5		1,0	0,5
4			1,5	3,0	2,5	4,0	1,0
5		1,5	2,5	5,1	6,6	4,5	1,5
6		0,5	2,5	5,1	7,6	20,3	6,1
7				2,5	2,0	5,1	5,6

Forrás: Saját szerkesztés.

A gazdasági környezet a joginál lényegesen összetettebb, hiszen itt az alanyok a legkülönbözőbb elemekre is gondolhattak, s bár a kérdés kifejezetten az állami (központi költségvetési, önkormányzati) támogatásokra, adókedvezményekre vonatkozott, a kérdőívhez fűzött megjegyzésekből is kiderült, ők ezt általában sokkal szélesebb körben értelmezték. A minősítés során ideértettek egyéb forrásteremtési lehetőségeket, értékelték az általános gazdasági helyzetből fakadó közvetlen és közvetett hatásokat és problémákat is. Mindezek eredményeképpen a jogszabályi háttérhez képest sokkal rosszabb eredményeket kaptunk, az elégedettségi mutató a korábbi időszakhoz képest éppen 30 százalékos lett, és a válaszadók közel fele további romlást jósol, és csupán alig tizede volt derülátó.

6. ábra. A gazdasági környezettel való elégedettség változása

Forrás: Saját szerkesztés.

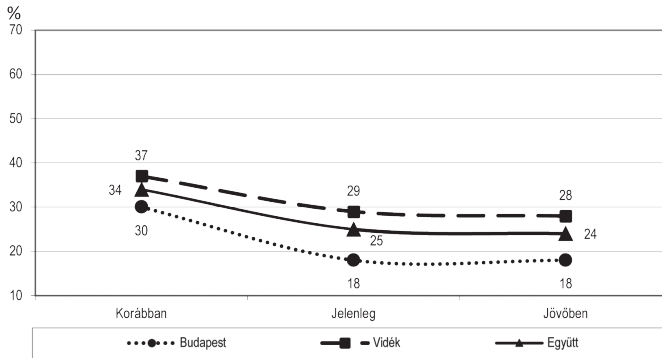
Szinte azonos módon ítélték meg az alanyok azt, hogy mennyire tartják kielégítőnek az állami támogatások kínálatát, az elérhető források mennyiségét, illetve azt, hogy véleményük szerint mennyire könnyű és egyszerű ezeket igényelni, ezekhez hozzájutni. Az előbbinek 26 százalékos, az utóbbinak 27 százalékos lett az átlagos elégedettségi mutatója (lásd F6. és F7. ábrákat a Függelékben). Ez arra utal, hogy a gazdasági környezet erősen negatív megítélésén belül a közvetlen állami pénzügyi segítségnyújtást még kevésbé tartják hatékonynak és könnyen igénybe vehetőnek.

A legalacsonyabb értékekkel a politikai környezetre vonatkozó értékelés során szembesültünk, az átlagos szint 25 százalékon állapodott meg, és némi pozitívumként könyvelhető el, hogy alanyaink nem várják a helyzet további romlását. Arra a kérdésre, hogy a civil szervezetek működésére milyen mértékben van hatással a jelenlegi kormányzati politika, az alanyok a két szélsőséges állítást (a civil szervezetek gyakorlatilag a kormányzati politikától függetlenül működhetnek, ha akarnak {1}; illetve, a civil szervezetek gyakorlatilag nem tudnak kitérni a kormányzati politika nyomása elől {7}) közül választhattak, illetve a hetes skálán jelölhették, inkább melyikkel, és milyen mértékben értenek egyet. Százalékban kifejezve az osztályzatok átlagos, 64 százalékos értékével jóval inkább az utóbbi felé hajlottak, vagyis többségükben úgy érzékelik, a független működés nem biztosított számukra.

Miután az adatfelvétel a koronavírus megjelenése után három hónappal zajlott, szükségesnek éreztük rákérdezni arra is, hogy a járvány egészségügyi, gazdasági és szociális következményeinek kezelése, a válságkezelés során a kormányzat milyen mértékben fog támaszkodni a civil szervezetekre, vagyis ez a különleges helyzet mennyiben változtatja meg a civil szervezetekkel való együttműködési hajlandóságát. Az alanyaink ötöde nem tudott erre válaszolni, közel a fele nem várt elmozdulást, a többiek kétharmada a kooperáció további leépülését jósolta, egyharmada – a teljes sokaság alig 8 százaléka – pedig optimista álláspontot

képviselt, miszerint a válság majd közelebb hozza egymáshoz a hatalom és a civil szféra képviselőit.

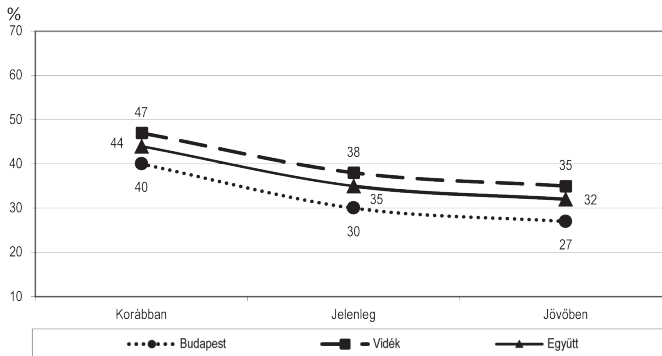
7. ábra. A politikai környezettel való elégedettség változása

Forrás: Saját szerkesztés.

A működési környezet három kiemelt tényezőjének együttes minősítése, vagyis az adott osztályzatok átlaga alapján számított elégedettségi mutatója 35 százalékot ért el, és az értékelők mindezt egy negatív tendencia eredményeként fogták fel, mely ugyan szerintük folytatódni fog, bár reményeik szerint mérsékeltebben.

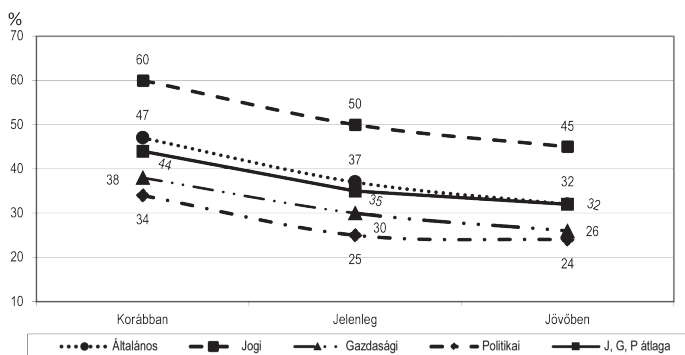
8. ábra. A jogi, gazdasági és politikai környezettel való elégedettség átlagának változása

Forrás: Saját szerkesztés.

Ezzel együtt figyelemre méltó, hogy a fenti komponens átlagos értékelése némileg kedvezőtlenebb, mint a működési környezet általános megítélése, mely arra utalhat, hogy az utóbbiban olyan elemek is mérlegelésre kerültek, amelyek nem sorolhatók be ezekbe, vagy a kérdőív nem tért ki rájuk. Ebből következően olyan faktorokat nem vizsgáltunk a civil közérzet felmérése során, amelyek többségükben az elégedettséget kissé jobb színben tüntették volna fel.

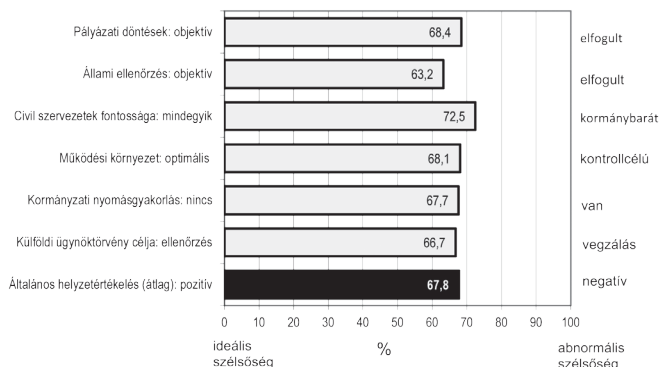
9. ábra. A különböző környezeti tényezőkkel való elégedettség változása

Forrás: Saját szerkesztés.

A kérdőív második felében hat, egymással éles ellentétben levő, szélsőséges állítást fogalmaztunk meg, és arra kértük az alanyokat, hogy egy hetes skálán ítélik meg, a jelenlegi magyarországi helyzetre inkább melyik állítás jellemző, és milyen mértékben. Az 1-es értékhez tartoztak az „ideális” állapotokhoz köthető kijelentések, miszerint az országban az állami támogatási és pályázati rendszerek teljesen objektívak, csupán szakmai szempontok alapján működnek, ebből adódóan az esélyegyenlőség biztosítva van. A civilek ellenőrzése szintén csak a közérdeket szolgálja, a közpénzek szabályos elköltését minden részrehajlás nélkül végzik, függetlenül attól, hogy az adott szervezet milyen területen működik. A kormányzat számára minden civil szervezet egyformán fontos, még akkor is, ha éppen kormánykritikus álláspontot képviselnek, vagy éppen „watchdog” tevékenységet végeznek. Emellett olyan jogi, gazdasági környezet kialakítására törekszik, amely biztosítja a civil szervezetek szabad és optimális működését, és rájuk semmilyen nyomást nem gyakorol. A külföldről támogatott szervezetekre vonatkozó törvény is csupán az átláthatóság érdekében született, e mögött semmilyen negatív szándék nem húzódik meg. A 7-es értékek egy olyan torz, „abnormális” világot jelölnek, ahol az állami támogatási és pályázati rendszerek a központi hatalomnak vannak alárendelve, a döntések elfogultak, a források szétosztása politikai szempontok alapján történik. A kormányzat kommunikációjában kizárólag a számára hasznos és az őt szolgáló szervezetek jelennek meg pozitív színben, a kapcsolattartás is legfeljebb velük lehetséges. A civilek ellenőrzése szisztematikusan a „renitens” szervezetekre korlátozódik, és célja azok megregulázása, működésük ellehetetlenítése. Emellett olyan jogi, gazdasági környezet kialakítása zajlik, mely az egész civil szektor kordában tartását, a hatalomnak való kiszolgáltatottságát hivatott biztosítani, így a kormányzat folyamatos nyomást tud gyakorolni valamennyi szervezetre. A külföldről támogatott szervezetekre vonatkozó törvény célja is a kormánytól függetlenül működő szervezetek megbélyegzése és végzése volt.

10. ábra. A különböző ellentétes állításokhoz való viszonyulás, az egyetértés mértéke (pozitív=0%, negatív=100%)

Forrás: Saját szerkesztés.

A válaszokat százalékos formában feldolgozva próbáltuk meghatározni, hogy az alanyok szerint hol is fekszik a „realitás” az ideálistól az abnormálisig terjedő tengelyen. Láthatjuk, valamennyi kritérium negatív (50% feletti) átlagos minősítést kapott, többségében 60–70 százalék között, ami azt jelenti, hogy a válaszadók szerint a valóságos helyzet inkább az utóbbi szélsőséghez van közelebb. Legnegatívabb jelenségnek a szektor kormányzat általi „barát és ellenség” szerinti felosztását ítélték.

Végezetül a kérdőív végén megismételtük a legelső, azaz a működési környezetre vonatkozó kérdésünket. Ennek célja az volt, hogy megnézzük, a kezdeti spontán minősítés miként változott meg, miután az alanyok szembesültek a felvetett témákkal, tényezőkkal.

5. táblázat. Az általános működési környezetre vonatkozó, a kérdőív kitöltése kezdetén és végén adott két minősítés egymáshoz viszonyított mértéke az alanyok százalékában

Előzetes minősítés teljesen elégedetlen (1) – teljesen elégedett (7)	Utólagos minősítés						
	1	2	3	4	5	6	7
1	6,1	5,1	2,0	0,5			
2	3,5	13,1	6,6	2,0	0,5		0,5
3	1,0	3,5	7,6	4,5	3,5	1,0	0,5
4			4,0	7,6	3,5	1,0	
5			0,5	2,0	6,1	1,5	1,5
6		0,5		1,0	1,5	3,5	1,0
7	0,5			0,5	1,0	0,5	0,5

Forrás: Saját szerkesztés.

A többség megváltoztatta véleményét, utólag 35 százalékuk adott magasabb osztályzatot, 20 százalékuk alacsonyabbat, és csak 45 százaléknyan tartottak ki az eredeti értéknél (lásd 5. táblázat, szürke átló). Az átlagos elégedettségi mutató ennek következtében felfelé mozdult el, 37-ről 41 százalékra. Mindebből legfeljebb azt az óvatos következtetést vonhatjuk le, hogy alanyaink között többségében voltak azok, akiknek „hétköznapi vélt közérzete” rosszabb volt a ténylegesnél, mint azok, akik a valóságosnál kedvezőbb színben látták ezt a világot. Mindenesetre a civilizskóp némi pozitív változást is tudott mérni.

Összegzés helyett

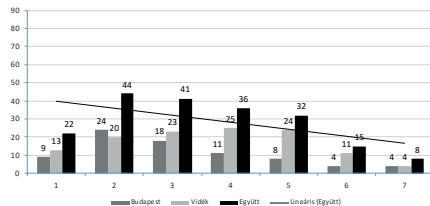
A fenti számok, százalékos mutatók, megoszlások és tendenciák egy szerény sokaság közhangulatát tükrözik vissza, és ebből – ahogy korábban is megfogalmaztuk – általános szektorszintű következtetéseket nem szabad levonni. Azonban a kísérletünk annyiban mindenképpen eredményesnek bizonyult, hogy sikerült demonstrálni, egy kifejezetten rövid kérdőív (lásd a Függelékben) alapján létrehozott adatbázis is alkalmas lehet egy igen összetett témakör több szempontú megközelítésére és vizsgálatára.

Ugyanakkor a feldolgozás során még számos olyan próbaszámítást végeztünk, melyek további mutatók előállítását is lehetővé tennék, újabb elemzési aspektusokat is megalapoznának, azonban ezek közlésétől az alacsony elemszám miatt eltekintettünk. Példaként említhetjük az egyes tényezők megítélése közötti korrelációt, vagy azt, hogy az alanyok válaszai, minősítései mennyire bizonyultak konzekvensnek, illetve ők mennyire sorolhatók be és főleg milyen csoportokba.

Ha ezekre most nem is vállalkozhattunk, bízunk abban, hogy a közeljövőben lesz lehetőség arra, hogy a civil szektor közhangulatát sokkal több képviselője véleménynyilvánítása alapján tudjuk felmérni. És abban is, hogy ennek eredményét nem csak a közhangulat kifejezői, hanem annak formálói is figyelemmel fogják kísérni. A civilizskóp ebben kíván segítséget nyújtani.

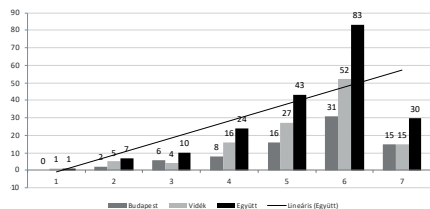
Függelék

F1. ábra. Az általános működési környezettel való elégedettség hétfokú skálán mért gyakoriságai (N=198)

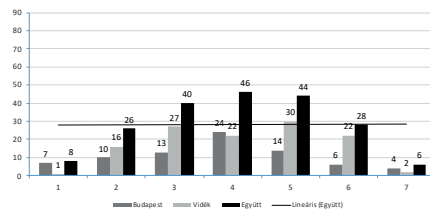
Forrás: Saját szerkesztés.

F2. ábra. A civil szervezetekre vonatkozó jogszabályok ismerete hétfokú skálán mért gyakoriságai (N=198)

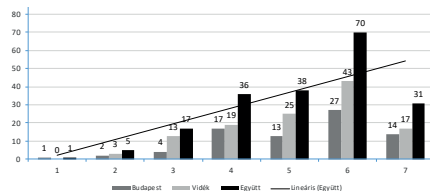
Forrás: Saját szerkesztés.

F3. ábra. A civil szervezetre vonatkozó jogszabályok átláthatóságának minősítése hétfokú skálán mért gyakoriságai (N=198)

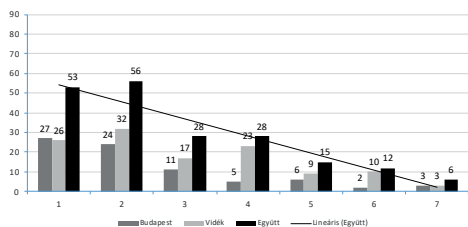
Forrás: Saját szerkesztés.

F4. ábra. A civil szervezetre vonatkozó jogszabályok betarthatóságának minősítése hétfokú skálán mért gyakoriságai (N=198)

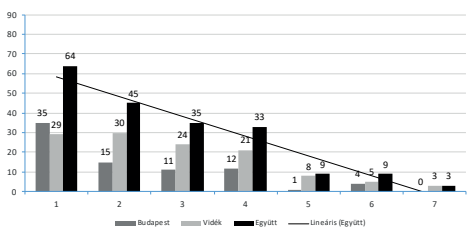
Forrás: Saját szerkesztés.

F5. ábra. Az gazdasági környezettel való elégedettség hétfokú skálán mért gyakoriságai (N=198)

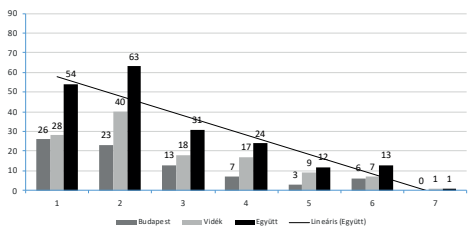
Forrás: Saját szerkesztés.

F6. ábra. Az állami támogatási rendszerrel való elégedettség hétfokú skálán mért gyakoriságai (N=198)

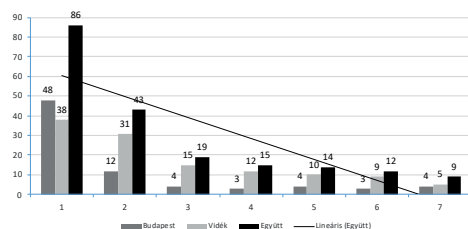
Forrás: Saját szerkesztés.

F7. ábra. Az állami támogatáshoz jutás nehézsége hétfokú skálán mért gyakoriságai (N=198)

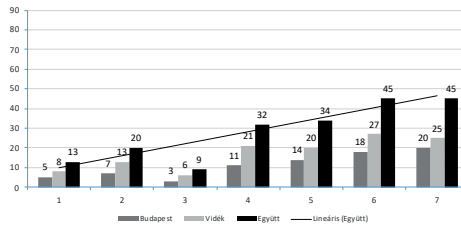
Forrás: Saját szerkesztés.

F8. ábra. A politikai környezettel való elégedettség hétfokú skálán mért gyakoriságai (N=198)

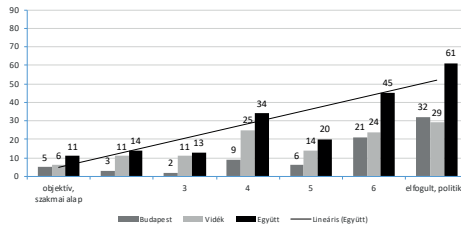
Forrás: Saját szerkesztés.

F9. ábra. A politika hatásának mértéke a civil szervezetekre hétfokú skálán mért gyakoriságai (N=198)

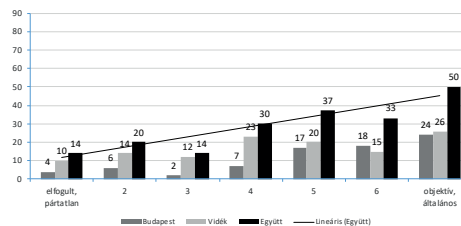
Forrás: Saját szerkesztés.

F10. ábra. „A pályázati döntések objektívak (1), illetve elfogultak (7)” hétfokú skálán mért értékek gyakoriságai (N=198)

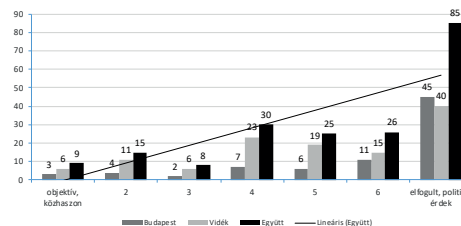
Forrás: Saját szerkesztés.

F11. ábra. „Az állami ellenőrzések objektívak (1), illetve elfogultak (7)” hétfokú skálán mért értékek gyakoriságai (N=198)

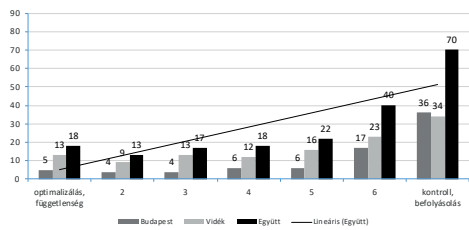
Forrás: Saját szerkesztés.

F12. ábra. „A civil szervezetek tevékenységének kormányzati megítélése objektív (1), illetve elfogult (7)” hétfokú skálán mért értékek gyakoriságai (N=198)

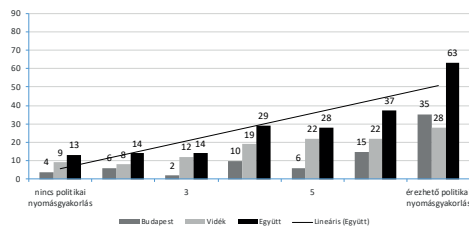
Forrás: Saját szerkesztés.

F13. ábra. „A működési környezet kormányzati alakításának célja inkább optimalizálás (1), vagy inkább a kontroll biztosítása (7)” hétfokú skálán mért gyakoriságai (N=198)

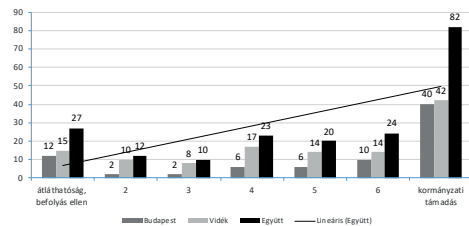
Forrás: Saját szerkesztés.

F14. ábra. „A kormányzat nem gyakorol nyomást a civil szervezetekre (1), vagy inkább nyomást gyakorol (7)” hétfokú skálán mért gyakoriságai (N=198)

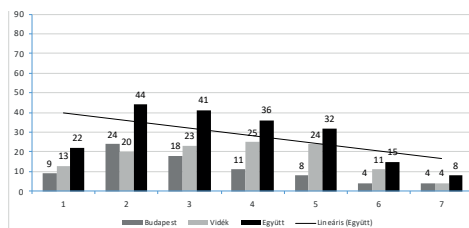
Forrás: Saját szerkesztés.

F15. ábra. „A külföldről támogatott szervezetekre vonatkozó törvény célja az átláthatóság (1), vagy inkább a vegzálás (7)” hétfokú skálán mért gyakoriságai (N=198)

Forrás: Saját szerkesztés.

F16. ábra. Az általános működési környezettel való elégedettség hétfokú skálán mért gyakoriságai a kérdőív kitöltése után (N=198)

Forrás: Saját szerkesztés.

Kérdőív

Tisztelt Kitöltő!

A kérdőíves felvétel során az Önök tapasztalatai, élményei, benyomásai alapján kívánjuk felvázolni, milyen is jelenleg a civil „közhangulat”, hogyan változott ez az elmúlt évek során, és véleményük szerint hogyan fog alakulni. Kérjük, segítse munkánkat, és töltsse ki az alábbi kérdőívet!

A válaszadás teljesen anonim, 20 kérdésből áll és maximálisan 10 perc alatt teljesíthető!

1. Általánosságban véve mennyire elégedett JELENLEG a szervezet működését meghatározó, azt befolyásoló jogi, gazdasági, politikai környezettel? (1 – teljesen elégedetlen; 7 – teljesen elégedett) ....

2. Az Ön megítélése szerint a szervezet működését meghatározó, azt befolyásoló, általánosságban vett jogi, gazdasági, politikai környezet hogyan változott az elmúlt időszakban (néhány évben)
(1 – kedvezőtlenebbé vált; 2 – nem változott; 3 - kedvezőbbé vált; 9 - nem tudja megítélni)
....

3. Az Ön megítélése szerint a szervezet működését meghatározó, azt befolyásoló, általánosságban vett jogi, gazdasági, politikai környezet hogyan fog változni az elkövetkező időszakban (néhány évben)
(1 – kedvezőtlenebbé válik; 2 – nem változik; 3 - kedvezőbbé válik; 9 - nem tudja megítélni)
....

Jogi környezet

4. Mennyire ismeri a civil szervezetekre, működésükre vonatkozó jogszabályokat, adminisztratív kötelezettségeket?
(1 – egyáltalán nem; 7 – teljes mértékben) ....

5. Mennyire tartja átláthatónak, követhetőnek a civil szervezetekre, működésükre vonatkozó jogszabályokat, adminisztratív kötelezettségeket?
(1 – egyáltalán nem; 7 – teljes mértékben) ....

6. Milyen mértékben tudja betartani a civil szervezetekre, működésükre vonatkozó jogszabályokat, adminisztratív kötelezettségeket?
(1 – egyáltalán nem; 7 – teljes mértékben) ....

7. Az Ön megítélése szerint a civil szervezetekre, működésükre vonatkozó jogszabályok, adminisztratív kötelezettségek hogyan változtak az elmúlt időszakban (néhány évben)?
(1 – kedvezőtlenebbé váltak; 2 – nem változtak; 3 - kedvezőbbé váltak; 9 - nem tudja megítélni)
....

8. Az Ön megítélése szerint a civil szervezetekre, működésükre vonatkozó jogszabályok, adminisztratív kötelezettségek hogyan fognak változni az elkövetkező időszakban (néhány évben)

(1 – kedvezőtlenebbé válnak; 2 – nem változnak; 3 – kedvezőbbé válnak; 9 – nem tudja megítélni)

....

Gazdasági környezet

9. Mennyire elégedett a civil szervezetek működését, tevékenységét segítő állami támogatási rendszerekkel, pályázati lehetőségekkel, adókedvezményekkel?

(1 – teljesen elégedetlen; 7 – teljesen elégedett)

....

10. Az Ön megítélése szerint a civil szervezetek működését, tevékenységét segítő állami támogatási rendszerek, pályázati lehetőségek, adókedvezmények hogyan változtak az elmúlt időszakban (néhány évben)? (1 – kedvezőtlenebbé váltak; 2 – nem változtak; 3 – kedvezőbbé váltak; 9 – nem tudja megítélni)

....

11. Az Ön megítélése szerint a civil szervezetek működését, tevékenységét segítő állami támogatási rendszerek, pályázati lehetőségek, adókedvezmények hogyan fognak változni az elkövetkező időszakban (néhány évben)? (1 – kedvezőtlenebbé válnak; 2 – nem változnak; 3 – kedvezőbbé válnak; 9 – nem tudja megítélni)

....

12. Megítélése szerint mennyire kielégítő az állami támogatási formák kínálata, illetve a különböző formákon keresztül elérhető források mennyisége?

(1 – egyáltalán nem kielégítő; 7 – teljes mértékben kielégítő)

....

13. Ön szerint egy átlagos civil szervezet számára mennyire nehéz valamilyen állami támogatás iránti kérelmet, pályázatot benyújtani, a feltételeknek megfelelni, a támogatást megszerezni?

(1 – nagyon nehéz, 7 – egyáltalán nem nehéz)

....

Politikai környezet

14. Mennyire elégedett a kormányzatnak a civil szervezetekhez fűződő viszonyával, a velük való együttműködésre való hajlandóságával?

(1 – teljesen elégedetlen; 7 – teljesen elégedett)

....

15. Az Ön megítélése szerint a kormányzatnak a civil szervezetekhez fűződő viszonya, a velük való kapcsolattartásra, együttműködésre való hajlandósága hogyan változott az elmúlt időszakban (néhány évben)? (1 – negatív tendencia érzékelhető; 2 – nem változott; 3 – pozitív tendencia érzékelhető; 9 – nem tudja megítélni)

....

16. Az Ön megítélése szerint a kormányzatnak a civil szervezetekhez fűződő viszonya, a velük való kapcsolattartásra, együttműködésre való hajlandósága hogyan fog változni az elkövetkező időszakban (néhány évben)? (1 – negatív tendencia várható; 2 – nem változik; 3 – pozitív tendencia várható; 9 - nem tudja megítélni) ....

17. Ön szerint a civil szervezetek működésére milyen mértékben van hatással jelenleg a kormányzati politika? (1 - A civil szervezetek gyakorlatilag a kormányzati politikától függetlenül működhetnek, ha akarnak. 7 – A civil szervezetek gyakorlatilag nem tudnak kitérni a kormányzati politika nyomása elől) ....

18. Ön szerint a koronavírus járvány egészségügyi, gazdasági és szociális következményeinek kezelése, a válságkezelés során a kormányzat milyen mértékben fog támaszkodni a civil szervezetekre?

(1 – a kormányzat a jelenleginél is kevésbé akar együttműködni a civil szervezetekkel; 2 – a kormányzat nem fog változtatni a jelenlegi együttműködés mértékén; 3 – a kormányzat a jelenleginél sokkal intenzívebben fog együttműködni a civil szervezetekkel) ....

19. Az alábbiakban egymásnak élesen ellentmondó sarkalatos állításokat, megnyilatkozásokat állítottunk szembe egymással. Közülük az egyiket 1-gyel, a másikat 7-tel jelöltük, a köztes számokkal árnyalhatja véleményét. Kérjük, egy 7-es skála segítségével határozza meg, hogy működésük, tevékenységük során nyert tapasztalatai, információi és benyomásai alapján melyik megfogalmazással ért inkább egyet!

1. A civil szervezetek állami forrásokhoz való hozzájutásában csak szakmai szempontok számítanak, a különböző pályázatokon a szervezetek egyenlő eséllyel indulhatnak, objektív megítélés alapján részesülnek támogatásban ....

7. A civil szervezetek állami forrásokhoz való hozzájutásában elsősorban nem a szakmai szempontok számítanak, a vélt vagy valós politikai hovatartozás dönti el, hogy mely szervezetek részesülhetnek állami támogatásban.

1. Az állam részéről a közpénzek civil szervezetek általi felhasználásának ellenőrzése kifejezetten a köz érdekében történik, és kizárólag a szabálytalanságok kiszűrését célozza, a vizsgált szervezetek kiválasztása minden elfogultság nélkül történik. ....

7. Az állam részéről a közpénzek civil szervezetek általi felhasználásának ellenőrzése kifejezetten a nem kívánatos szervezetek zaklatása érdekében történik, és nem elsősorban a szabálytalanságok kiszűrését célozza, hanem vizsgált szervezetek működésének akadályozását.

1. A kormányzati megnyilatkozások általában kifejezetten a civil szervezetek létének szükségességét, tevékenységének fontosságát, társadalmi hasznosságát hangsúlyozzák, függetlenül attól, hogy azok éppen milyen területen működnek. ....

7. A kormányzati megnyilatkozások főként az olyan civil szervezetek létének szükségességét, tevékenységének fontosságát, társadalmi hasznosságát hangsúlyozzák, amelyek a kormányzat érdekeit és célkitűzéseit szolgálják, és tartózkodnak politikájának bárminemű kritizálásától.

1. A kormányzat olyan jogi, gazdasági környezet kialakítására törekszik, amely biztosítja a civil szervezetek optimális működését, maximális függetlenségüket, és csak elengedhetetlenül szükséges, minimális kontrollt ír elő. ....

7. A kormányzat olyan jogi, gazdasági környezet kialakítására törekszik, amelyben biztosítja a civil szervezetek működésének folyamatos kontrollját, tevékenységüket maximálisan befolyásolni és korlátozni tudja.

1. A kormányzat semmiféle nyomást nem gyakorol a civil szervezetekre, azok teljesen szabadon működhetnek, bármilyen területen, semmilyen hátrány nem éri őket akkor sem, ha éppen politikailag érzékeny témákban nyilvánulnak meg. ....

7. A kormányzat részéről érezhető nyomás nehezedik a civil szervezetekre, ezért ezek többsége igyekszik semleges területen tevékenykedni, megfelelni az elvárásoknak és kerülni a politikailag érzékeny témákat, állásfoglalásokat.

1. A külföldről támogatott szervezetek átláthatóságáról alkotott törvény azzal a céllal született, hogy ellenőrizni lehessen az ismeretlen külföldi forrásból származó támogatásokat, mert ezek alkalmasak lehetnek arra, hogy külföldi érdekcsoportok a közösségi célok szolgálata helyett saját érdekeiket érvényesítsék. ....

7. A külföldről támogatott szervezetek átláthatóságáról alkotott törvény azzal a céllal született, hogy a kormányzat legitimálja a folyamatos támadásokat, amelyeket a jogvédő vagy az állam helyett szociális és jogi szolgáltatásokat nyújtó civil szervezetek ellen folytat.

Végezetül

20. A fenti kérdések megválaszolása után, megítélése szerint összességében jelenleg milyen az Ön civil szervezetének a „közérzete”?

(1 – teljesen elégedetlen; 7 – teljesen elégedett)

....

A szervezet alapadatai

Az alábbi általános alapadatok megadása ugyan nem kötelező, de nagyban segítené munkánkat, hogy az elemzésünk árnyaltabb lehessen. Az adatok alapján a szervezet beazonosítása nem lehetséges.

1. A szervezet típusa:
  - 1 – alapítvány
  - 2 – egyesület, szövetség, egyéb tagságon alapuló szervezet

2. A szervezet leginkább melyik tevékenységi csoportba sorolható?
  - 1 – kultúra, oktatás, kutatás
  - 2 – egészségügy, szociális szolgáltatás
  - 3 – környezetvédelem
  - 4 – település- és közösségfejlesztés
  - 5 – jog- és érdekvédelem
  - 6 – sport, szabadidő, hobbi
  - 7 – egyéb, éspedig: .....

3. A szervezet székhelye:
  - 1 – főváros
  - 2 – megyei jogú város
  - 3 – egyéb város
  - 4 – község

4. A szervezetre melyik állítás a legjellemzőbb?
  - 1 – átlagosan évi 500 ezer forintnál kevesebb összegből gazdálkodik.
  - 2 – átlagosan évi 500 ezer és 5 millió forint közötti összegből gazdálkodik.
  - 3 – átlagosan évi 5 millió és 50 millió forint közötti összegből gazdálkodik.
  - 4 – átlagosan évi 50 millió forintnál nagyobb összegből gazdálkodik.

5. Amennyiben a témával kapcsolatban bármilyen rövid megjegyzése, kiegészítése lenne, kérem, írja le:

.....

KÖSZÖNJÜK A VÁLASZAIT!

Irodalom

- Anheier, K. Helmut–Lang, Markus–Toepler, Stefan (2020): Civil társadalom változás idején – szűkül, változó és táguló terek és egy új szabályozási szemléletmód szükségessége. *Civil Szemle*, 17., (2.), pp. 5–35.
- Antal Attila (Szerk.) (2016): *A civilek hatalma. A politikai tér visszafoglalása*. Budapest: Demokráciakutatók Magyar Központja Alapítvány.
- Bíró Endre (2016): Itt tartunk! (2016) Válaszok a *Hol Tartunk?* (2010) által feltett kérdésekre. A civil nonprofit szervezetek jogi szabályozásának változásai 2010 és 2016 között. In: Antal Attila (Szerk.): *A civilek hatalma. A politikai tér visszafoglalása*. Budapest: Demokráciakutatók Magyar Központja Alapítvány. pp. 105–145.
- Bíró Endre (2019): Az egyesülési jog ötven árnyalata. *Civil Szemle*, 16., (1.), pp. 93–117.
- Bódi György (2019): Modellértékű Nemzeti Civil Alapprogram (NCA). *Civil Szemle*, 16., (1.), pp. 119–134.
- Durkheim, Émile (1978): *A társadalmi tények magyarázatához*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kákai László (2013): Nemzeti Civil Alapprogram és Nemzeti Együttműködési Alap. Hasonlóságok és különbségek a régi és az új támogatási alapok között. *Civil Szemle*, 10., (3.), pp. 45–71.
- Kákai, László (2020a): Development or reflections of the nonprofit sector in Central and Eastern Europe and Hungary. *Politics in Central Europe*, 16., (1.), pp. 135–158.
- Kákai László (2020b): Kettős szorításban a civil szervezetek. *Pólusok*, 1., (2.), pp. 2–31.
- Közbizalom (2017): *Egyre növekszik a tét*. Összeállította: Péterfi Ferenc. Civil Kollégium Alapítvány – Közösségfejlesztők Egyesülete. <https://www.cka.hu/wp-content/uploads/2017/09/kozbizalom-2017.pdf>
- Közbizalom (2019): *Közbizalom felmérés*. Összeállította: Péterfi Ferenc. Civil Kollégium Alapítvány – Közösségfejlesztők Egyesülete. https://kofe.hu/wp-content/uploads/Dokumentumok/Kozbizalom-felmeres/2019%20-%20K%C3%B6zbizalom_2019_%20%C3%B6sszefoglalo.pdf
- KSH (2019): A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői 2018-ban. *Statisztikai Tükör*, 2019. december 23. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/nonprofit/nonprofit18.pdf>
- Kuti Éva (2016): Tartós trendek vagy múló zavarok? Változási folyamatok a civil szférában. In: Antal Attila (Szerk.): *A civilek hatalma. A politikai tér visszafoglalása*. Budapest: Demokráciakutatók Magyar Központja Alapítvány. pp. 283–304.
- Kuti Éva–Marschall Miklós (2020): „A Birodalom visszavág?” Defenzívában a globális „harmadik szektor”. *Civil Szemle*, 17., (1.), pp. 37–47.
- Meyer, Michael–Moder, Clara Maria–Neumayr, Michaela–Traxler, Nicole–Vandor, Peter (2017): Civil társadalmi mintázatok Közép- és Kelet-Európában: történelmi fejlődési utak és jelenlegi kihívások. *Civil Szemle*, 14., (1.), pp. 35–65.
- Móra Veronika (2012): Az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló 2011. évi CLXXV. sz. törvény bemutatása. *Civil Szemle*, 9., (3.), pp. 167–175.
- Nagy Ádám (2014): A Nemzeti Civil Alapprogram és a Nemzeti Együttműködési Alap összehasonlító elemzése. *Civil Szemle*, 11., (3.), pp. 47–68.
- Nagy Ádám (2016): A magyar állam civil társadalommal szembeni hét halálos bűne. In: Antal Attila (Szerk.): *A civilek hatalma. A politikai tér visszafoglalása*. Budapest: Demokráciakutatók Magyar Központja Alapítvány. pp. 146–161.
- Sebestény István (2005): *Civil dilemmák – Kihívások és alternatívák a civil szektorban*. Budapest: Civitalis Egyesület.

- Sebestény István (2013): Ki a „köz” és mi a „haszon” – és ki szerint? A közhasznúság fogalmi és tartalmi dilemmái. *Civil Szemle*, 10., (3.), pp. 5–30.
- Sebestény István (2016): Fél évtized – egészen új környezetben. Kormányzati szándék és eredmény a civil szféra NER-konformizálásában. In: Antal Attila (Szerk.): *A civilek hatalma. A politikai tér visszafoglalása*. Budapest. Demokráciakutatások Magyar Központja Alapítvány. pp. 61–84.
- Sebestény, István (2019): Hungary. In: More-Hollerweger, Eva–Bogorin, Flavia-Elvira–Litofcenko, Julia–Meyes, Micheal (Eds.): *Civil Society in Central and Eastern Europe: Monitoring 2019*. Competence Center for Nonprofit-organizations and Social Entrepreneurship, Vienna University of Economics and Business. pp. 70–80. (<http://www.erstestiftung.org/en/publication/civil-society-in-central-and-eastern-europe-monitoring-2019/>)
- Vandor, Peter–Traxler, Nicole–Millner, Reinhard–Meyer, Michael (Eds.) (2017): *Civil Society in Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Vienna: ERSTE Foundation.

Egyéb források

- 1%-os törvény (1996): 1996. évi CXCVI. törvény a személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerinti felhasználásáról. Nemzeti Jogszabálytár. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=27389.376991 (Utolsó letöltés: 2020. 11. 19.)
- Civil Információs Portál (2020): https://civil.info.hu/kezdolap/civiltudastar/kulfoldrol_tamogatott_civil_szervezetek/index.html?st=T%C3%A1bor (Utolsó letöltés: 2020. 12. 06.)
- Civil törvény (2011): 2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról. Nemzeti Jogszabálytár. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=139791.384195 (Utolsó letöltés: 2020. 11. 19.)
- Civil nyilvántartási törvény (2011): 2011. évi CLXXXI. törvény a civil szervezetek bírósági nyilvántartásáról és az ezzel összefüggő eljárási szabályokról. Nemzeti Jogszabálytár. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=139831.370219 (Utolsó letöltés: 2020. 11. 19.)
- HVG (2019): Az adóhatóság sem foglalkozik a bevándorlási adóval. 2019. július 26. https://hvg.hu/gazdasag/20190726_Az_adohatosag_sem_foglalkozik_a_bevandorlasi_adoval
- Külföldi ügynök törvény (2017): 2017. évi LXXVI. törvény a külföldről támogatott szervezetek átláthatóságáról. Nemzeti Jogszabálytár. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=202598.340055 (Utolsó letöltés: 2020. 11. 19.)
- Mandiner (2019): A valódi civil szervezetek jutnak támogatáshoz – Szalay-Bobrovniczky Vince a Mandinernek, 2019. január 16. https://mandiner.hu/cikk/20190116_szalay_bobrovniczky_vince_interju#
- NER program (2010): A Nemzeti Együttműködés Programja. <https://www.parlament.hu/irom39/00047/00047.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. 11. 19.)
- Stop Soros (2018): 2018. évi XLI. törvény az egyes adótörvények és más kapcsolódó törvények módosításáról, valamint a bevándorlási különadóról. X. FEJEZET A BEVÁNDORLÁSI KÜLÖNADÓRÓL. Nemzeti Jogszabálytár. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=209579.360797#foot_348_place (Utolsó letöltés: 2020. 11. 19.)
- Ökotárs Alapítvány (é.n.): Tények és tévhitek az Ökotársról a „Norvég-ügy” kapcsán. <https://okotars.hu/tenyek-es-tevhitek-az-okotarsrol-norveg-ugy-kapcsan> (Utolsó letöltés: 2020. 11. 19.)

Jegyzetek

¹ Lásd például Vandor et al. (2017), Meyer et al. (2017), Anheier–Lang–Toepler (2020), illetve Antal (2016), Kuti (2016), Sebestény (2019), Kuti–Marschall (2020).

² Természetesen „mutatis mutandis”, vagyis az adott ország sajátosságainak, jogszabályi környezetének, támogatási rendszereinek stb. figyelembe vételével kialakított kérdőív alkalmazásával, amely azonban nem zárja ki azt, hogy bizonyos közös, azonos tartalmú mutatókat lehessen alkalmazni, és így mind az állapotfelmérés eredményei, mind a fejlődési tendenciák összemérhetők lehetnek.

³ A kérdőív végén a válaszolóknak lehetőségük volt arra, hogy szöveges megjegyzést, kritikát fűzzenek a témához, illetve a kérdésekhez. Ezekből egy-egy tanulságos idézetet közreadunk. „Mindegyik kérdésre tudtam volna árnyaltabban is válaszolni, mert a szervezet saját belső erőforrásai is meghatározóak, nem csak a külső környezet.”

⁴ A szervezet jogi formája, fő céltevékenysége, székhely településének típusa, illetve bevétel-nagyság-csoportja.

⁵ A páratlan elemű skála alkalmazása lehetővé tette, hogy a bizonytalanok a középértéket választhassák, erre fel is hívtuk a figyelmet.

⁶ Volt, aki ezt nehezményezte, túlzásnak tartotta: „Miért kell mindent háromszor kérdezni?”

⁷ Ezt a módszert a Civil Kollégium Alapítvány és a Közösségfejlesztők Egyesülete által végzett Közbizalom index felmérés során korábban már kipróbáltuk (Közbizalom 2017; 2019).

⁸ Erre vonatkozóan is kaptunk negatív kritikát: „Több kérdés esetében, ahol az 1–7-es skálán kell válaszolni a megadott kettő szélső szövegesen is megfogalmazott állítás tartalmilag nem fedi le a kérdéses témakört, adott esetben összevon egymást kizáró részelemeket. Ezért az ott adott válaszok esetében két szervezet ugyanazon számszerűsített értéke mögött nagyon-nagyon eltérő vélemények lehetségesek. Ezek összesítéséből nagyon fals adatok is kijöhetnek, amelyek egyoldalú közzététele és főleg majd azok médiareakciói teljesen félrevezethetik a vizsgálat célját és hatását. Ezért a kérdések manipulatívnak is tekinthetők. Ez sajnálatos és bosszantó.”

⁹ A hetes skálájú kérdéseket az alábbi módon kódoltuk át: (1=0%) (2=17%) (3=33%) (4=50%) (5=67%) (6=83%) (7=100%).

¹⁰ Konkrétan ez azt jelenti, hogy ha egy kérdésnél az alany a jelenlegi elégedettségét 3-asra értékelte, és ezt kedvezőtlen változásnak tekintette, akkor ezt a választ átkódoltuk, úgy, mintha korábban ezt 4-esre minősítette volna. Ha további romlásra számít, akkor pedig a jövőbeni mutató 2-esre csökken. Hasonlóképpen, ha pozitív tendenciát érzékelt, akkor pedig a korábbi értéket a jelenleginél eggyel kisebbre, a jövőbenit eggyel nagyobbra állítottuk be. Tehát ha a jelenlegi mutató értéke $I_t=X$, akkor a következő esetek lehetségesek:

ha „I” kedvezőtlenebbé vált:	$I_{t-1}=X+1$;
ha „I” nem változott:	$I_{t-1}=X$;
ha „I” kedvezőbbé vált:	$I_{t-1}=X-1$;
ha „I” kedvezőtlenebbé válik:	$I_{t+1}=X-1$;
ha „I” nem változik:	$I_{t+1}=X$;
ha „I” kedvezőbbé válik:	$I_{t+1}=X+1$.

(Ha a jelenlegi mutató a két szélsőérték valamelyike, 1 vagy 7 volt, akkor a változásokat, ha azok ebből az intervallumból kilépnének, nem vettük figyelembe, vagyis ha például $I_t=1$, de I_{t-1} -hez képest javult, akkor is $I_{t-1}=1$.)

¹¹ Ennek ellenére a négy szervezeti jellemzőre vonatkozó információ kapcsán is kaptunk olyan visszajelzést, miszerint „... a nem kötelező szakaszban feltett kérdések alkalmasak arra, hogy kibogarásszák, ki a válaszadó”.

¹² A Civitalis Egyesület által tizenöt évvel ezelőtt végzett „A Civil Érdekképviselőlet lehetséges alternatívái (CÉKLA)” felmérés során 5000 civil szervezetet kerestünk meg postai úton, 656 értékelhető adatlapot kaptunk vissza (Sebestény 2005:86–87). A múlt évben a Bécsi Egyetem által lebonyolított „Civil Society in Central and Eastern Europe: Monitoring 2019.” nemzetközi kutatás során célzottan mintegy 600 civil szervezetet kerestünk meg Magyarországon, és mindössze 49 szervezet töltötte ki végül a kérdőívet (Sebestény 2019:71).

¹³ Miután már a megszólított sokaság sem reprezentálta a szektor összetételét, és az előbbiekközül is teljesen esetlegesen vállalkoztak a válaszadásra, az értékelés csupán a 198 alany véleményét tükrözi, a százalékos értékelések is csak rájuk vonatkoznak.

¹⁴ „Ki rendelte meg ezt a felmérést és mi értelme van?”

¹⁵ Ahogy ezt már a 2010-es választási győzelem utáni kormányprogramban is olvashattuk: „Értékrendünknek megfelelően aktív partneri együttműködést tervezünk a civil szervezetekkel, s erőforrásaik biztosításával konkrét feladatokat kell nekik delegálni.” (Nemzeti Együttműködés Programja 2010: 69)

¹⁶ A különböző állapotok hatályban léte: 2012.I.1.–2012.I.1.; 2012.I.2.–2012.I.2.; 2012.I.3.–2012.II.29.; 2012.III.1.–2012.IV.27.; 2012.IV.28.–2012.VI.28.; 2012.VI.29.–2012.VII.23.; 2012.VII.24.–2012.XII.15.; 2012.XII.16.–2012.XII.30.; 2012.XII.31.–2013.XII.19.; 2013.XII.20.–2013.XII.30.; 2013.XII.31.–2013.XII.31.; 2014.I.1.–2014.III.14.; 2014.III.15.–2014.V.5.; 2014.V.6.–2014.VI.30.; 2014.VII.1.–2014.XII.31.; 2015.I.1.–2015.III.31.; 2015.IV.1.–2015.VII.13.; 2015.VII.14.–2015.VIII.31.; 2015.IX.1.–2015.XI.27.; 2015.XI.28.–2015.XII.22.; 2015.XII.23.–2016.VI.17.; 2016.VI.18.–2017.II.28.; 2017.III.1.–2017.VI.1.; 2017.VI.2.–2017.VIII.31.; 2017.IX.1.–2017.XII.31.; 2018.I.1.–2018.VI.30.; 2018.VII.1.–2018.VII.25.; 2018.VII.26.–2018.VII.30.; 2018.VII.31.–2018.XII.31.; 2019.I.1.–2019.XII.31.; 2020.I.1.–2020.VI.30.; 2020.VII.1.–. (Forrás: <https://ujjogtar.hu>)

¹⁷ Civil törvény 32. § (4) Megfelelő erőforrás áll az (1) bekezdés szerinti szervezet rendelkezésére, ha az előző két lezárt üzleti év vonatkozásában a következő feltételek közül legalább egy teljesül:

- a) az átlagos éves bevétele meghaladja az egymillió forintot, vagy
- b) a két év egybeszámított adózott eredménye (tárgyévi eredménye) nem negatív, vagy
- c) a személyi jellegű ráfordításai (kiadásai) – a vezető tisztségviselők juttatásainak figyelembevétele nélkül – eléri az összes ráfordítás (kiadás) egynegyedét, ideértve a közérdekű önkéntes tevékenységről szóló 2005. évi LXXXVIII. törvény alapján közérdekű önkéntes tevékenységet végző személyek által összesen teljesített munkaóráknak a civil szervezetek gazdálkodása, az adománygyűjtés és a közhasznúság egyes kérdéseiről szóló 350/2011. (XII. 30.) Korm. rendelet szerinti értékét is.

(5) Megfelelő társadalmi támogatottság mutatható ki az (1) bekezdés szerinti szervezetnél, ha az előző két lezárt üzleti éve vonatkozásában a következő feltételek közül legalább egy teljesül:

- a) a személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerint a szervezetnek felajánlott összegből kiutalt összeg eléri az 54. § szerinti bevétel nélkül számított összes bevétel kettő százalékát, vagy
- b) a közhasznú tevékenység érdekében felmerült költségek, ráfordítások eléri az összes ráfordítás felét a két év átlagában, vagy
- c) közhasznú tevékenységének ellátását tartósan (két év átlagában) legalább tíz közérdekű önkéntes tevékenységet végző személy segíti a közérdekű önkéntes tevékenységről szóló 2005. évi LXXXVIII. törvénynek megfelelően.

¹⁸ Lásd ezzel kapcsolatban Bíró (2016, 2019).

¹⁹ Az SZJA 1% kb. 27 ezer, a NEA kb. 5000 civil szervezetnek jelentett bevételi forrást 2019-ben.

²⁰ „A magánszemély rendelkező nyilatkozatában felajánlásra kerülő összegre igényt tartó szervezetnek az adóhatóságnál kell előzetesen - elektronikus úton - regisztrálnia és igazolnia a kedvezményezetté válás 4. § (1) bekezdésében foglalt feltételeit, valamint bejelenteni a kiutaláshoz szükséges adatokat. A regisztrációs kérelem benyújtásának határideje a rendelkező évet megelőző év szeptember 30-a, amely határidő jogvesztő. A szervezet a nyilvántartásba vételt követő évben válik kedvezményezetté, a regisztráció visszavonásig érvényes.” (1996. évi CXXVI. törvény 4. § (6))

²¹ Korábban évente több száz millió forint „ragadt bent” a téves vagy a nem fogadott felajánlások miatt, 2009-ben rekord, 735 millió Ft. 2014-ben már csak 155 millió Ft, 2015-től már szinte nem mutatható ki (*Forrás: NAV*).

²² Csak 2016 és 2019 között közel 40 százalékkal nőtt a nemzetgazdaságban mért bruttó átlagkereset (*Forrás: KSH, https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli012a.html*).

²³ Többek között Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület, Magyar Ökumenikus Segélyszervezet, Magyar Vöröskereszt, SOS - Gyermekfalu Magyarországi Alapítványa, Bátor Tábor Alapítványa, Magyar Természetvédők Szövetsége, Rex Kutyaotthon Alapítványa, WWF Világ Természeti Alap Magyarországi Alapítványa, de még olyan nevet is találhatunk a listán, mint Szentírás Szövetség Alapítványa.

²⁴ 253. § (1) Bevándorlási különadó-köteles a bevándorlást segítő tevékenység magyarországi végzésének anyagi támogatása vagy Magyarországon székhellyel rendelkező, bevándorlást segítő tevékenységet végző szervezet működésének anyagi támogatása.

(2) Bevándorlást segítő tevékenységnek minősül minden olyan program, akció, tevékenység, amely közvetlenül vagy közvetve a bevándorlás [az emberek véglegesnek szánt áttelepülését lakóhelyük szerinti országból másik országba, ide nem értve a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi I. törvény 1. § (1) bekezdés szerinti eseteket] előmozdítására irányul, és

- a) média kampányok, média szemináriumok folytatása, és az azokban való részvétel;
- b) oktatásszervezés;
- c) hálózatépítés és működtetés vagy
- d) a bevándorlást pozitív színben feltüntető propaganda tevékenység keretében valósul meg. (2018. évi XLI. törvény)

²⁵ Civil szektor alatt itt kizárólag a magánalapítványokat, egyesületeket, szövetségeket értjük. A KSH statisztikaiban ezeket összefoglalóan „klasszikus civil szervezetek” elnevezéssel illetik.

²⁶ Valamennyi, a hétfokú skálát tartalmazó kérdésekre adott válaszok számszerű megoszlásai a Függelékben lévő ábrákon megtalálhatók.

Fotó/Duma Bálint

ECONOMIC CRISIS, POST-CRISIS AND PANDEMIC: IMPACT ON THE THIRD SECTOR IN SPAIN¹

Eduardo Díaz Velázquez–Vicente Marbán Gallego

■ Introduction

■ The economic crisis that erupted in 2008, aggravated by the current pandemic, has weakened Spain's social and productive structure with very intense implications for social cohesion. The Third Sector of Social Action (TSSA) is at a crossroads under financial constraints associated with a withdrawal of public resources that has gone hand in hand with an increase in its interventions to address growing and more complex social needs. The TSSA has traditionally been a highly interrelated and state-dependent sphere of welfare production. This situation has been consolidated over time. The financial dependence of the TSSA on the state, the increasing market competition in the production of services and the changes in civil society have led the TSSA in recent years to strive to reaffirm its autonomy from the state and the market without undermining collaboration with both spheres.

In this context, the aim of this article is to analyse the sustainability of the TSSA and its relationship with the public sector in a fast-changing context of crisis, post-crisis and pandemic. We consider the TSSA as the sphere constituted by private, voluntary, non-profit organisations which, arising from free citizen initiatives, operate autonomously and in solidarity, endeavouring, by means of actions of general interest, to promote the recognition and exercise of social rights, to achieve social cohesion and inclusion in all its dimensions and to prevent certain social groups from being excluded from sufficient levels of well-being. The types of entities considered to be part of the TSSA are those referred to by the Luis Vives Foundation

studies (2010, 2012): social action associations and foundations, second and third level entities (federations and confederations), singular entities (Red Cross, Caritas and the ONCE Foundation), development NGOs and religious entities carrying out social action in Spain, as well as special employment centres and labour market insertion companies that depend on TSSA entities.

The used methodology is based on sources of secondary information as well as qualitative primary sources. The analysis of the impact of the previous economic crisis on the TSSA relies on the results of 6 focus groups, 21 in-depth interviews and a Delphi study carried out with 31 key informants in mid-2015 within the framework of a European project. The analysis of the post-crisis and of the current situation is conducted with reference to both secondary sources and the preliminary results of a project currently underway (<http://www3.uah.es/pecotsas-mineco/>), based on 45 in-depth interviews carried out in 7 Spanish regions among academic and research experts, social NGO-managers, representatives of the public administrations (hereafter, PAs) and of professional organisations related to the TSSA.

Following an overview of the TSSA in Spain, the paper follows a chronological structure, in which we begin by analysing the impact of the crisis on the sustainability of the TSSA and its relationship with PAs, before analysing these aspects in a post-crisis and pandemic context.

General overview of the TSSA

What factors explain the development of the TSSA in Spain?

In Spain, the organisations of the TSSA have experienced very significant growth and have gone from occupying a residual institutional position in the Spanish welfare system to occupying a more central position. This repositioning of the TSSA is above all the result of the confluence of three factors: the reconstruction of Spanish civil society since the democratic transition, the development of a mixed welfare system and the growing influence of inclusion strategies promoted by the European Union (EU). These factors have interacted extensively, insofar as the coincidence between the failures of the public sector to respond to new social problems and the emergence of new associative energies in civil society have led to an expansion of the mixed welfare system in its non-profit dimension, coupled with the gradual incorporation of the business and pro-third sector currents at the EU level.

1) *The reconstruction of Spanish civil society* since the democratic transition and its consolidation over time (approximately 1977–1989) signified the rapid creation and expansion of social organisations as a result of the transformation of different social movements into stable NGOs with more organisational power than capacity for social mobilisation (Casado 2008). Such a revitalisation of civil society can be attributed to several factors.

Firstly, we can highlight the transformation of the traditional „political“ social movements of the 1970s into “solidarity” organisations and service providers in the 1990s. Although these social movements had their origins in the mid-1960s as neighbourhood movements that emerged in the heat of industrialisation in the large cities, they were reinforced by the recovery of the democratic system in 1977, which revitalised a political and economic framework more conducive to the development of associationism. These movements had an eminently vindictive character in the face of the insufficient supply of municipal social services, above all in terms of housing and social protection for groups in a situation of social exclusion or with disabilities. Since the mid-1980s, as the public sector grew and social rights were strengthened, the organisations of the TSSA were progressively oriented towards providing services to the groups affected and their families.

Secondly, it has resulted from the expansion of associative values among citizens. This has entailed an increase in the membership of associations and voluntary work, part of which has been channelled by third sector organisations, preferably towards the provision of social services.

Finally, the revitalisation of Spanish civil society has also implied a reaction to the combined action of the effects of *globalisation* (deepening social inequalities, exclusive access to sources of wealth and information, de-structuring of professional profiles and labour linkages) and the *emergence of “new social risks”* (immigration, ageing, gender inequality, labour segmentation, etc.) which have generated an overflow of the capacity and scope of the welfare state (WS hereafter) and fostered the expansion of the TSSA as well as its growing participation in social policy.

- 2) The development of the TSSA in Spain is also due to the existence of a mixed welfare system based on a triangular structure in welfare production (state, market and third sector). The TSSA has been consolidated in parallel with the institutional and financial re-dimensioning of a WS that, in addition to transferring income to individuals, increasingly “transfers” responsibilities to them to provide their own welfare through the market or the TSSA. This process of restructuring the WS has strengthened the role of the TSSA as an economically dependent collaborator of the state in the implementation of social policies, reinforced in turn by a regulatory and financing framework favourable to the integration of the TSSA into the welfare regime. Such a re-dimensioning has been forged in a context of critical review of the effectiveness of the public provision of social services and its limited capacity for the integration of “precarious citizens” (Moreno 2000) (prisoners, immigrants, refugees, AIDS patients, Roma people, etc.) who do not respond to the logic of the “average voter” and for whom the entities of the TSSA have been constituted as the last safety net.
- 3) The growing influence of the *inclusion strategies promoted by the EU* has also favoured a more active participation of the TSSA in the Spanish mixed welfare system, giving it ever greater institutional representation and a leading role in the

design and development of social policies (Comisión Europea 2010). The European context has been reflected in the development of the TSSA in Spain through events such as the development of new forms of organisation that converge with the social economy in the creation of social enterprises and cooperative forms aimed at creating jobs for the most vulnerable groups; the constitution of supranational platforms and networks for a more effective dialogue with European institutions; new approaches to social intervention based on the logic of social inclusion and social investment with which social entities must articulate, not without contradictions, the defence of social protection and the demands of labour inclusion (Rodríguez Cabrero 2015).

General evolution of the TSSA: crisis, post-crisis and pandemic

As already mentioned, the rise of the TSSA organisations took place with the emergence of democracy in 1977, adopting a purely advocacy-based and transformative model that progressively moved towards another one based on the provision of services in collaboration with PAs.

The latter, more performance-based model led to a boom in organisations in the 1990s and the subsequent *consolidation and institutionalisation* (1995–2007) of the TSSA entities until the economic crisis in 2008. During this period, the growth of the TSSA facilitated the modernisation of its management structures and initiated forms of collaboration between social entities in the same sector (facilitated in part by programmes such as the dedication of 0.52 percent of the income tax to the TSSA, which has increased to 0.7% today)² and to a lesser extent between sectors, although it did not manage to overcome its excessive fragmentation and coordination weaknesses.

At the same time, some of the entities were incorporated into the logic of the European policies against social exclusion through instruments such as the participation in the European Social Fund (ESF) programmes and the new approaches of the European Commission that recommended a more active participation, individually and in collaboration with the public sector, in the social inclusion policies. This sustained growth in the number of organisations also involved internal tensions within the TSSA as a consequence of the transition from an advocacy-based model to a more performance-oriented model in which organisations were internally facing a triple problem between advocacy- and/or service-oriented entities, between dependence or independence from the state and, finally, between professionalisation and/or volunteering. In other words, we may state that the development of the TSSA has been expressed, especially since the mid-1990s, as a permanent tension between its development (social recognition, reworking of values, promotion of volunteering, defence of social rights and promotion of participatory democracy) and “orporate growth” (search for resources, organisational management, creation of networks and platforms, professionalisation) (Marbán

Gallego–Rodríguez Cabrero 2013). This growth of the TSSA has coincided with the consolidation of research on the third sector in Spain.³

As we will analyse in more detail in the following sections, the TSSA entered a new phase of *recalibration during 2008–2015* which was imposed by the economic crisis and, in particular, by the ensuing increase in demand for care for the most disadvantaged people and by the scarcity of public resources at the local and national level associated with the fiscal consolidation process. In the *post-crisis period (2015–2020)*, economic recovery has not meant a return to the levels of inequality and exclusion that existed prior to 2008, but rather the effects of the crisis have been prolonged over time, albeit in a more moderate manner, on the most disadvantaged groups. This implies that the TSSA must prolong and continue to strengthen its social intervention with the most vulnerable groups. The *pandemic (March 2020–)* is forcing the TSSA to adapt again to the new circumstances, reinforcing its role as a complement to the protective action of the different administrations towards the most excluded groups, which are not adequately reached by the state or the market.

The general evolution of the general figures related to the TSSA in the 2008–2018 crisis/post-crisis period (Fundación Luis Vives 2010, 2012; POAS 2015, 2020)⁴ shows that the number of entities (from 29,739 to 27,962), the employment and contribution to GDP, as well as the number of TSSA interventions decreased (*Table 1*). This decline was particularly concentrated between 2013 and 2015. In spite of a decline in both its contribution to GDP and the number of jobs created between 2010 and 2018, the TSSA continues to be a sector with a significant weight in terms of economic growth (14.5% of GDP) and employment (527,249 jobs, 3% of the Spanish working population). In the case of volunteering, there was a significant increase between 2008 and 2013 (+45.75%) and a significant decrease of around 220,000 people (-17.1%) in recent years due mainly to the contraction in the amount of entities and lower pressure from social demands (POAS 2020) until the onset of the pandemic.

Table 1. State of the TSSA in the 2008–2018 period

	2008	2010	2013	2018
Number of entities	28,790	29,739		27,962
Estimated direct employment	529,029	635,961	644,979	527,249
Volunteers	873,171	1,075,414	1,272,338	1,054,325
Interventions carried out	42,175,142	47,667,904	52,976,713	42,834,565
Gross value added (at constant prices)		1.62% GDP	1.51% GDP	1.45% GDP

Source: Elaboration by the authors based on Fundación Luis Vives (2010, 2012) and POAS (2015, 2020).

Impact of the economic crisis on the sustainability of the TSSA and its relationship with the PAs.

The economic crisis accelerated a series of economic changes (weakening of the productive capacity, progression of an exclusionary form of globalisation or the finance of the economy), social changes (expansion of inequality, in-work poverty or the intergenerational transmission of poverty) and institutional changes (restructuring of the welfare state and commodification of public spaces for social action) (Flores–Gómez–Renes 2016), whose negative impact on welfare structures has been very intense.

As far as the TSSA is concerned, it has adapted to the context and has changed its activities to meet the demands of the crisis (Pérez Yruela 2019). The crisis had little significant effect on the organisational reinvention of the TSSA, since it had to prioritise the most pressing issues (increasing attention to social needs) over those of importance (the strategic restructuring of the TSSA) (Marbán Gallego 2016); in other words, “the efforts directed towards satisfying demand have left other more strategic issues in the background, which were already being discussed at the fore-front of the debate during the economic boom” (POAS 2015: 37).

On the contrary, both the literature analysed and the POAS survey (2015)⁵ as well as the exploitation of our primary sources of information⁶ show that the economic crisis did have a considerable impact on the development of the TSSA in terms of an increase in the number of interventions by the entities, lower public revenues and increasing social needs, all of this in a context of growing removal of responsibility of the public sector and the commodification of the management of social action under public responsibility.

Financial sustainability of the TSSA during the economic crisis

With regard to *financial sustainability*, according to the members of the focus groups and the people interviewed, the crisis has increased financial tensions in the TSSA due to difficulties in accessing credit, the progressive reduction of revenue from the public sector and from the social programmes of the savings banks, the increase in VAT rates, which the sector cannot compensate, or the carryover of public administration debts to the entities (Galindo–Rubio–Sosvilla 2014). The downward adjustment of social spending (circa 17%) together with the internal wage devaluation (around 20%) increased the number of people in a situation of relative and severe poverty (Ayala 2014) and of households without any type of revenue.⁷ According to the POAS 2015 survey, there were 10.8 million new direct interventions (an increase of almost 30%) with a 14 percent decrease in revenues from 2008 to 2013. The 47 percent increase in self-generated revenue in that period (especially in user fees and product sales) could not compensate for the 224 percent decrease in revenue from the public sector and 30.2 percent

decrease in revenue from private channels (except for the 29.5% increase in donations between 2010 and 2013).

Merely within the first two years of the crisis, financing problems affected 20 percent more entities in 2010 than in 2008. Eight out of ten entities claimed to have economic difficulties and four out of ten had liquidity problems in 2010 (Fundación Luis Vives 2012). In this period, the entities of the TSSA had to intensify their social intervention in a more uncertain and unstable financial situation than in the past, that is, they had to do more with fewer resources.

This study also confirms the trend observed in the previous work of the Luis Vives Foundation on the economic difficulties and liquidity problems of the TSSA entities, so that the percentage of entities with debt levels between 25 percent and 50 percent of net liabilities increased from 6.7 percent to 20 percent and those with debt levels over 75 percent of net liabilities, from 2.1 percent to 10.9 percent between 2010 and 2013. In the 2010–2013 crisis period, a path of diversification of income sources began to be initiated that would be consolidated in the coming years (POAS 2020). During the crisis, the TSSA entities continued to depend on public funding, although its share of total income was decreased in that period (from 60% to 55.3%). Private financing increased slightly (from 18.2% to 19.4%). Above all, self-generated financing increased (from 21.8% to 25.3%), especially between 2008 and 2013 (from 14.8% to 25.3%), indicating that the TSSA entities financed a large part of the expenditure required to meet the growth in interventions with their own funds (Pérez Yruela 2019).

One of the effects of the crisis on the TSSA entities was the internal polarisation of the sector, with large adjustments in small organisations and a greater concentration of human and economic resources in the larger ones (POAS 2020). According to the results of the Delphi study, the economic crisis did not cause a generalised financial crisis in the sector, although it did increase stress in the organisations and debt issues, especially in the smaller entities that are more dependent on public resources. For the latter, the crisis also led to the dissolution or merger of entities, an increase in layoffs, adjustments to working hours, closure of projects and services, in parallel with ever-greater intertwining within the sector (Mora 2013).

There was also broad agreement that the reduction in personnel and economic resources produced by the crisis had a negative impact on the level of specialisation of the organisations' personnel. As far as the impact on the organisational structure of the entities is concerned, the results of Delphi are not conclusive: social managers consider that competition among the entities themselves increased but that, above all, trends of change such as increased collaboration, networking and alliances among entities were consolidated. For researchers or academics, however, competition between entities and the disappearance of part thereof prevailed.

There is broad agreement within the focus groups and among the interviewees that in order to guarantee the sustainability of the TSSA in the long term, it will

be necessary to commit to a set of measures such as the following: 1) diversification and stability in the sources of financing: public programmes of multi-year financing and medium-term social intervention, the development of new forms of relationship with the market sector and the search for resources in civil society through donations, for which there is a demand for better taxation; 2) the generalisation of social clauses in public procurement, changes in the VAT regulations so that social entities can both pass on and compensate for the VAT, and the creation of stable forms of access to credit (specific public financing lines, creation of ad hoc financing lines for the social sector or improvements in the access to private credit); 3) deepening the social visibility and accountability of the TSSA, and the design of common systems of impact evaluation and communication of results.

Relationship of the TSSA with the public sector during the crisis

With regard to the relationship between the TSSA and the PAs, in general there is no questioning within the former of the relevance of cooperation with the public sector, on which there is a broad consensus, but rather of how to articulate such cooperation and prevent its high dependence from hindering the autonomy and critical capacity of the TSSA. According to our informants in the Delphi study, the crisis and the adjustments in public financing have barely weakened this capacity for dialogue and have not reduced the voice of the sector in the government's institutional spaces where social policies for social inclusion are debated and designed, as evidenced by the approval of the Law on the Third Sector in 2015. However, this greater capacity for dialogue has not necessarily translated into a greater critical and advocacy capacity for the TSSA in the face of government action. When we ask about the relationship between the TSSA and the PAs at the advocacy level, we observe that there is broad consensus on the fact that the TSSA is highly dependent on the state, thus hindering its critical capacity with the PAs, that it lacks a common discourse on the defence of the public sphere and social policies and that its dialogue needs to be oriented towards a model of defence of rights. This combination of institutional outreach, financial dependence and critical occlusion with respect to the public sector is contributing to the consolidation of an increasingly "institutionalised" image of the TSSA.

As can be deduced from the qualitative studies – in-depth interviews and discussion groups – the relationship between the state and the TSSA is subject to different interpretations within the sector itself (Rodríguez Cabrero 2015).

A first interpretation is that the TSSA should not be part of any strategic alliance with the state, since this may mean that any gain as a lobby is to the detriment of the capacity for political impact; therefore, it is deemed sufficient for the TSSA to be part of the governance of social policies and, in any case, of alliances to achieve key objectives in the fight against social exclusion. In its most critical part, it is argued that the financial dependence on the state has become even more

precarious, due to the greater presence of business sector in the management of social services, which forces price reductions and greater labour precariousness in order to be able to compete.

A second interpretation is based on the need for the economic or instrumental collaboration between TSSA and the state to be the most frequent pattern of behaviour and that the crisis has consolidated it by having to address the social impacts of fiscal austerity policies. A form of collaboration that may lead to clientelistic practices that call into question the autonomy of the TSSA and reduce its capacity for advocacy.

Finally, the third interpretation considers that the TSSA must consolidate its capacity to negotiate with the public sector based on a recognised status and without this implying any loss of capacity for advocacy. It is not so much a question of negotiating programmes and agreements but rather of social policies and intervention strategies. This implies a stable collaboration between the state and the TSSA that includes the financing of the fundamental social services provided by the TSSA in the absence or insufficiency of the state's response. This interpretation of permanent collaboration with the maximum possible autonomy is the one that has the greatest support. It assumes the inevitable ambivalences of a collaboration in which the TSSA is, at the same time, an interlocutor of the state in the defence of social rights, the protagonist of a greater internal articulation and the manager of public services necessary for the welfare of vulnerable groups. For this approach, the state is a "partner" even though the reduction of public financing sources and privatisation policies are not favourable to the TSSA. Consolidating a stable and critical form of collaboration between the state and the TSSA is the central objective. Within this framework of permanent collaboration, it is considered that tensions between the TSSA and the state are inevitable but surmountable. The experience of collaboration between the state and the TSSA has so far been one of cooperation in which consensus has prevailed over conflict. For this reason, it is assumed that the relationship between both spheres is as necessary as it is ambivalent: collaboration takes place while simultaneously subjecting the deployment and effectiveness of social policies to criticism.

In short, these interpretations oscillate between the aspiration to a strategic alliance with the state, an instrumental collaboration to manage services and, overwhelmingly, a permanent and advocacy-based collaboration. Such alternatives are undoubtedly blurry since there is an undeniable porosity between them, the common denominator of which is that the relationship between the TSSA and the state is an unquestionable and necessary reality to provide an effective response to the needs of vulnerable and excluded groups in society. With regard to how the relationship between the state and the TSSA will develop in the long term, the Delphi study and the qualitative analyses show that it will tend to be maintained and stabilised in the areas of social service management, project and programme development and as an agent of social transformation. This relationship will be one of flexible, constant and stable collaboration with the state, and no strategic

alliance between the two is contemplated in the medium or long term. The collaboration with the state is not questioned but should be nuanced: there is a high degree of agreement that such collaboration is inseparable from the proposal and the denunciation when social rights are violated. This would contribute to the fact that the TSSA is perceived as a pole of attraction towards the recovery of the state's attributions in social policy that were lost with the crisis, instead of as a partner of the state. In other words, the collaboration with the state is perceived as necessary to provide an effective response to the needs of vulnerable and excluded groups in society, as long as the participation of the TSSA does not mean less state and its high dependence does not burden the autonomy and critical capacity of the TSSA. This must be translated into a social pact between social agents, including the TSSA, guaranteeing a stable, multi-year and aseptic medium-term financial relationship with the government in place at any given time and with the capacity to influence the design, development and evaluation of social policies.

Post-crisis, sustainability of the TSSA and relationship with PAs

The social and economic consequences of the 2008–2015 crisis period have persisted to the present day, extending situations that were in principle cyclical over time (contraction of public spending and in particular social spending, increase in the number of workers in situations of poverty, wage devaluation, increase in inequality and social exclusion – all of which have not yet returned to pre-crisis levels, etc.). All this, as we said, has had a significant impact on the TSSA, both in relation to the activity carried out and its economic sustainability, as well as its relationship with the administration in the years following the crisis.

The stage of institutional and economic reconfiguration that the TSSA had experienced in previous years (reduction of public funding, disappearance of funding from the former savings banks, increase in self-generated income or donations from private companies, etc.) was accompanied in these five post-crisis years by a series of significant legislative reforms that configure a new institutional framework for the TSSA. At the organisational and institutional level, the most important are *Law 43/2015, of 9 October, on the Third Sector of Social Action* and *Law 45/2015, of 14 October, on Volunteering*.

In the economic and financial sphere, there have been substantial changes that have primarily affected second- and third-level entities, particularly the creation of a 0.7% income tax bracket managed by the Spanish regional authorities (hereinafter referred to as Autonomous Communities – ACs).⁸ Until 2017, the 0.7% was entirely managed by the central administration. However, the Generalitat of Catalonia raised an administrative appeal as it considered that its management corresponded to the ACs. The *Sentence 9/2017, of 19 January 2017*⁹ of the Constitutional Court agreed with the Catalan government. After said ruling, since the 2017 call (to be charged to the 2016 income tax), a double tranche system has been created in

which, for the 2020 call, the ACs will manage 85 percent of the funds (241 million euros), while the state will manage the remaining 15 percent (42 million) (as opposed to 80 and 20% thereof in the 2017, 2018 and 2019 calls).

The assessment of these changes in the financing system of the entities is uneven. For some of the experts interviewed for the PECOTSAS project, it entails a loss of state-wide cohesion since the 0.7% set at the central government level allowed for inter-territorial projects to be tackled, which have now almost disappeared. This funding allowed the state confederations to develop programmes throughout the state with a shared and strategic approach. From this point of view, this reduced financing of state-wide projects entails the risk of diluting the general or social interest and the territorial structuring of the action of the TSSA, fostering clientelism according to the political options that may govern the ACs or the adoption of Solomonic solutions in which equitable distribution prevails over a technical criterion or the prioritisation of social needs. In addition, the small entities that had access to funds through their state confederations under the previous system may encounter added difficulties in this new system to present themselves autonomously to the calls for the regional section of the IRPF, since many of them barely have enough technical personnel. On the contrary, for those smaller entities that were barred from direct access to the previous personal income tax model, it is considered an opportunity to improve their sustainability.

In addition to this modification of the 0.7% contribution of the income tax, in recent years the creation of a similar contribution of 0.7% of the corporate tax aimed at subsidising activities of considered to be of social interest, foreseen in the additional provision one hundred and third of *Law 6/2018, of 3 July, on the General State Budget for 2018*, stands out. This provision specifies that, in any event, the funds will be used to finance projects of state-wide entities, which slightly offsets the loss resulting from the diversification of 0.7% of the income tax.

Finally, *Law 9/2017, of 8 November, on Public Sector Contracts, which transposes into Spanish law the European Parliament and Council Directives 2014/23/EU and 2014/24/EU, of 26 February 2014*, could formally boost the public contracting of products or services by entities of the TSSA by incorporating social clauses in contracting (article 147) or, more specifically, by reserving contracts with Special Employment Centres and labour market insertion companies that the regulation introduces through its Fourth Additional Provision.

The assessment of these recent regulations by the TSSA entities (POAS 2020) is uneven. The majority opinion is negative on the legislation relating to economic and fiscal aspects, as well as on the Law on Public Sector Contracts and the social clauses for the awarding of public services, considering that it does not meet the needs of the sector or the expectations placed in it, as some experts and representatives of the TSSA interviewed in the framework of the PECOTSAS have also expressed. They consider that the lowest price is still decisive in the regulation of the contracting of services and that the PAs should strengthen the position of the social sector in competition with the market sector in the provision of ser-

vices through a greater weight of social clauses. Thus, 73.3 percent of the entities surveyed consider that the Public Sector Contracts Law is scarcely adapted or not adapted at all to the needs of the sector; 73.9 percent consider that the social clauses for contracting non-profit entities are insufficient and over 60 percent value negatively the fiscal regulations, both at the central and regional levels. On the contrary, the assessment of the regulations related to the functioning of the third sector is positive: 65 percent of the entities surveyed assess positively the Law on the Third Sector of 2015 and 75.6 percent do so regarding the Law on Volunteering. This disparity between the assessment of the laws that affect them on an economic and institutional level means “an imbalance that, without a doubt, affects the framework for the future sustainability of social entities, whose guarantee lies precisely in balancing the institutional dimension and the economic-financial and organisational one” (POAS 2020) and which highlights the permanent tension between development and corporate growth (Marbán Gallego–Rodríguez Cabrero 2013) to which we have already referred and of which we give an account below.

Financial sustainability in the post-crisis period

The financial sustainability of the TSSA remains a persistent, yet elusive, objective in this post-crisis period. The primary (Delphi 2015, PECOTSAS Project) or secondary sources (POAS reports) used coincide in emphasising that “diversifying the sources of income and advancing towards achieving economic stability to guarantee the viability and stability of the activities carried out are two permanent objectives of the social entities” (POAS 2020). According to the data from the POAS study (2020), an increase in income of 14.6 percent (from 14.470,770 to 16.583,260 billion euros) was observed between 2013 and 2018, although it did not reach the income levels of 2008, prior to the crisis, of 16.824,500 billion euros (143% less). Economic uncertainty remained a concern for 32.7 percent of institutions in 2019, compared to 15.1 percent in 2009, prior to the crisis.

However, as we indicated above, there is a significant disparity in the institutions’ accounts according to their revenue. Some 28 percent of the institutions had losses, especially concentrated in those institutions with a lower amount of revenue, below 30,000 euros, while all the institutions with higher levels of revenue achieved a positive average balance. It is, therefore, in the institutions with less than 30,000 euros where “the economic risk to their viability [...] is concentrated, since their negative results began in 2010” (POAS 2020).

The growing competition of the social sector with the market sector in the provision of social services presses in favour of the large entities to the detriment of the medium and small entities, which rather focus their activity on specific sectoral programmes. The viability of many small entities will depend in the medium and long term on their capacity to articulate sectoral or intersectoral forms of collaboration with other social entities.

In addition to declining revenues, there are persistent liquidity problems. 57.9 percent of entities have liquidity problems, of which 35.5 percent do so occasionally and 22.4 percent frequently. Again, this is influenced by the volume of income of the institution, with the liquidity problems being greater at lower volumes of income, especially among those with less than 30,000 euros per year (POAS 2020).

The main source of income for social entities continues to be public funding, as the TSSA remains a permanent partner in the provision of public social services. However, this financing has progressively decreased since 2008, falling by 20 percentage points (from 61.3% in 2008 to 41.4% in 2018) while self-generated financing has increased by 17.8 points (from 14.8 to 32.6%), with a growing trend towards seeking self-sustainability (through the collection of fees or payment for services). Private financing has also grown slightly (from 23.9 to 26.0%). 85.4 percent of entities currently resort to public financing, less than those resorting to private financing (87.9%) (POAS 2020).

Among public sources of funding, the ACs account for almost 50 percent of the public revenues of the TSSA. The weight of the central administration has fallen as a result of the aforementioned transfer of the management of 0.7% of personal income tax to the ACs. Local and provincial councils and corporations have increased their weight to 28.9 percent. The main type of public funding has been subsidies (63.3%), compared to before the crisis (2008) when the weight of partnership agreements and subsidies was similar (44.5% and 39%, respectively). These subsidies, given the complexity of their management and justification, involve economic and administrative burdens, which are assessed very negatively by eight out of every ten third sector entities (POAS 2020). On the contrary, the PECOTSAS interviews showed a positive assessment of the subsidy as a form of public funding for the promotion and fostering of social initiatives, although they advocate more flexibility in the yearly expenditure, management and justification. In any case, they consider that medium-term partnership agreements are necessary to achieve the stability of public revenue and thus give continuity to the projects undertaken, since the weight of the contracts, given the competition with the market sector, is insufficient as long as social clauses are not strengthened in public procurement.

Among sources of private financing, individuals account for 43.4 percent thereof (20 percentage points higher than in 2010, when they accounted for 23.2%). The savings banks' social welfare projects have declined from 43.9 percent in 2010 to 19.5% in 2018 following the restructuring of the sector during the crisis, and it has not yet been possible to compensate the important role played by the savings banks in the years prior to the crisis of 2008–2015, as highlighted by some interviewees from the PECOTSAS project.

The main source of income from self-generated financing is the fees paid by users and collaborating entities (51.9% of self-generated income): 27.1 percent from the payment of users for services, 14.5 percent from the sale of products and 6.5 percent from income and contributions from promoters.

As a consequence of the difficulties and uncertainties pointed out in income generation and employment adjustments during the post-crisis period, working conditions in the sector are still characterised by a high incidence of part-time work (53.5%) and seasonality (37.5%), given the “economic fragility with which many entities have been carrying out their activity during the crisis, which must have repercussions both on the quality of the services provided and on the quality of the working conditions of those who provide them” (POAS 2020). This is a sign of the structural weakness of the TSSA, which has been partly made up for by an estimated one million volunteers, although with significant differences given the polarisation between small and large entities.

While the large and singular entities (Red Cross, Caritas, ONCE Foundation) have undergone a growth in employment in global terms, 37.6 percent of entities had no person hired in their organisation (similar to the Spanish productive fabric, where 56% of companies do not have any hired personnel) and 45.7 percent had less than five workers in 2018 (POAS 2020). However, professionalisation is a necessary and inevitable process, above all in a context of greater complexity of social demand, greater competition with the market sector and greater administrative demands in public subsidies and tenders, which represent a high management burden.

In short, it is important to take into account the polarisation that exists within the TSSA, which has rendered its sustainability difficult during the post-crisis period and will continue to do so in the future, above all due to the concentration of human and economic resources that has occurred in large organisations and the large adjustments and greater vulnerability that small ones have experienced. In any case, many of these small organisations carry out outreach work, so their lower income does not necessarily imply a fragile situation that harms their activity, given that it is nourished by solidarity and voluntary action.

The relationship of the TSSA with the public sector in the post-crisis period

Although the weight of public sector financing has been progressively reduced, and the legal nature of this financing has also been modified (increase in the weight of subsidies and reduction of partnership agreements), this has not entailed less collaboration or cooperation with the PAs, but rather a transformation thereof. The TSSA continues to play an essential role in the development of social services aimed at vulnerable groups, which necessarily renders them *strategic allies*, although, as we have seen, there are different points of view regarding such collaboration among the different relevant actors in the TSSA.

In this respect, there is a certain common opinion that the collaborative or state dimension of the TSSA has progressively been weakened following the disappearance of the stable and continuous source financing provided by the 0.7% of the state-wide income tax. The dynamics of each AC, its bureaucratic logic and its cli-

ent structures favour the atomisation of the social sector as well as a corporate mutualism which reduces the proactive capacity of the TSSA. To some extent, there are attempts to mitigate these deficits by the large platforms, such as the Third Sector Platform (PTS) and the POAS, or by some sectoral platforms (such as the Spanish Committee of Representatives of Persons with disabilities – CERMI) or by third level entities.

Similarly, the emergence of civil dialogue commissions or roundtables at both state and regional levels, in some cases consolidated in the legislation (such as the Law on the Third Sector of 2015 at the state level), reinforces institutional cooperation with the PAs, although some interviewees consider that their legitimacy will depend on their ability to represent the entire TSSA and not merely the large entities, and to count on the real and effective support of civil society.

In 2019, 52.7 percent of institutions indicated that they cooperated sufficiently or extensively with the PAs, an increase of 15 points compared to 2015 (37.4%), above other agents such as private companies or the social works of the savings banks. Such cooperation is greater among foundations than among associations and among second- and third-level entities. A large part of this collaboration comes from the economic financing of their activity, but at the same time the weight of public financing, the ways in which this financing is carried out (subsidies) and the role played by the TSSA in providing social services continue to affect the political incidence of the sector, as stated previously.

In this sense, the privatisation of public services since the end of the 1990s and the emergence of the market sector in the provision of social services has limited the access of the TSSA and of the social economy to these services, placing them in a position of dependence on the public sector as well as *competition* with the market sector. Thus, the dominant trend is for profitable social services to be managed by the private enterprise, while the social sector (and the social economy) is responsible in a subsidiary way for the management of less profitable services, where more social problems and conflicts need to be managed, where more technical specialisation and expert knowledge of vulnerable groups is required, or that cannot be reached by the PAs (or the market).

This growing competition with the market sector (and, in some cases, among the entities of the TSSA itself) in the provision of social services as well as the obligations of management efficiency and professionalisation, given the high complexity of the justification and processing of public subsidies and tenders, have reinforced the management dimension as opposed to the advocacy and defence of the rights of the groups that the TSSA represents. As a result, its influence on policymaking often remains limited, in the opinion of the entities themselves.

The *Law on the Third Sector* of 2015 formally gave specific weight to the TSSA in the planning and development of social policies. Specifically, Article 6 guarantees the participation of the TSSA in the various social policies in favour of vulnerable people and groups at risk of social exclusion, a guarantee that is also included in the Third Strategic Plan of the TSSA 2017–2021. In this respect, only 43.6

percent of the entities claim to have been consulted by the PAs when drawing up public policies, considering that their capacity of influence is limited. The majority of the entities consider that their contributions have been taken into account by the PAs only to a limited extent (53.7%) or not at all (4.6%) (POAS 2020).

Those in management positions in the organisations consider that one of the major challenges of the TSSA remains the achievement of a stable and strategic collaboration framework with the public sector in the development of programmes and services (POAS 2020), which coincides with the opinions of the interviewees in the PECOTSAS project, although the relationship between the two sectors is unequal or asymmetrical. In this sense, a third actor comes into play, the market sector, which has changed the nature of the relationship between the third sector and the PAs. This is most clearly the case in those ACs where the privatisation of public services has been most intense. In the opinion of some of the experts interviewed, this has meant that the space of the TSSA has been colonised by both sectors, being co-opted either by the market logic or by the logic of the administration, thus blurring a position of its own which is differentiated from the other two.

The TSSA in the COVID-19 era

Just as the TSSA was beginning to recover, slightly and transformed, from the economic crisis of 2008–2015, it has been hit by a new crisis: the COVID-19 pandemic. Confinement measures that paralysed the economy to reduce the spread of the virus have brought about a new economic crisis. This has made it even more difficult for TSSA organisations to carry out their activities and to obtain funding, while at the same time increasing the needs and demands requiring intervention, given the situations of vulnerability experienced by the population during the confinement.

If the sector had positive expectations for its immediate future (43.2% of entities believed it would remain stable and 36.6 percent that it would grow; only 7% saw themselves in decline and 3% at risk of disappearance) improving on the expectations that existed in the period of crisis (POAS 2020), the new stage is not very encouraging.

The role of the TSSA during the pandemic is proving particularly important in three areas: 1) promoting the construction of local community structures and providing services aimed at addressing food emergencies, homelessness, care, loneliness and isolation of the elderly and of people with physical and intellectual disabilities as well as the digital divide, all of which have an added difficulty when faced with situations of confinement and social distancing (FOESSA 2020); 2) strengthening dialogue and coordination with municipal authorities in the design and implementation of contingency measures necessary to take advantage of mutual synergies; 3) strengthening its role as a voice and social advocate vis-à-vis PAs through proposals for immediate action in social matters.¹⁰

The government's "social shield" measures, based mainly on economic stimuli to sustain employment and to provide income guarantees (e.g. the approval of a Minimum Vital Income for low-income people or the temporary employment regulation schemes, ERTes) are very partially cushioning the most negative effects of the pandemic on employment and the income structure of households in the short term. Despite these measures, the activity of the TSSA has become more indispensable than ever, noting that in economic crises (but not only in these) the third sector largely replaces the failures of the public sector. In spaces that were not reached by the PAs (local or regional), the TSSA was present: food banks, neighbourhood and proximity associations, but also care networks and other informal social movements have multiplied their efforts to supply food and meet the most basic needs of the people who have been most affected by the economic crisis resulting from COVID-19. It has therefore been the small community-based and grassroots organisations, which in principle are the most economically vulnerable, that have been most effective in responding to the needs of the population during the pandemic.

In conjunction with this action on emergency assistance, the TSSA, organised around its representative platforms, has not ceased to analyse the social reality that is emerging in this new setting and to put forward proposals to reduce the impact of the pandemic on citizens and in particular on the most vulnerable groups. Thus, the PTS argues that the pandemic affects to a greater extent people in a situation of vulnerability and that, consequently, the entities dedicated to their care have been especially affected in their daily work, facing serious difficulties in being able to respond to the demands that have arisen. Therefore, an effective response would require more intense coordination with the PAs. On the other hand, the paralysis resulting from the confinement has reduced their activity, made it difficult to operate or even paralysed some subsidised or subsidised services. Thus, emphasis has been placed on some of the groups that have suffered particularly badly, such as women, especially single-parent families; children in poverty; people in situations of homelessness, precarious employment or poverty; the immigrant and ethnic minority population, or people with disabilities as well as those with poor health or chronic illnesses.¹¹

On the basis of this diagnosis of the situation, the organised TSSA itself put forward a series of proposals in social matters in relation to the impact of the coronavirus pandemic, in order to guarantee the protection of the vulnerable groups mentioned above. Some of these proposals have recently been implemented by the government, such as the aforementioned implementation of the Minimum Vital Income. They have also put forward proposals to speed up the administrative procedures for access to public funding and the management of subsidies, to guarantee the economic sustainability of the sector in this exceptional situation and to strengthen the strategic dialogue and coordination between the TSSA and the PAs.¹² The real structural impact of the pandemic on the TSSA is still difficult to estimate, but the growing difficulties in financing and administration may imply

that certain services or organisations of the TSSA will shrink or even disappear in the medium term.

Conclusions

In Spain, the TSSA is considered to be the “ultimate safety net” for the most vulnerable groups in society. However, during the economic crisis and the pandemic there has been a convergence of growing social needs and greater austerity in spending, which has placed the TSSA in the front line of attention to the most basic needs of these groups.

The economic crisis and the pandemic have highlighted the need for more solid collaboration structures between the TSSA and the PAs at their different levels of government (central, autonomous and local). They have also highlighted the duality of the TSSA between large and small organisations. Small organisations at local and community level have been more affected by the crisis, although during the pandemic and under mobility restrictions they have proved to be the closest and most effective protection network for meeting the most basic needs of disadvantaged groups. Except in the case of singular entities and some larger NGOs, the TSSA is a sector that is closely linked to the locality, to the territory, and is useful for responding to social needs which the public sector does not reach. At the same time, it has the capacity to organise itself collectively, with more or less success, into territorial federations or sectoral platforms with incipient or consolidated networking, depending on the scope of intervention of the entities. To the extent that the sector is capable of working as a network and of articulating common interests, it will have more institutional strength in its relationship with the PAs and a greater capacity for political influence.

The debate on the relationship between the TSSA and the PAs is always on the agenda of both actors. In this debate, there is a broad consensus that cooperation with the public sector is necessary, both on an economic level and in terms of social action, not so much through a large strategic alliance but rather by consolidating the capacity to negotiate with the public sector on the basis of a recognised status and without this interfering with its capacity to make claims; in short, to consolidate a stable and critical collaboration between the state and the TSSA. It is essential that this cooperation also reaches the small organisations and those that are most closely involved in the local sphere, which, as we have seen with the pandemic, have been placed in the front line, albeit with very precarious resources, to attend to the basic needs of disadvantaged groups, especially those related to food.

Both the previous economic crisis and the crisis resulting from the COVID-19 have shown that the TSSA is a flexible sector, which easily achieves functional adaptation both to changes in institutional structures and dynamics (welfare systems, regional decentralisation – regional IPRF, etc.) and to contexts and, in particular, to

crisis situations, managing scarce resources but providing an effective response, where the public sector does not manage to provide a response (and certainly not immediately, as in crisis or emergency situations) to the needs of the population.

While the sector has internalised and must continue to explore ways to diversify its funding sources, the chronic problem of financial sustainability is inextricably linked to its complex relationship with the public sector. Due to its collaborative role in managing public social services and responding to social needs and problems, especially those of the most vulnerable groups, there is no doubt that public financing will continue to play a major role in the TSSA. At the same time, this significant weight of public funding and the ways in which it can be provided may continue in the future to reinforce the polarization within the TSSA to the detriment of smaller entities, which hinders the internal cohesion of the sector.

A TSSA characterised by poor cohesion and a low capacity for political influence would be weakened by the dynamics of privatisation of public social services and the growing weight of the market sector in their management. The TSSA and the public sector are stable partners in responding to social needs, and within this framework of stable but not dependent cooperation between the two, new forms of collaboration must be explored in contrast to the current predominant ones. To this end, the possibility of incorporating social criteria and clauses in public contracts can facilitate the access of the TSSA to the management of new social services, which could have a positive impact on the development of these services, given the existing expert knowledge in the sector as well as the militant commitment to society and to the groups with which it works.

References

- Ayala, Luis C. (Coord.) (2014): *Distribución de la renta, condiciones de vida y políticas redistributivas*. Capítulo 2 del VII Informe FOESSA. Madrid: FOESSA.
- Caritas Europa (2014): *The impact of the european crisis: A study of the impact of the crisis and austerity on people with a special focus on Greece, Ireland, Italy, Portugal and Spain*. Brussels: Caritas Europa.
- Casado, Demetrio P. (2008): El régimen institucional en España del sector voluntario y opciones de perfeccionamiento. *Revista Española del Tercer Sector*, (10.), pp. 69–106.
- Chaves, Rafael–Monzón, José Luis (2007): *La Economía Social en la Unión Europea*. N°.CESE/COMM/05/2005, Bruselas: Ciriéc-International y Comité Económico y Social Europeo (CESE)
- Comisión Europea (2010): Comunicación «La Plataforma Europea contra la Pobreza y la Exclusión Social: Un marco europeo para la cohesión social y territorial» COM(2010) 758 final de 16 de diciembre de 2010. <https://goo.gl/y1ttMh>
- Flores Martos, Raul–Gómez Morán, Mónica–Renes Ayala, Victor (2016): *La transmisión intergeneracional de la pobreza: factores, procesos y propuestas para la intervención*. Madrid: Fundación Foessa.
- FOESSA (2020): *Distancia social y derecho al cuidado*. Madrid: Fundación Foessa.
- Fundación Luis Vives (Luis Vives Foundation) (2010): *Anuario del Tercer Sector de Acción Social en España*. Madrid: FLV. <https://bit.ly/33qiBvT>

- Fundación Luis Vives (Luis Vives Foundation) (2012): *Anuario del Tercer Sector de Acción Social en España*. Madrid: FLV. <https://bit.ly/2ZCboaV>
- Galindo Martín, Miquel Angel–Rubio Guerrero, Juan Jose–Sosvilla Rivero, Simón (2014): La financiación del Tercer Sector en España: balance y perspectivas. *Revista Española del Tercer Sector*, (27), pp. 19–42.
- García Delgado, José Luis (director) (2005): *La economía social en España. Criterios y propuestas*. Madrid: Fundación ONCE.
- Marbán Gallego, Vicente–Rodríguez Cabrero, Gregorio (2013): Sistemas mixtos de protección social. El tercer sector en la producción de bienestar. *Presupuesto y Gasto Público*, 71., pp. 61–82.
- Marbán Gallego, Vicente (2016): Estrategias de desarrollo del tercer sector de acción social en la postcrisis: ¿novedad o adaptación? *Revista Española del Tercer Sector*, (33.), pp. 141–162.
- Mora Rosado, Sebastian (2013): Impactos de la recesión económica en el Tercer Sector de Acción Social. *Revista Española del Tercer Sector*, (23.), pp. 155–159.
- Moreno, Luis (2000): *Ciudadanos precarios. La ‘última red’ de protección social*. Barcelona: Ariel Sociología.
- Pérez Díaz, Víctor–López Novo, Joaquín Pedro (2003): *El Tercer Sector Social en España*, Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- Pérez Yruela, Manuel (2019): VIII Informe FOESSA. Panorámica del tercer sector en España durante la crisis. Documento de trabajo 4.6. <https://bit.ly/2E2mUF8>
- POAS (2015): *El Tercer Sector de Acción Social en 2015: impacto de la crisis*. Madrid: POAS. <https://bit.ly/2RoUqB>
- POAS (2019): *Informe de elaboración del Directorio del Tercer Sector de Acción Social*. Madrid: Plataforma de ONG de Acción Social. <https://bit.ly/3kcLK4s>
- POAS (2020): *El Tercer Sector de Acción Social en España 2019: nuevos horizontes para un nuevo contexto sociopolítico*. Madrid: Plataforma de ONG de Acción Social. <https://bit.ly/2E10Ysc>
- Rodríguez Cabrero, Gregorio (coord.) (2003): *Las entidades voluntarias de acción social en España*. Madrid: FOESSA.
- Rodríguez Cabrero, Gregorio (coord.) (2015): *Análisis prospectivo sobre los retos actuales y futuros del Tercer Sector de Acción Social*. Parte II: Los retos del Tercer Sector de Acción Social. Madrid: POAS. <https://bit.ly/35x02ZG>
- Rodríguez Cabrero, Gregorio–Monserrat Codorníu, Julia (1996): *Las entidades voluntarias en España: institucionalización, estructura económica y desarrollo asociativo*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales.
- Ruiz Olabuénaga, José Ignacio (2006): *El sector no lucrativo en España. Una visión reciente*. Madrid: Fundación BBVA.

Notes

¹ This research was carried out under the support of the PECOTSAS Project of the State Plan for Scientific and Technical Research and Innovation 2013–2016 of the Ministry of Economy, Industry and Competitiveness (ref CSO2017-85486-P).

² It is a contribution of 0.7% from the personal income tax programme, whose management has recently been transferred to the Spanish regional authorities (“Autonomous Communities”). In these programme taxpayers may decide, on a voluntary basis, if they earmark 0.7% of their

annual declaration to fund activities of social interest. This free decision may only be made in the annual income tax return, and only by taxpayers who are required to make this contribution. Those who are exempt from the income tax return cannot allocate this percentage. Until 2007, it was 0,5%.

³ It is worth mentioning the studies published during those years by, among others, Rodríguez Cabrero and Monserrat (1996), Rodríguez Cabrero (2003), Pérez Díaz and López Novo (2003), García Delgado (2005), Ruiz de Olabuénaga (2006) or Chaves and Monzón (2007). Some of the latter estimated that there were around 250,000 non-profit organisations and 475,000 full-time employees working for the TSSA in Spain (Ruiz de Olabuénaga 2000), and 15400 social action organisations in the 1990s (Pérez Díaz–López Novo 2003).

⁴ The survey by the NGO's Platform for Social Action (POAS 2020) is a continuation of those carried out by the POAS in 2015, and the Luis Vives Foundation in 2010 and 2012 (Fundación Luis Vives 2010, 2012), referring to information from 2008 and 2010 respectively).

⁵ The POAS survey of 2015 is a continuation of those carried out by the Luis Vives Foundation in 2010 and 2012 (Fundación Luis Vives 2010, 2012) referring to information from 2008 and 2010 respectively. The results of the POAS 2015 survey can be accessed at <https://bit.ly/2Rqeily>

⁶ The analysis of the impact of the previous economic crisis (2008–2015) on the TSSA is based on the results of 6 focus groups, 21 in-depth interviews and a Delphi carried out in mid-2015 under the support of the Mechanism of the European Economic Area 2009–2014, in the framework of the Active Citizenship Programme (Eea Grants). Representatives of entities of the TSSA, PAs and civil society, as well as professional organisations and academic experts and researchers in the TSSA participated in these meetings. The variables considered for the selection of the participating TSSA entities were essentially the size of the organisations, their territorial deployment, the prevailing type of financing (European, state or municipal), the groups with which they work, the degree of networking and the type of primary activity. In the selection of the informants, gender equality criteria were also taken into account.

⁷ According to Spain's National Institute of Statistics (INE), the unemployment rate increased by more than 17 points, the poverty risk rate rose from 19.7 percent to 21.1 percent, and the number of households without income increased from 337,000 to 647,000 between 2007 and 2013 (3.7% of total households). The child poverty rate in 2013 was 29.9 percent (Caritas Europa 2014).

⁸ More details available at <https://bit.ly/3kilK6u>.

⁹ <https://bit.ly/3mknuzq>.

¹⁰ See, for example, the document *Propuestas de acción inmediata de la Plataforma del Tercer Sector (PTS) en materia social al Gobierno de España en relación con el impacto de la pandemia del coronavirus en la ciudadanía y grupos cívicos más vulnerables* (Proposals for immediate action by the Third Sector Platform [PTS] in social matters to the Spanish government regarding the impact of the coronavirus pandemic on the most vulnerable citizens and civic groups). <https://bit.ly/35zpqOw>

¹¹ POAS, *Diagnóstico de situación del tercer sector ante la crisis generada por el COVID-19* (Diagnosis of the situation of the third sector in the face of the crisis generated by COVID-19). <https://bit.ly/35zpqOw>

¹² Proposals of the Third Sector Platform (PTS) in social matters regarding the impact of the coronavirus pandemic. <https://bit.ly/35zpqOw>

Fotó/Duma Bálint

BETWEEN STATISM AND INDIFFERENCE: THE INVISIBLE HAND OF CIVIL SOCIETY¹ IN SLOVAKIA IN COVID CONTEXT

Boris Strečanský

Introduction

■ Civil society has played an essential democratizing and freedom-enhancing role in political and social life in pivotal moments of Slovakia's recent history. It played its part in the Velvet Revolution in 1989. Its voice was present in public space during the nineties when Slovakia struggled with authoritarian tendencies. It mobilized the public in critical moments of social and political life to defend the rule of law principles, human and civil rights, and social justice. More recently, it responded to the growing state capture by oligarchic interest groups, corruption in the public sector, and penetration of organized crime with the public administration that peaked in the 2018 murder of investigative journalist.² However, the story of civil society development in Slovakia is ambivalent.

From a normative perspective, at crucial moments of the social and political life of the polity, civil society in Slovakia showed resilience and vitality in mobilizing the civic public and pushed for a policy change or nurtured vital moral dialogues. On the other hand, the rising intolerance even hostility to the otherness (Bútorová–Mesežník 2017) coupled with a growth of popularity of extreme right-wing ethno-nationalists in the partisan politics shows the uncivil face of Slovak civil society.

From a non-normative perspective, the weakness of civil society in Slovakia can be found in its weak socio-economic standing. Organizational and resource fragility has limited its role in fixing state and market failures and offering alternatives to the country's problems. On the one hand, the welfare provision has shown its

vitality by supplementing the government in satisfying demand for public goods ignored or not addressed by the government in education, care, culture, or anti-corruption. On the other hand, its delivery capacity, resource base, and human capital stagnate (Strečanský–Murray Svidroňová–Andrejkovič 2017). Furthermore, the institutional attitude of the state to civil society can be characterized as mixed. It signals mainly centralizing, competitive, disinteresting, or adversarial behavior, but it also declares willingness to cooperate with non-state actors via policy engagement mechanisms as the membership in Open Government Partnership (Žuffová 2019). There are also variations between the levels of government. As Toepler (2019) noticed, the government/nonprofit relations within a given country differ not only between government levels but also by field of activity. Indeed, there is evidence about these differences (Murray Svidroňová 2019). The above factors have conditioned civil society in Slovakia to a shape in which it emerged into the pandemic context of early 2020. The COVID-19 pandemic can be seen as an *in vivo* stress-test of civil society's resilience and endurance as a self-organizing and self-reproducing autopoietic system.

The first part of this article reflects three theoretical approaches 1) the new governance paradigm, 2) welfare regime typology, and 3) the network institutionalism approach. It is suggested that they can offer an interpretation model for the case study presented in the empirical part. By exploring these three theoretical perspectives and their conceptual lenses, the article attempts to interpret civil society organizations' behavior in Slovakia and the nature of the government – civil society relationship during the first wave of the COVID-19 pandemic. The proposed line of reasoning is that there is a mutual interaction of the structure – the hybrid delayed democratization-statist pattern of the interdependence of state and civil society (Salamon 2017) and the civil society agency as embedded in the institutional network environment (Ohanyan 2012). Both playing out in the framework of hybrid practices of new public management paradigm (Osborne 2006). The context section describes the evolution and the nature of the state – civil society relationship in Slovakia. It explains the sources of the statist patterns in this relationship and its consequences using the indicators such as the income structure, employment, or volunteering levels and reviews the impact of the financial crisis on the nonprofit sector. It analyzes the immediate impact of the COVID-19 pandemic on civil society and assesses the expected impact of the economic downturn in the future on Slovak civil society. The empirical part presents the findings from the case study of mobilization of the civil society in the COVID-19 context. It identifies various activities in human services such as social care to the elderly, mental health, education or humanitarian assistance, and initiatives for policy dialogue and policy advocacy for new governance approaches and funding schemes. The empirical terrain consists of the data gathered by participant observation by the author, document review, and descriptive statistical data that capture the workings of civil society organizations in Slovakia before and during

the first wave of the COVID-19 pandemic gathered by the ad-hoc structure called the Crisis Committee of the Nonprofit Sector. The concluding section discusses the findings through the conceptual lens of new governance theory (Osborne 2006) and the network institutionalism approach (Ohanyan 2012) and identifies further inquiry lines.

Theoretical Considerations

The social origins theory (SOT) of civil society considers power relations among different social groupings and institutions as crucial in shaping the dimensions of civil society (Salamon–Sokolowski 2017). The bundle consists of socio-economic classes, government as well as social values and beliefs by which different patterns of civil society development across the globe can be explained. These forces emerge in different contexts in different configurations and are linked to particular shapes of civil society. Based on Esping-Andersen and others' work, the SOT postulates five patterns of welfare regimes – liberal, welfare partnership, social-democratic, traditional, and statist, each having a specific civil society pattern. Regimes in the statist pattern use power constellations to pursue top-down approaches to modernization. The space for civil society is rather limited. Limited is the size of the nonprofit sector, its workforce, and the share of volunteers. The government support is low. The welfare partnership regime, on the other hand, of which typical example is Germany, includes large workforce size of the nonprofit sector, a very high share of government funding on the civil society revenue, and the service orientation of the sector, with strong participation of church-based organization (Salamon–Sokolowski 2017).

Data from the Johns Hopkins Non-Profit Sector Research Project from the 2000s suggest that Hungary and the Czech Republic show characteristics that indicate they are in a 'delayed democratization' mode. They evolve in an evolutionary path from the statist pattern informed by their communist legacy towards the welfare partnership model (Cook 2015) as the dominant one. The data for Poland and Slovakia from the mid-1990s categorize these countries into the statist pattern. However, more recent data suggest that Poland and Slovakia, due to their overall Eurocentric nature, move towards the Visegrad countries' welfare partnership model in the post-communist period. The surprising finding is that there is a convergence between the Central and Eastern European countries and the former Soviet Union countries in that they both embrace the government–NGO partnership, despite the different trajectories of their post-communist development (Cook 2015; Aasland–Kropp–Meylaks 2020). The nature of government – civil society relationship influences how the state provides funding to nonprofit organizations. The government funding in civil society organizations (CSOs) is an important part of their income mix with high variability across countries. There are variations in size and proportions, as well as ways of how public funds are distributed. This

also reflects the high variability of state-civil society relationships across regions, government levels, and field of activity. For example, the conflicting and competitive relationship between the state and civil society is more visible in non-western contexts than in the West. Similarly, there is a tendency to higher adversity in state – civil society relationships when civil society is engaged in advocacy and rights-based activities compared to service provision (Toepler 2019).

The second strand of theorizing about the civil society and state relationship is the New Public Management (NPM) paradigm, which focuses on improvements in efficiency and effectiveness of public services. It responds to government failure caused by inefficient bureaucracy, power-grabbing, lack of flexibility, and the growing complexity of tasks. The NPM emerged in the 1970s and 80s with the approaches borrowed from the private sector (performance management, hands-on and arms-length approaches, use of markets, competition and contracts, evidence-based decision-making) (Osborne 2006). Its relevance to the government – civil society relationship is obvious. The government funding of nonprofit organizations in providing public services has been a typical feature in the welfare partnership model that embraced the NPM in Western countries like Germany or the U.K. The government believed it could not deliver and was weak; the nonprofit sector could fill the gap by its strengths. The NPM is thus an expression of the state’s complementary relationship to a civil society where nonprofits are seen as partners to government in delivering public goods funded by public funds (Young 2000). A variation of the NPM is the new governance theory (NGT) (Salamon 2002; Osborne 2006). NGT is rooted in network theory and responds to public management’s fragmented and uncertain nature (Haveri 2006). It is a departure from centralistic governance and calls for pluralistic governance networks and collaborations with many actors as the only way of tackling complex social problems. In this approach, the specific role of civil society organizations is maintained (Brandsen–Trommel–Verschuere 2017). The NGT proposes that to achieve good results, the traditional toolbox of NPM is insufficient (contracting out, grants, vouchers, loans, etc.) because of its inefficiency, and new approaches are needed. These include flexibility, covering of the white spots after they were explored and tested by voluntary actors, tailoring the services to client needs, responding to diversity, holistic approaches, access to private resources, and value-conscious delivery (Salamon–Toepler 2015). In its bottom-up perspective, the NGT connects with the social innovation concept. Evers and Ewert identify five dimensions of recurring innovative features in social innovation: 1) Innovations in services and how they address users, 2) Innovations in regulations and rights, 3) Innovations in governance, 4) Innovations in methods of working and financing, and 5) Innovations that concern the whole of welfare systems. To manage social innovation in pluralistic public governance models, the institutional relations between the state and civil society in local welfare systems would benefit from the meta-governance or collaborative governance practices (Osborne 2006). There is evidence from the realm of statist welfare regime such as

Russia that governance networks find their place in the mixed bag of collaborative and subordinative relationships of the state and civil society actors in this country with a hybrid political regime (Aasland–Kropp–Meylakhs 2020).

The third theoretical approach that this study builds upon reconsiders the civil society agency's problem based on the sociological neo-institutional theory (NIT) (Meyer–Rowan 1977; DiMaggio–Powell 1983). This approach emphasizes the influence of social context, which shapes social actors – in this sense, the public administration and civil society actors. The NIT uses the concept of *embeddedness* (Granovetter 2017) of actors in their institutional environment, abandons the "technical rationality" paradigm, and embraces the relational nature of the social realm. However, the NIT does not fully explain in this case, the agency of civil society organizations, and despite its relational emphasis, it is still the structure-based approach that dominates. The approach of 'network institutionalism' hopes to answer this challenge (Ohanyan 2012). It views the realm of civil society organizations as a network of state and non-state actors that interact and influence each other and, by these means, increase their effectiveness. They expand engagement areas, enhance their mobility, and improve their overall performance (Ohanyan 2012). Borrowing from that suggestion, it can be applied to the case of Slovak civil society organizations in the context of this article and help to understand their agentivity despite the residues of the statist pattern, that is the institutional environment in which they act.

The study will apply the above approaches in the case of Slovak civil society and test their bearing in understanding the nature of its agentivity and more precise formulation of the current state and potential development state-civil society relationship in Slovakia.

The Context

Slovakia's social context grows out of a combination of the collective historical experience with the totalitarian state, egalitarian ideology, command, control economy, material scarcity, coerced ideological obedience, suppressed individualism and self-expression, and intellectual isolation. Typical legacy for the post-communist country. On the other hand, after the fall of communism, Slovakia experienced the influx of values and norms of the developed world, dominated by the neoliberal thinking with so-called "turbo-capitalism" (Luttwak 1999). Parallel with the broader political and macroeconomic transformation in the region, Slovakia also developed institutions and practices of democratic political and social behavior, partly emulating its Western models and partly evolving in its own, unique way (Strečanský 2016). Value tensions increased over time and became a salient feature of the social space.

Value-based Conflicts

The value-based discourse has become more salient in the public sphere since the financial and economic crisis of 2009/2010. It was perhaps when the public realized that harvesting the prosperity dividend of the „tightening of belts” period during the transition and catching up with the West became delayed and unclear. As later economic performance showed, this has not fully happened, and Slovakia continued to grow and relatively soon rebounded after the economic crises. However, the perception of unequal distribution of transition outcomes remained and partly fueled the lingering value conflict. The conflict lines oscillated around so-called cultural-ethical issues, including rights to LGBTI minority, anti-Gypsism, refugees, and gender issues with liberal and progressive voices and conservative groups. Over time some of these voices transformed into social and political movements. One was the rising social-conservative movement backed up by religious zealots stressing the traditional family values. Another has been the rising extremist far-right movement that promoted ethno-nationalism, racism, antigypsism fueled by growing disinformation channels. Both found their affiliates in the partisan politics. The value conflict aggravated, especially in 2014–2015 with the events on the international arena such as the Russian annexation of Ukraine and the refugee crisis (which had not affected Slovakia as such by the influx of refugees, but it resonated in the public debate). Civil society responded with humanitarian activities in Slovakia and outside in the hot-spots of refugee transit or concentration and was visible in the public sphere through public appeals and human rights advocacy. Simultaneously, the disinformation efforts via online channels remained a major mobilizing factor for xenophobic and anti-systemic civil society (so-called uncivil civil society). The entry of the Neo-nazi political party Kotleba – Peoples’ Party Our Slovakia into the Parliament elections in March 2016 and the emergence of several anti-systemic movements marked a new period in the further fragmentation of the civil society to which the democratic CSO sector in Slovakia shall yet find its response (Ondrušek–Strečanský–Fialová 2018).

Politics

The third Fico government (2016–2020) led by the SMER-SD party meant a shift in civil society narrative. The emerging public discourse on the value and role of civil society vis-à-vis the government which started with Radičová’s government (2010–2012) deteriorated over years of subsequent Fico government (2006–2010, 2012–2016, 2016–2018) with a significant contribution by the prime minister, who pushed the anti-NGO narrative especially from the very beginning of his third term as prime minister (Demeš 2020).³ Conspiracy media also supported the shift in the mood, disinformation efforts by non-state actors, activities of members of the Neo-Nazi party *People’s Party Our Slovakia* in the parliament, and the public

statements of government officials, including the prime minister. SMER-SD, as the ruling party gradually subdued to populist pressures, uttered xenophobic rhetoric and became associated with scandals with corruption-linked oligarchs. The “democratic” dimension of the party aspiring to meet the European social democratic standards morphed to the “conservative” realm and demarcated itself away from the rights-based, urban, and socially liberal civil society. Its positions, in some cases, blurred with positions of extreme right populists.

After the surprising victory in the parliamentary elections in February, the new government led by anti-corruption populist Igor Matovič entered the office in mid-March of 2020 with hopes for normalizing the situation and correcting the previous government’s wrongdoings, especially in the areas of the rule of law, judiciary, corruption, and abuse of state institutions. However, a coherent program of reforms was lacking. In mid-April 2020, the new government adopted its manifesto for 2020–2024, which featured civil society’s support in several sections and reads exceptionally well (“Programové Vyhlásenie Vlády SR” 2020). The government committed itself to the principles of active citizenship, open government, public participation in policymaking. It also expressed a wish to support mechanisms allowing access to information, volunteering, and private giving. It declared its commitment to maintaining the existing spaces for dialogue between the civil society and the state – which includes the Governmental Council for Nonprofit Non-governmental Organizations and the Office of the Governmental Plenipotentiary for the Development of Civil Society. It remains to be seen how much of these ambitions will be implemented given the internal differences among the ruling parties and political conflict dynamics. However, the corona-crisis became the major challenge for the new government, and the first signs of a continuation of the centralized hegemonic approach started to emerge in a verbal exchange between the government and human rights organizations. Some members of the new government criticized human rights organizations for their criticism of the ways how the government implemented the lockdown of several Roma settlements. The new parliament officially refused to consider the 2019 report of the Office of an Ombudswoman due to the inappropriateness of values she promoted in her report.

Civil society

Civil society in Slovakia is changing. There are old maladies that show no change. Slovakia, one of the last multi-ethnic countries in Central Europe, is still divided along ethnic lines (Lajčáková 2013; Strecansky 2017). There are separate civic spaces for Slovak, Hungarian, and Romani civic activists, with only limited interaction among them, which raises a question of how civil society meets the values of diversity, openness, and participation in its own organizational realm. There are also significant changes in the face of civil society. Social media and digital activism accelerated new processes. Online activism has played an essential role in allowing

for fast communication and networking and using tech for positive social change. Nevertheless, in a less constructive sense, it also makes interactions too shallow, focused on click-baiting and outward visibility. New civic initiatives emerge without formal organizational structures and use digital and online communication channels as flexible tools. Some of these initiatives have a limited lifespan and do not aspire to develop into sustainable organizations. Simultaneously, some can develop highly agile and innovative approaches in helping to tap social and financial support from society. The COVID crisis has shown the strength of these new ways of working with civil society.

These phenomena are a part of a broader social change in the region and have already been visible since 2010. Online and offline engagement work in new symbiosis with the emergence of new organizational forms and informality to organize. The new ways of civic activism are also apparent in the uncivil side of the spectrum, which challenges European values, fundamental rights, and freedoms and organizes to discredit the liberal democratic order. New movements and organizations such as the movement of ‘Slovak conscripts’ that operates as a voluntary paramilitary nativist group are just one of the examples (Kupková–Milo 2019).

The state-civil society relationship: between the liberal disinterest and disinterested statism

The relationship between the state and civil society in Slovakia since the regime’s change in 1989 evolved in a dynamic process that in different phases included various characteristics, including antagonism and suspicion, ignorance and neglect, tolerated coexistence and cooperation. Slovakia’s civil society has not become a topic of a serious policy interest or a policy reflection by political and economic elites, nor by the state bureaucracy. As a result, the state’s relationship to civil society can be broadly characterized as oscillating between the liberal disinterest and disinterested statism. This characterization corroborates with the public’s sentiment and may explain the prevalingly neglecting of civil society by politicians. The representative public opinion survey in 2018 revealed that 56 percent of the respondents support the statement that “private and non-governmental organizations are not able to provide social services in the same quality as state (public) providers and therefore they should work in addition to publicly provided social services” (FOCUS 2018). The antagonistic and adversarial attitudes of the government were noticeable, especially in 1994–1998 and 2017–2018. In both periods, the negative attitude was a reaction to civil society’s engagement in the public sphere via watchdog and policy-advocacy activities and asserting its autonomy. Top-level politicians leading the government in these periods frequently expressed confrontational narratives and tropes denoting civil society and NGOs as the wrongdoers and political wreckers financed from abroad to stigmatize CSOs active in public advocacy. In the early 2000s, the state paid much attention to catching up politically and economically with the West and the EU. The rest of the Visegrad group was

ahead in the race to economic and political integration with the EU, and Slovakia did not want to be left behind. As a result, it pursued rapid economic reforms, industrial restructuring, and fiscal reforms focused on economic transformation and modernization. The focus of the reform-minded economic and political elites of the early 2000s on economic and fiscal reforms did not incentivize the state to consider the economically and organizationally fledgling nonprofit organizations as a relevant socio-economic force. They recognized its democratizing and socializing role but found it less relevant in economic terms. Due to the lack of interest, political will, and awareness of political leaders as well as due to institutional underdevelopment of the nonprofit sector with its low economic performance, the substantial policy dialogue on the role of the nonprofit sector in the provision of public goods or innovation did not take place. In the last decade (2010–2020), Slovakia, as a part of the EU, was evolving towards the welfare partnership model, and the nature of the state – civil society relationship can be described as hybrid. On the one hand, the state led by a nominally social democratic government emphasized the welfare state policies. However, the political rhetoric did not match the still post-communist CEE reality, which morphed the state into a sort of a kleptocratic-oligarchic system focused on rent extraction from the public domain with some elements of the welfare state – by social insurance provisions or minimum wage policies. In terms of the performance, the outcomes in public human services, vertical mobility in education, and other objectives have not correlated with the hypertrophied welfare policy rhetoric of the government, and new inequalities emerged and old ones deepened (for example, in case of some segments of Roma population).

The differences in perception of the quality of relations between the government and civil society are sensitive to government levels. Civil society actors perceive the central government level as having a strong and negative influence on civil society's development, compared to the local and regional, which is perceived as having a mixed (positive and negative) influence and moderate strength (Strecansky 2017). A recent case study looking at the relatively autonomous self-government level (municipal level) identified drivers and barriers to collaboration between CSO actors and municipal governments (Svidroňová 2019). Drivers conducive to collaboration were in cases where solutions driven by CSOs did not require legal and regulatory change or needed high financial investments and could be implemented in the soft side of governance mechanisms such as working groups. Another driver was the civil society actors' interest and commitment – the commitment to the mission and their beneficiaries. Among the barriers were mentioned the competencies of the officials, mistrust, unwillingness, and the lack of resources.

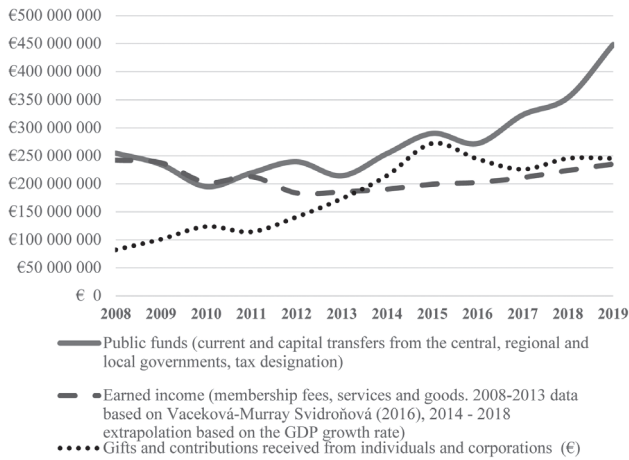
Findings. Economic vital signs of Slovak civil society: weakness or fitness?

The available statistical data presented below suggests that in the last decade, while the nonprofit sector's income from the public funds and philanthropy (except for earned income for which there is unreliable data) has been increasing, its overall share of the national economy has been decreasing. This is a development in line with the overall assessment of the government – nonprofit sector relationship in the CEE (Cook 2015), which suggests an increased role of NPOs in service delivery in welfare sectors as well as in advocacy in a perspective of the transformation of the region in last 20+ years. The case of Slovakia adds to this understanding that the growth may not necessarily be steady nor significant. Despite the growing income of the nonprofit sector, indicated by imperfect data, it does not mean an overall increase in the nonprofit sector's size to other sectors.

The relative weakness of Slovak nonprofit sector can be seen in relatively low levels of CSO added value as % of GDP compared to its Visegrad neighbors (reference year 2015): 0,98 percent (SK) vs. 140 percent (PL); 1,55 percent (HU) and 1,77 percent (CZ) or in terms of employment – 145 percent vs. 3,70 percent (HU); 2,09 percent (CZ), but more than in Poland 0,90 percent (PL) (Meyer et al. 2019). So what kind of growth is there in Slovakia's nonprofit sector in socio-economic terms, and what are its sources, and what are its barriers?

A view from the perspective of the last ten years shows some positive tendencies. The period between 2009 provides a good comparative framework due to the financial and economic crisis of 2008–2009, which may serve as a similar shock factor as the current COVID-19 economy. Slovak economy in 2009 contracted but relatively soon – in 2 years rebounded to the pre-crisis levels (as measured by GDP in current prices). Between 2009 and 2018, Slovak GDP grew by 39,7 percent (Statistical Office of the Slovak Republic 2020). During the same period, employment in the nonprofit sector did increase significantly. Between 2009 and 2018, it grew by 62 percent to the level of 39,7 thousand FTE (Statistical Office of the Slovak Republic 2019a). This provides some evidence that despite the economic crisis, the sector was growing in the last decade. Another key parameter is the government funding in the income structure of the nonprofit sector. The substantial subset of government funds that includes the current and capital transfers (from central, regional, and municipal level), subsidies, and the indirect funding in the form of the tax designation funds to the four selected nonprofit organization forms (associations, foundations, nonprofit public benefit service organizations, and non-investment funds)⁴ From 2009 through 2018 grew by 50,8 percent in current prices (*Figure 1*). The private sector contributions to the income of nonprofit organizations also increased substantially in the given period. Gifts and contributions from individuals and corporations to the four types of nonprofit organizations included in the analysis in 2009 reached 101 mils. EUR. In 2018 it was 248 mil. EUR, which is a 142 percent increase. Significant growth was in foreign gifts and contributions, which increased by 333 percent since 2009 to 62,9 mil. EUR.

Figure 1. Sources of income (associations, foundations, nonprofit organizations providing public benefit services, non-investment (association ... funds), 2008-2018 (€)

Source: Statistical Office of Slovak Republic and Vaceková-Murray Svidroňová (2016) and re-calculation by the author.

The state subsidies (current and capital transfers) to nonprofit organizations from the central state budget in 2018 were 180. EUR (Ministry of Finance of Slovak Republic 2020b). Of this amount, the majority is current transfers to sports, professional associations, and chambers, and relatively a smaller share pours to the volunteer-based, educational, cultural, social, or otherwise helping civil space. A more detailed analysis is needed, but the above finding, based on the analysis of the state budget current transfers for 2018, suggests that there has not been a significant change from the past tendency typical for most post-communist countries. In the pre-1989 era, the areas of most substantial public support were sports, recreation, free-time activities, and professional chambers – as the communist states did not want to support areas that were either reserved for the state or were not desired at all. Public funding’s share on the sector’s income mix seems to be increasing may be interpreted as a sign of intensifying the link between the public sector and nonprofit organizations.

Transfers from local and regional governments are estimated at 60–80 million EUR annually and have an increasing trend.⁵ The funds from the percentage tax designation mechanism are also part of the governmental funds’ category and represent a little bit more than 70 million EUR in 2019 (Ministry of Finance of Slovak Republic 2019). The growth rate of the percentage tax designation commensurates the growth of the economy. The sum of public funding in these three subcategories is close to €350 mil.

This figure misses the value of contracts that the public sector (local and regional government mainly) makes with nonprofit organizations, mostly in social

and health sectors via third party arrangements, plus the amounts that flow to the nonprofit sector from the EU cohesion and structural funds.

The share of private funding on the civil society sector's income has been close at 250 mils. EUR (2018), of which little more than 60 million came from abroad (Statistical Office of the Slovak Republic 2019b). Private funding has been rising in the last decade. It is not unusual given the high levels of growth of the Slovak economy in the same period. That is also good news because while the nonprofit sector keeps the connection to the outside world, it strengthened its connections with the local society through private giving. In 2018, 109 million EUR came from private individuals, a 200 percent increase from 36,5 mil. EUR in 2009. 73 million EUR came from corporations. Contributions from financial and non-financial corporations increased as well at 74 percent. Fundraising from the general public has also gained traction in the last years. Online giving increased with digital fundraising skills and competences as documented by the growth of funding flowing through several crowdfunding and online giving systems (startlab.sk, darujme.sk, ludialudom.sk), which report steady double-digit increases in volumes in the last couple of years.

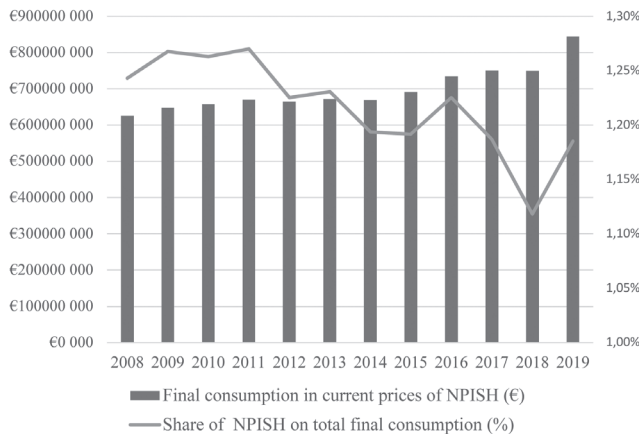
The third leg of the income triad – the earned income is a space with untapped potential and is also least explored and covered in terms of data. Given the increasing income from the public sector subsidies at various levels and philanthropy while the decreasing share of the NPISH on the final consumption (*Figure 2*), it is possible to reason that the earned income in the form of public procurement, third party payments, service provision to public and private patrons but also membership fees and dues or financial revenue would not be a significant component in the overall nonprofit income mix. However, many nonprofits in the social or educational fields struggle to gain access to public funding contracts with municipal and regional governments to serve the unmet demand in the community-based care for the elderly, children, clients with special needs, or early childhood development, and pre-primary education. The public sector's unwillingness to offer contracts and equal payments to nonprofit service providers has been a lingering issue in public services (mainly social care and education) for many years, criticized by civil society's umbrella structures. Civil society organizations providing services in the care area call for equal and fair treatment by the public sector, making a strong preference for public social care providers and leaving nonprofit or church-based care providers on the margins and without equal support (Hudecová 2019). This problem's lingering nature reduces civil society organizations' capacity and professional development and makes them vulnerable to exogenous shocks, as the COVID-19 pandemic due to lack of financial reserves and depleted fixed capital.

Related to public service provision is the social economy sector in which nonprofit organizations also play some, but not the major role. The financial sector, the public sector, and several nonprofits show examples of good practice and innovation (Akadémia sociálnej ekonomiky 2020). However, their capacity to design projects to address job market gaps for disadvantaged populations – which is the

key focus of the social economy current definition in the Slovak regulatory context – is rather limited. A more significant role is played by municipal social enterprises, which have more predictable funding and mandates. Despite the support from the European Social Fund and private sector actors (Slovak Savings Bank) that have partnered to advance the concept, the social economy segment faces difficulties due to the systemic failures in the social economy’s ecosystem and the low utilization of nonprofits in satisfying the unmet demand in public services. The weak institutional base and administrative capacity of nonprofits and low volumes of public service contracting have also led to civil society organizations’ limited engagement in the social economy concept.

Viewing the nonprofit sector in terms of its share of final consumption relativizes the income growth. The share of nonprofit institutions serving households (NPISH) on final consumption has a declining trend at a nominal growth. The NPISH category captures a larger set of institutions than those covered by the in *Figure 1*, and it also covers different kinds of data (income vs. consumption), which can account for some of the variations. *Figure 2* suggests that despite the increasing nominal income from the public funds and philanthropy, the nonprofit institutions share in the Slovak economy has been decreasing.

Figure 2. Final consumption of nonprofit institutions serving households as a share on total final consumption in current prices, 2008–2019 (€, %)

Source: Statistical Office of Slovak Republic, and re-calculation by the author.

The Case: COVID-19 Pandemic and Civil Society in Slovakia

Impact of the COVID-19 pandemic on the financial situation of CSOs

In Slovakia, the COVID-19 related measures were gradually imposed in March 2020 and lasted until the second half of May 2020. The lockdown measures included the restrictions on public gatherings, restrictions of movement of people between counties, closed schools and kindergartens, canceled all cultural, sports, and social events including religious ones, closed services such as restaurants, cafés, special regimes for human services. All these changes in the regime had impacted the nonprofit sector. Many CSOs that work with people require social contact – in social, educational, cultural domains, or sports and most of these activities were stopped. The severity of the impact of the COVID-19 crisis and lockdown depended on the specific type of activity. The impact of the crisis on the nonprofit space has also been immediate and delayed. The immediate impact was that the lockdown and social distancing prevented many organizations from doing their activities, directly affecting their income. That impact has been aggravated by low levels of financial reserves and unstable funding streams. For example, in social services, many organizations that provide permanent care services had to accommodate increased demands associated with the state of emergency – by providing new health, safety, and disinfection measures. Other CSOs that had to close their operations lost their income. It was the case in education and social services. Organizations whose activities are seasonal were to feel the impact later on, given the high uncertainties about the summer conditions. For example, many summer camps for kids were feared to be affected and planning for these events was impossible. The delayed impact was also expected in those cases where the funding may not be available due to the expected economic decline.⁶ For example, in light of the expected decrease of income in 2020, many local governments (their budgets are financed from the central budget's appropriations from individual income tax) cut already awarded subsidies to CSOs. The state subsidies were not directly affected by such decisions, but CSOs called for amending administrative rules to allow them to be repurposed or extended. Active volunteers from the Chamber of Non-profit, Non-governmental Organizations⁷ Conducted a flash questionnaire survey among the non-profit organizations showed that 46 percent of them conducted activities in response to COVID-19 crisis.⁸ 78 percent of the sample expected a drop-out of income, 41 percent expected drop-out of earned income, and 31 percent from subsidies. Over 50 percent of CSOs signaled cash-flow problems, and over 60 percent mentioned that the repurposing and re-adjustment of already received grants would be necessary.

The coming economic decline was feared to profoundly affect the percentage tax designation, a critical funding mechanism for CSOs. The Slovak version of the mechanism is based on allocating a percentage from the paid corporate and individual income tax to the civil organization of choice. With the expected fall in eco-

conomic activity in 2020, the tax revenues – used as the base for designation – were predicted to be significantly lower. Suppose the decline would follow the same pattern as in 2009–2010, then it was expected that the decrease in the tax designation revenues would decrease by 40 percent, representing a 30 million EUR gap in 2021 compared to original projections made by the Ministry of Finance in 2019. The percentage tax designation counts as one of the sources of income for 92 percent of active CSOs. Contributions from companies and individuals are sources of income for 60 percent of CSOs and grants from foundations for 45 percent. Subsidies from public budgets make a revenue of 42 percent CSOs (Svidroňová Murray–Vaceková 2014).

It should also be noted that the nonprofit sector itself is a source of funding for individuals and organizations in the public benefit domain. In 2018 it provided little more than 100 million EUR to other organizations and individuals (Statistical Office of the Slovak Republic 2019b). The expected fall of this support in the case of a 10 percent plunge in GDP was estimated by the working group of the Crisis Committee of the Nonprofit Sector (The Crisis Committee) to reach 50 percent (Strečanský–Batková 2020).

Responses of the civil society to the COVID-19 pandemic

Since the beginning of the pandemic in Slovakia, a wave of solidarity among citizens, companies, and organized and informal civil society emerged. Due to relatively slow uptake in infections, Slovakia has quickly adopted stringent measures, and with some luck, the country has navigated through the first wave of COVID-19 pandemic with a low incidence of cases and related fatalities. The response from civil society and the corporate sector was impressive (Batková et al. 2020; Hlas 2020). There were hundreds of various initiatives producing and distributing face masks, crowdfunding, and fundraising initiatives⁹ (for protective equipment to support health and social care facilities (with a total value over 6 million EUR), volunteer coordination and organization of support of lonely and vulnerable people (helping with food supplies, etc.), information and awareness-raising in marginalized communities (in Roma settlements, homeless, drug-users). Civil society's efforts were also present in activities that focus beyond the direct assistance provision: organizing spaces to identify solutions, hackathons, app development initiatives for prevention, informing the general public, preventing hoaxes, and disinformation. IT companies offered support, while corporate foundations have announced programs supporting urgent needs in diagnosing and preventing COVID-19, donations of respirators and ventilation devices to hospitals, etc. Several corporate foundations established a crisis fund (Support fund to those who help at the Pontis Foundation) to support the core costs of CSOs impacted by the corona crisis.¹⁰

The experience of philanthropic institutions of serving and connecting various needs, mobilizing, and ensuring the flow of resources has been significant during and in the post-COVID period. In the Slovak context, several independent intermediary grant-making foundations, private venture philanthropies, corporate foundations, and community foundations – have all utilized their experience and grant-making delivery systems in delivering assistance where needed. Society at large has appreciated this role. Many individuals contributed to fundraising calls during the lockdown almost exclusively in an online space or joined volunteering activities. Existing online fundraising tools, such as the giving system *darujme.sk* operated by the nonprofit organization the Center for Philanthropy, has been utilized by many organizations for the first time and they were unsurprisingly successful!¹¹ During the peak of the crisis, donors showed higher than usual levels of willingness to contribute to charitable calls of CSOs. For example, from the beginning of March until 15 May, through the online portal *Darujme.sk*, 29 943 contributions from 17 448 individual donors in the total amount of 702 443 EUR were received. After the first wave, the wave of willingness to provide charitable contributions fell to normal levels. Whether a similar response can be expected during the incoming second wave remains to be seen. Once the unemployment and economic crisis rise to their full extent, it is expected that their impact on private giving is likely to be negative (Strečanský–Batková 2020).

During the crisis, the situation showed that coordinated and robust support from the state institutions in mitigating the spread of the infection was necessary but not a sufficient condition. The public’s cooperative and pro-social attitude played an important role in an almost immediate change of behavior of the population en masse by the adoption of wearing face masks and complying with social distancing. These factors were crucial in not allowing the pandemic to spread broadly. However, the new situation also created a new context for state and civil society relations. How did it play out?

Civil society self-organizing and its interaction with the state in the crisis

The government announced several compensation packages (the First aid assistance package, the Second aid assistance package) to support small and large businesses. However, they omitted the civil society organizations. The nonprofit sector perceived this fact as an indication that the nonprofit sector is, in the eyes of the state, not being equally valued space as the business sector. Despite these signs of neglect, civil society played an important complementary role in organizing and delivering assistance at the level of municipalities and communities. On 6. April several CSO platforms organized in the Chamber of Nonprofit Nongovernmental Organizations established a Coordinating Crisis Committee of the Nonprofit Sector. The Crisis Committee consisted of twenty-three members who expressed interest in participating in three working groups. Working groups consisted of a) Effective-

ness of humanitarian assistance, b) Impact of COVID-19 on the CSO sector and needs of CSOs, and c) Cooperation of foundations, subsidies, and European funds working group. These groups developed their agenda and acted upon it autonomously. Coordinators provided the information flow to the six-member Executive Committee, which next to the three working group coordinators included also two experts (legal, communication) and the chairman of the Chamber. The work was organized as voluntary engagement with a commitment of organizations where they worked or were affiliated. Responding to the emerging public debate about the efficiency and effectiveness and problems in coordination of government response, the Chamber has published a memorandum titled “We shall overcome (the crisis) only together”. The memorandum appealed to the public and the government by offering support to the state in areas where nonprofit organizations can deliver effective solutions based on multi-year experience and fieldwork. It also urged the government to improve its communication between government and civil society organizations and better information flow among various government units. The Crisis Committee wrote several letters to the Ministry of Economy, Minister of Labor, Social Affairs and Family, and the Ministry of Finance on specific matters of CSOs’ concern due to the impact of COVID. Specific changes in the income tax law were proposed to extend the time window of use of the percentage tax received until the end of 2021 as well as it adjusted the terms of provision of the percentage tax due to delayed tax statement submission by many taxpayers (Ministry of Finance of Slovak Republic 2020a).

In the middle of May 2020, the Executive Committee, with the input of the working groups, summarized the civil society’s contribution in mitigating the pandemic crisis and formulated policy suggestions in nine various areas regarding the public sector response to the COVID-19 situation (Batková et al. 2020). At the same time, it also prepared a policy document which assessed the impact of the COVID-19 pandemic on the nonprofit sector in two scenarios and identified possible policy responses in the direct and indirect public funding for mitigating the immediate and delayed impact of the economic decline on the nonprofit sector (Strečanský–Batková 2020). The proposed measures were based on the available yet incomplete and past data and the extrapolation of the 2008–2009 crisis’s effects on the nonprofit sector.

Policy proposals by civil society

In its efforts to draw the attention of the government to the contribution of the nonprofit organizations, the Crisis Committee based on input from dozens of contributors a smaller team working with the Crisis Committee compiled a document called ‘The contribution of nonprofit non-governmental organizations and civic initiatives to the solution of corona-induced crisis’, which captured the response and contribution of the nonprofit sector to the COVID-19 pandemic in Slovakia

and organized it in nine categories: a) Activities in mobilization of private financial and in-kind resources, b) Mobilization and coordination of volunteers, c) Mental health counselling, d) Crisis intervention for battered women and children, e) Social services and support services for children and adults with health conditions, f) Community social work for endangered communities (low income groups, drug addicts, homeless), g) Humanitarian and social care support for marginalized Roma communities, h) Humanitarian and support services for marginalized migrant communities, i) Education, learning and leisure. In each of these categories, the authors captured the specific contribution of nonprofit organizations, described the needs in each particular segment and/or group of beneficiaries, pointed out to areas of needs that were neglected or inadequately addressed, and in response to them, proposed specific changes in practices and made a specific recommendation to government policy (Batková et al. 2020). For example, in mobilizing the volunteer support, it was suggested that the cooperation on the level of local government with civic initiatives is inadequate, and many activities are conducted by local governments directly and without a plan. There is a lack of coordination and a lack of understanding of management practices needed for effective resource allocation in volunteers.

However, the document focused only on specific thematic substantive areas, and the cross-cutting issues relevant to the civil society as such were not included. Thus, a second document was prepared with the title 'Proposals for measures related to non-governmental, nonprofit organizations in the context of corona-crisis. A working document for comments'. The document included dozens of proposals organized into two major groups. The first, responding to the immediate drop of income, included proposals for repurposing and extending the existing subsidies, as well as the „first aid“ measures that would commensurate those targeted to small businesses and employees and asking for making them explicitly available to eligible nonprofits. Proposed measures comprised also setting up of a fund to bridge the funding gaps caused by the lockdown and to compensate for the expected funding gap later on in 2020 and 2021. It was also proposed that the fund be administered by independent Slovak foundations and not by a central government authority to allow for greater flexibility and access and avoid the bureaucratic red tape that is typical for Slovak governmental agencies. In terms of indirect support from public funds, it was proposed to postpone the mandatory payments for social insurance and qualify humanitarian assistance expenditures as tax-deductible from the corporate and individual income tax base. It was also suggested to temporarily abolish the tax-exempt ceiling for an unrelated earned income of nonprofit organizations to give them space to breathe and allow other economic activities. Other sets of suggestions included proposals for long-term systemic measures to improve the resource environment for civil society. The document advocated for the launch of a national Volunteering Scheme as the systemic measure to further develop the nationwide network of Volunteering centers and strengthen communities' resiliency. Nonprofits also proposed modifying various

administrative regulations on the use of state subsidies, which would allow for multi-year and core support funding from public funds (in contrast to one year and project-based funding, which is the case today). It was also proposed to simplify the regulations on public collections and clarify online giving and fundraising rules through reward-based and non-reward-based crowdfunding for public benefit purposes. All of these measures were proposed for further discussion with the state.

The document was by the Executive Board of the Crisis Committee to the Prime Minister Igor Matovič and the Vice-Prime Minister Veronika Remišová on 14 May 2020. Both documents were also presented at the Governmental Council's meeting for Not-profit Non-governmental Organizations on the 22 June 2020. As the restricting measures were lifted by late May and early June, the Crisis Committee's work has gradually phased out its activity and transferred its agenda to the Chamber's workings by the end of June.

Discussion and Conclusions

The case presented above can be understood as the interaction of the structural pattern (hybrid statism) in interaction with the autopoietic (Jessop 2001) and social-relational characteristics (Granovetter 2017) of the civil society, both of which in combination generate civil society sector agency. In the statist pattern, the state administration is the dominant force that maintains control and centralizes its power. That is as much a problem of political leadership as a characteristic of the public administration. The politicization and centralization of public administration in the post-communist Central Europe led to expanded rent-seeking (Grzymala-Busse 2003) and worked against the innovation in the governance of welfare provision advocated by the civil society organizations. With economic development, state bureaucracies' size increased, but that did not mean that its capacity increased. A good example illustrating this is that Slovak public institutions working with EU cohesion funds are known for their formalism, excessive administrative requirements, and inflexible bureaucracy. Public inefficiencies in implementation are documented by the deficient ability of spending of European Structural & Investment Funds (ESIF) 2014–2020, which by mid-2020 was at the level of 37 percent of the budgeted funds compared to 46 percent in Poland, 48 percent in the Czech Republic and 50 percent in Hungary or 65 percent in Austria (European Commission 2020). The high administrative burden disincentivizes many potential recipients, including nonprofits, from tapping into them. In turn, nonprofit sector institutions lack the necessary capital and income for their growth. Slovakia thus remained locked in the statist pattern in policymaking, implementation, and in the hegemony in the service delivery system (Osborne 2006). The relatively low levels of government funding in the income of nonprofit sector (based on the overall small share of the nonprofit sector in the economy) may contributed not only to

the state's neglect of civil society but also to the poor performance and low efficiency of public institutions by preventing the processes leading to more open public governance.

It can be argued that the nature of the response and actions of the civil society to the COVID-19 pandemic in Slovakia as well as the quality of the relationship with the government as it played out in this period (and not only) were embedded in the still prevailing statist elements in the delayed democratization pattern. Interactions between the organized civil society and the state hint to the possible interpretation that the Slovak public administration has been entrenched in a hybrid new public management (NPM) paradigm, which continues to run centralized and top-down approaches in governance while it stimulates evidence-based decision-making and business-style management (Salamon–Toepler 2015). However, it is hesitant to move towards a more complementary relationship with the non-state actors. It struggles with the bottom-up and pluralistic approaches of the new version of the NPM, which gains traction in theory as the new governance paradigm (Osborne 2006). The new governance paradigm sees public management (policy-making, service delivery) as a collaborative process in pluralistic networks (Brandesen–Trommel–Verschuere 2017) that uses a flexible and holistic toolbox. The article proposes that the state and the civil society organizations in Slovakia are in an asynchronous state of development. Slovak civil society activities in the COVID-19 pandemic can be seen as expressions of the new governance approach through their international connections to which the government has not produced a deliberate response.

Could the networked civil society, as described above, be seen as an expression of the network institutionalism by which the civil society organizations during the crises organized into an inter-organizational coalition that acts as an institutional entrepreneur through which new patterns of governance emerge (Ohanyan 2012)? In this sense, civil society collaborative organizing and entering into policy dialogue with the government has also strengthened civil society's agency. What are the network conditions that empowered Slovak CSOs in the crisis context to position themselves as agenda-setting and institutionally entrepreneurial actor? The strength of networked civil society can be seen as working against the statist tendencies by mobilizing its network power. However, it could not override the structure's inefficiencies from the lack of commitment, coordination, and suboptimal institutional interdependence with the state. By applying the concepts of *embeddedness* and *network institutionalism* toward the case presented here, also new questions emerge. For example, what happens if networks of civil society organizations are formed along the silos of their organizational field, in case the field is well defined (bounded)? How does the power of inter-organizational relations within the network play out on performance of the field (Kenis–Knoke 2002)? Or alternative question can be posed: If the network is loose and the organizational field is evolving, does it affect the performance and agentivity of civil society organizations (Lomi–Negro–Fonti 2008)? Moreover, what are the systems

of social relations in which civil society actors are embedded and how these systems shape their agency? These questions remain for further inquiry and testing of the proposed approach.

The invisibility of the civil society in public policy

The Slovak nonprofit sector can be seen as economically weak but not unhealthy. Its reactions are agile. Metaphorically speaking, it is like a slim, perhaps meager person in the lower levels of standard BMI. She is sometimes hungry, but that keeps her fit. Cholesterol levels are normal. The low weight allows her to be relatively agile, but low fat and energy reserves mean that shocks and crises may severely affect and limit its endurance. Muscles are thin and weak; lifting more substantial burdens or carrying more massive payload is beyond his/her ability. However, in the short-term, it can provide an impressive performance. Lack of attention paired with the statist conviction feeds into the mythology about civil society, which plays out as normative ideologies and serves as arguments for the justification of the policy neglect. These myths correspond with the voluntary failure theory, which shows the inherent limitations of nonprofit organizations – philanthropic insufficiency, particularism, paternalism, and amateurism (Salamon 1987). In the Slovak case, these gain a specific twist. For example, there is a strong conviction that civil society organizations' main and primary definition is their voluntary nature. Any type of professionalization violates the belief of a "true" nonprofit organization. A significant myth related to civil society is also suppressing its right to engage in public affairs on the grounds of appropriateness and mandate. Civil society organizations should operate in the arena of help to the needy or leisure, or mutual benefit provision, but not in public affairs. The sphere of public policy, advocacy, or other ways of deliberation in public is deemed inappropriate (Klaus:... 2012).¹² Another is the already mentioned belief of public sector prominence in the provision of public goods. These myths inform the cognitive space in which public policies are discussed and prepared in the middle levels of the state bureaucracy, which nurtures the pertaining statist and centralizing tendencies in public policies and disregard to nonprofit organizations as participating co-creative and co-producing actor. The reductionist perception of civil society as a space for voluntary and charitable action finds close agreement with statist who draw on the tradition of the communist state, which was built on the late Habsburg empire's administrative traditions. However, civil society's invisibility is not only a feature of public policy institutions, but it draws on the deep-rooted perceptions of the public. An example of this is that the public does not perceive sports or leisure initiatives and organizations as a part of the civil society and the nonprofit sector, even though it is in frequent contact with them (Sklenář–Chovancová 2020). False beliefs and stereotypes that populate the public sphere are not only an expression of superficiality in perception. They have origins in the

teleological traditions of state-building that are self-centric and focused on their own self-confirmation. In this conception of state-building, the state is seen as a power hegemon, and the parochialism in governance is seen as a strength and power-sharing as a weakness. The values of freedom, fairness, justice, solidarity, and dignity are thus subordinated to the value of state-building. Moreover, the strong cultural and political tradition of skepticism towards modernity is also a contributing factor. The changing pendulum of the political cycle by recent (2020) elections further uncovered the value tensions and revealed the value contestation between Slovakia's two different faces: the politically and socially liberal Slovakia embracing the elements of European welfare partnerships and Slovakia that is skeptical of modern forms of collaborative governance. The sources of this skepticism are informed through two types of prevailing attitudes: one stressing social and institutional conservatism and the second emphasizing the beliefs in market forces with lean government and efficient government to minimize the regulation and interference (Strecansky 2017). Almost inevitably, these two forces will further test the patterns of welfare regimes and building social cohesion. These forces will also further catalyze the conversation around the value issues between conservative and liberal camps. In this light, one of the most critical challenges that Slovakia will face is the accommodation of this conflict and accompanying conversations and the nature of these deliberations.

The civil society's service and empathy towards the vulnerable groups – those living in conditions of material or income poverty, such as the elderly, working single mothers, people with physical or mental challenges, victims of violence and discrimination, homeless and excluded communities will be very much needed in light of the upcoming economic crisis. The continuously low levels of interpersonal trust, the influence of disinformation media in questioning expert knowledge, and populist drive against elites will not help this situation and pose a challenge for rational and evidence-based policymaking. Civil society in Slovakia can be a partial antidote to these elements, and the state's smart policies can help that happen. Its potential, as documented in the above case, can be further enhanced by adequate policies that will unlock constructive cooperation and co-creation of public value while maintaining its organizational and financial autonomy.

References

- Aasland, Aadne–Kropp, Sabine–Meylakhs, Anastasia Y. (2020): Between Collaboration and Subordination: State and Non-State Actors in Russian Anti-Drug Policy. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31., (2.), pp. 422–436. <https://doi.org/10.1007/s11266-019-00158-9>
- Akadémia sociálnej ekonomiky (2020): *Výstup z konferencie Sociálna ekonomika – príklady dobrej praxe 3*. <https://www.akademiase.sk/precitajte-si-vystup-z-konferencie-socialna-ekonomika-priklady-dobrej-praxe-3/>
- Batková, Katarína–Cocherová, Andrea–Danková, Milica–Schulcz, Andrej–Strečanský, Boris–Vagač, Filip (2020): *Príspevok mimovládnych neziskových organizácií a občianskych iniciatív k riešeniu korona-krízy*. Krízový štáb neziskového sektora.
- Brandsen, Taco–Trommel, Willem–Verschuere, Bram (2017): The State and the Reconstruction of Civil Society. *International Review of Administrative Sciences*, 83., (4.), pp. 676–693. <https://doi.org/10.1177/0020852315592467>
- Brinkerhoff, Jennifer–Brinkerhoff, Derick (2002): Government-Nonprofit Relations in Comparative Perspective: Evolution, Themes and New Directions. *Public Administration and Development*, 22., (February.), pp. 3–18. <https://doi.org/10.1002/pad.202>
- Bútorová, Zora–Mesežník, Grigorij (eds.) (2017): *Zaostrené Na Extrémizmus. Výskumná Štúdia*. Bratislava: Institute. http://www.ivo.sk/buxus/docs//publikacie/subory/Zaostrene_na_extremizmus.pdf
- Cook, Linda J. (2015): New Winds of Social Policy in the East. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 26., (6.), pp. 2330–2350. <https://doi.org/10.1007/s11266-015-9642-7>
- Demeš, Pavol (2020): Dvojica Fico – Blaha a Ich Treťosektorová Mora (Názor). *Aktuality.Sk*, April 3, 2020. https://www.aktuality.sk/clanok/779544/dvojica-fico-blaha-a-ich-tretosektorova-mora-nazor/?fbclid=IwAR2ReNnm8vxocmwxqy-QofwfpbWR22BXSIE9WvdWr7EqNUohwH_hUqll-Wjd0
- DiMaggio, Paul–Powell, Walter W. (1983): The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 48., (2.), pp. 147–160.
- European Commission (2020): Open Data Portal for the European Structural Investment Funds. European Commission | Data | European Structural and Investment Funds. Socrata. June 30, 2020. <https://cohesiondata.ec.europa.eu/countries/SK>
- FOCUS (2018): *Prieskum verejnej mienky zameraný na vnímanie socializmu*. <https://buraniemytov.sk/prieskum-verejnej-mienky-zamerany-na-vnimanie-socializmu/>
- Granovetter, Mark S. (2017): *Society and Economy : Framework and Principles*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Grzymala-Busse, Anna (2003): Political Competition and the Politicization of the State in East Central Europe. *Comparative Political Studies*, 36., (10.), pp. 1123–1147. <https://doi.org/10.1177/0010414003257610>
- Haveri, Arto (2006): Complexity in Local Government Change. *Public Management Review*, 8., (1), pp. 31–46. <https://doi.org/10.1080/14719030500518667>
- Hlas, Platforma (2020): *Ako mimovládky pomáhajú v čase korony (7. diel)*. Hlas občianskych organizácií. May 12, 2020. <https://www.platformahlas.sk/ako-mimovladky-pomahaju-v-case-korony-7-diel/>

- Hudecová, Dorota (2019): Anna Ghannamová: Sociálne služby potrebujú systémové riešenia / Social services need systemic solutions. *Pravda.sk*, June 13, 2019, sec. Seniori. <https://uzitocna.pravda.sk/seniori/clanok/515658-anna-ghannamova-socialne-sluzby-potrebuju-systemove-riesenia/>
- Jessop, Bob (2001): The Social Embeddedness of the Economy and Its Implications for Economic Governance. In: Adaman, Fikret–Devine, Pat (Eds.) (2001): *Economy and Society: Money, Capital, and Transition*. Montreal: Black Rose Books. pp. 192–222.
- Kenis, Patrick–Knoke, David (2002): How Organizational Field Networks Shape Interorganizational Tie-Formation Rates. *The Academy of Management Review*, 27., (2.), pp. 275–93.
- “Klaus: Občanská Společnost? Jen Vynalézavá Propaganda Zájmových Skupin.” (2012): Page-Main-title-Short-Default. 2012. <http://www.parlamentnilisty.cz/arena/politici-voicum/Klaus-Obcanska-spolecnost-Jen-vynalezava-propaganda-zajmovych-skupin-223923>
- Kupková, Iveta–Milo, Daniel (2019): *Hybridné Hrozby Na Slovensku. Polovojenské a Extrémistické Skupiny*. Globsec. <https://www.globsec.org/wp-content/uploads/2019/06/Hybridn%C3%A9-hrozby-na-Slovensku-Polovojensk%C3%A9-a-extr%C3%A9mistick%C3%A9-skupiny.pdf>
- Lajčáková, Jarmila (2013): Odstúpenie splnomocnenca pre národnostné menšiny bolo správne. *Menšinová politika na Slovensku*, 1–2., (August), p. 8.
- Lomi, Alessandro–Negro, Giacomo–Fonti, Fabio (2008): *Evolutionary Perspectives on Inter-organizational Relations*. The Oxford Handbook of Inter-Organizational Relations. June 19, 2008. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199282944.003.0012>
- Luttwak, Edward (1999): *Turbo-Capitalism: Winners and Losers in the Global Economy*. 1st U.S. ed. New York: Harper Collins Publishers.
- Meyer, John W.–Rowan, Brian (1977): Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony. *American Journal of Sociology*, 83., (2.), pp. 340–363.
- Meyer, Michael–Moder, Clara–Neumayr, Michaela–Vandor, Peter (2019): Civil Society and Its Institutional Context in CEE. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, (31), pp. 811–827. <https://doi.org/10.1007/s11266-019-00106-7>
- Ministry of Finance of Slovak Republic (2019): *Asignácia dane*. Ministerstvo financií Slovenskej republiky. 2019. <https://www.mfsr.sk/sk/financie/institut-financnej-politiky/ekonomicke-statistiky/asignacia-dane/>
- Ministry of Finance of Slovak Republic (2020a): *Koronavírus – opatrenia*. Ministerstvo financií Slovenskej republiky. 2020. <https://www.mfsr.sk/sk/koronavirus-informacie/>
- Ministry of Finance of Slovak Republic (2020b): *Štátny záverečný účet SR 2018 (State Final Accounts)*. Ministerstvo financií Slovenskej republiky. 2020. https://www.mfsr.sk/files/archiv/69/SZU_2018.zip
- Ohanyan, Anna (2012): Network Institutionalism and NGO Studies. *International Studies Perspectives*, 13., (4.), pp. 366–389.
- Ondrušek, Dušan–Strečanský, Boris–Fialová, Zuzana (2018): *Value Based Conflicts in the Region Between the Oder and the Danube. Mapping Study and Good Practices*. Partners for Democratic Change Slovakia. <https://www.pdcs.sk/sk/publikacie/value-based-conflicts-in-the-regions-between-the-oder-and-the-danube#P>
- Osborne, Stephen P. (2006): The New Public Governance? *Public Management Review*, 8., (3.), pp. 377–387. <https://doi.org/10.1080/14719030600853022>
- “Programové Vyhlásenie Vlády SR.” (2020): April 19, 2020. <https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/24756/1>

- Salamon, Lester M. (1987): Of Market Failure, Voluntary Failure, and Third-Party Government: Toward a Theory of Government-Nonprofit Relations in the Modern Welfare State. *Journal of Voluntary Action Research*, 16., (1–2.), pp. 29–49. <https://doi.org/10.1177/089976408701600104>
- Salamon, Lester M. (Ed.) (2002): *The Tools of Government: A Guide to the New Governance*. Oxford University Press.
- Salamon, Lester M. (2017): *Explaining Civil Society Development: A Social Origins Approach*. Baltimore, Maryland: John Hopkins University Press.
- Salamon, Lester M.–Sokolowski, Wojciech (2017): Explaining Civil Society Development II. In: Salamon, Lester M.–Sokolowski, Wojciech–Haddock, Megan A. (2017): *Explaining Civil Society Development: A Social Origins Approach*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Salamon, Lester M.–Toepler, Stefan (2015): Government–Nonprofit Cooperation: Anomaly or Necessity? *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 26., (6.), pp. 2155–2177. <https://doi.org/10.1007/s11266-015-9651-6>
- Sklenář, Peter–Chovancová, Ľudmila (2020): *Aký je svet neziskoviekpomáhajúceho sektora? Prieskum dôveryhodnosti, financovania a komunikácie medzi MNO a populáciou*. Bratislava: 2Muse.
- Statistical Office of the Slovak Republic (2019a): *Employees, Persons Working on the Basis of Agreement, Volunteers in Non Profit Organizations by Legal Forms*. Statistical Office of the Slovak Republic. http://datacube.statistics.sk/#/view/en/VBD_SLOVSTAT/ns2006rs/v_ns2006rs_00_00_00_en
- Statistical Office of the Slovak Republic (2019b): Gifts and Contributions in Non Profit Organizations by Legal Forms [Ns2002rs] – DATAcube. October 16, 2019. http://datacube.statistics.sk/#/view/en/VBD_SLOVSTAT/ns2002rs/v_ns2002rs_00_00_00_en
- Statistical Office of the Slovak Republic (2020): GDP by Income Approach at Current Prices [Nu1037rs] – DATAcube. July 5, 2020. http://datacube.statistics.sk/#/view/en/VBD_SK_WIN/nu1037rs/v_nu1037rs_00_00_00_en
- Strečanský, Boris (2016): Philanthropy in a Post-Communist Country: The Case of Slovakia. *The Center for Effective Philanthropy*, (blog) February 9, 2016. <https://cep.org/philanthropy-in-a-post-communist-country-the-case-of-slovakia/>
- Strecansky, Boris. (2017): Country Report: Slovakia. In: Meyer, Michael–Traxler, Nicole–Vandor, Peter–Millner, Reinhard (Eds.) (2017): *Civil Society in Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Vienna: Erste Foundation. pp. 92–108. <http://www.erstestiftung.org/en/publication/civil-society-in-cee/>
- Strečanský, Boris–Batková, Katarína (2020): *Návrhy Opatrení Pre Mimovládne Neziskové Organizácie v Kontexte Korona-Krízy (Pracovný Materiál Na Pripomienkovanie)*. Krízový štáb neziskového sektora.
- Strečanský, Boris–Svidroňová Murray, Mária–Andrejkovič, Milan (2017): Ekonomická Analýza Neziskového Sektora Ako Socioekonomického Aktéra. In: Strečanský, Boris–Mesežnikov, Grigorij–Bútor, Martin–Andrejkovič, Milan (2017): *Občianska Spoločnosť Na Slovensku. Krízy, Križovatky a Výzvy*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky a Konrad Adenauer Stiftung. http://www.ivo.sk/buxus/docs//publikacie/subory/Obcianska_Spolocnost_na_Slovensku.pdf
- Svidroňová Murray, Mária (2019): On Relations between Government and Non-Profits: The Case of Slovakia. *Selected Aspects of Non-Profit Organisations*, October. <https://doi.org/10.5772/intechopen.89482>

- Svidroňová Murray, Mária–Vaceková, Gabriela (2014): Comparison of Development of Non-Governmental Organizations and the Current State of Their Funding in Slovakia and Austria. *Review of Economic Perspectives*, 14., (3.), pp. 267–286. <https://doi.org/10.2478/revecp-2014-0014>
- Toepler, Stefan (2019): Modeling the Government/NGO Relationship in an Era of Shrinking/Changing Spaces for Civil Society. In: Conference: 48th Annual Conference of ARNOVA. San Diego. https://www.researchgate.net/publication/337720612_Modeling_the_GovernmentNGO_Relationship_in_an_Era_of_ShrinkingChanging_Spaces_for_Civil_Society
- Vaceková, Gabriela–Svidroňová Murray, Mária (2016): *Nonprofit Organizations in Selected CEE Countries: A Journey to Sustainability*. Brno: Masarykova univerzita. <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-8188-2016>
- Young, Dennis R. (2000): Alternative Models of Government-Nonprofit Sector Relations: Theoretical and International Perspectives. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 29., (1.), pp. 149–172. <https://doi.org/10.1177/0899764000291009>
- Žuffová, Mária (2019): *Slovak Republic Design Report 2017–2019*. Open Government Partnership. <https://www.opengovpartnership.org/documents/slovakia-design-report-2017-2019/>

Notes

¹ The terms nonprofit sector, civic sector, the third sector are used in this article interchangeably, having in mind that each accentuates a different dimension of the space between the state, market, and family.

² Ján Kuciak and his fiancée Martina Kušnírová were murdered in February 2018. That event sparked nationwide public protests forcing the change of the cabinet and sweeping changes in the state’s judicial system and power structures, uncovering illicit networks of organized crime that permeated the highest government levels. It led to the government’s change due to the parliamentary elections in February 2020 and to the breakup of the ruling party SMER-SD, which led the government for 12 out of the last 14 years.

³ After the 2016 elections he said: “These were not standard elections. We did not compete with the political opposition. We fought with the non-governmental sector, which was often subsidized and financed from abroad. Furthermore, we fought with the media, of who some were absolutely against the government.”

⁴ The four legal forms of nonprofit organizations included in the analysis make the substantial part of the nonprofit sector serving households in terms of the number of units (approximately 75% of all nonprofit legal forms in 2018) as well as in terms of employment (approximately 80% of all employees, 2018). Not included are professional chambers, housing associations, church organizations, political parties, and public-law nonprofit organizations.

⁵ In 2015, the total amount of subsidies and contributions to associations and foundations from municipalities’ budgets represented €40,8 mil and rose by 2 percent on average since the first decade of the 2000s.

⁶ The economic decline in Slovakia is expected to range between 7–10 percent GDP.

⁷ The Chamber (Komora MNO) is an entity consisting of twenty umbrella associations and networks of nonprofit, non-governmental organizations, and five individuals with a track record in the civil society. It makes a specific unit in the advisory body to the Slovak Government – the Governmental Council of Non-profit, Non-governmental Organizations. The Chamber acts informally and is not organized as a legal entity.

Fotó/Duma Bálint

STARTUP MINT TÁRSADALMI VÁLLALKOZÁS MAGYARORSZÁGON

Kézai Petra Kinga

Bevezetés

■ Laurence D. Fink,¹ a BlackRock befektetési vállalkozás alapítója és vezérigazgatója 2018 januárjában felhívta a figyelmet a társadalmi szerepvállalás fontosságára. „Az idő múlásával minden vállalatnak nemcsak pénzügyi sikert kell elérnie, hanem azt is meg kell mutatnia, hogy miként járul hozzá pozitívan a társadalomhoz.” Véleménye szerint, ha egy vállalat tőkebefektetéshez kíván jutni, annak társadalmi célt kell szolgálnia, függetlenül attól, hogy állami vagy magántulajdonban van (cnbc.com).

Az Európai Bizottság (2016) jelentése szerint az európai társadalmi vállalkozások száma folyamatosan növekszik, tevékenységeiket új területeken kezdik el (Borzaga–Defourny 2016). Habár számos ország új jogszabályokat és új támogatási rendszereket vezet be a társadalmi vállalkozások fejlődésének ösztönzése érdekében, és magát a fogalmat egyrészt a szakirodalomban, másrészt a politikai döntéshozók széles körben használják, még nincsen egységes meghatározása. A szakirodalomban a fogalom különféle értelmezéseivel találkozhatunk. Mindennek ellenére tény az, hogy az elmúlt néhány évtizedben Európa-szerte megnőtt a társadalmi vállalkozások jelentősége. Ez azt eredményezte, hogy a társadalmi vállalkozásokat vizsgáló európai kutatási projektek száma is megnőtt.² Habár több európai uniós országban – például Bulgáriában, a Cseh Köztársaságban, Belgiumban, Magyarországon, Romániában és Szlovákiában – ismert fogalom a társadalmi vállalkozás, pontos meghatározása nincsen. Így pontos adatbázis sem áll rendelkezésre a társadalmi vállalkozásokra vonatkozóan (Borzaga–Defourny 2016). A magyar kutatók

számukat 300–400 vállalkozásra teszik (Petheő 2009), de van, akinek a becslése közel 600 vállalkozást jegyez (Kiss 2017). A témában íródott szakirodalom mennyisége folyamatosan növekszik, ugyanakkor a rendelkezésre álló empirikus kutatások száma továbbra is alacsony (Sastre-Castillo et al. 2015; Repisky–Tóth 2019). G. Fekete és társai (2017) a Magyarországon jellemző társadalmi vállalkozásokat jogi/szervezeti formáik alapján négy csoportba sorolták: szövetkezetek, szociális szövetkezetek; egyesületek és alapítványok; nonprofit gazdasági társaságok; és gazdasági társaságok. A gazdasági társaságokat gazdasági tevékenység végzésének céljából alapítják, a nyereségszerzés jelentős szempont a vállalkozó jólétének növelése szempontjából is, ugyanakkor meghatározó szerepe van a vállalkozó etikai és társadalmi érzékenységének (G. Fekete et al. 2017). A társadalmi vállalkozási modelleket kategorizálva a hazai szereplőket hat csoportba sorolják (G. Fekete–Hubai–Kiss–Mihály 2018: 114), melyek a következők: közszolgáltató társadalmi vállalkozások, vállalkozó civil szervezetek, munkaerő-piaci integrációs civil szervezetek, helyi fejlesztést célzó közösségi vállalkozások, társadalmi startup-vállalkozások és szolidáris gazdasági kezdeményezések.

Jelen tanulmány a hazai modellek közül a társadalmi startup-vállalkozásokat vizsgálja. A cikk első része szakirodalmi áttekintést nyújt előbb a startup-, majd a társadalmi vállalkozás, végül a társadalmi startup-fogalmakról, majd összegezi a hozzájuk kapcsolódó nemzetközi és hazai kutatásokat. Kiindulópontunk a német Social Startup Magazin meghatározása, mely szerint: „[a] társadalmi startup egy olyan társadalmi vállalkozás, amely a kreativitást és az innovációt felhasználva társadalmi és/vagy ökológiai problémák megoldására fenntartható megoldást kínál úgy, hogy a tiszta profit maximalizálása nem elsődleges cél” (social-startups.de). Majd azt a kérdést járja körül, hogy milyen sikeres társadalmi startup-vállalkozások vannak Magyarországon és azok milyen jellemzőkkel bírnak. A cikk második részében a szerző bemutatja a hazánkban is elérhető társadalmi startup-vállalkozásokat és az ötletek fejlesztését támogató szervezeteket, programokat és versenyeket. Végül a tanulmány két eset bemutatásával zárul, mely a maga területén egyedi és sikeres társadalmi startup-vállalkozásokkal ismerteti meg az olvasót.

A tanulmány hidat kíván képezni a gyakorlati szakemberek és a tudomány között azáltal, hogy feltárja a társadalmi startup-vállalkozásokat és az azokat támogató programokat Magyarországon.

Startup-fogalom és fejlődés – a kezdetek a Szilícium-völgyben

A startup-fogalom az 1970-es évek elején keletkezett a Szilícium-völgyben. Maga a völgy az Amerikai Egyesült Államokban, Kalifornia államban, San Jose városban és annak peremterületein, San Francisco városától 40 mérföldre található. A terület eredeti neve Santa Clara völgy volt, melyet úgy ismertek, mint San Francisco éléskamráját. A völgy sárgabarack- és dióültetvényeiről volt híres. A térségben elsősorban élelmiszer-feldolgozás folyt. A Szilícium-völgy elnevezést a helyben

gyártott szilícium-alapú számítógépekhez használt chipekről kapta. Ezt a kifejezést először Donald C. Hoefler újságíró 1971. január 11-én, az „Electronic News” című heti újságban használta. A szilícium kifejezéssel arra kívánt utalni, hogy ekkorra már rengeteg számítástechnikai cég telepedett erre a területre. A világ 10 legnagyobb hardvergyártó vállalata, többek között a Hewlett Packard, a NEC Electronics (a japán NEC leányvállalata), a Compaq, az Intel, a Sun Microsystems, a Solectron, a Seagate, az Apple, a Quantum és a 3Com már jelen volt a völgyben (businessdictionary.com).

Magát a startup-fogalmat ugyanakkor többféleképpen értelmezik. A két legismertebb meghatározás egyike Steve Blanktól, a Stanford Egyetem tanárától, vállalkozótól és írótól származik: „A startup egy skálázható és hosszútávon fenntartható, ismételhető üzleti modellt kereső, ideiglenes szervezet.” (Blank 2010) A másik Eric Riestől, a Lean Startup c. könyv írójától, így hangzik: „A startup olyan vállalkozás, amelynek célja új termék vagy szolgáltatás létrehozása szélsőségesen bizonytalan feltételek között.” „Lényegében a startup nem más, mint katalizátor, amely ötleteket alakít át terméké.” (Ries 2013: 75)

Kollmann és szerzőtársai (2016) az Európai Startup Monitor jelentésében a startup-vállalkozásokat az alábbi tulajdonságokkal jellemezték:

1. 10 évnél fiatalabbak,
2. Innovatív, hatékony technológiák és üzleti modellek,
3. Hatalmas munkavállalói és/vagy értékesítési növekedési potenciállal rendelkeznek.

Kiemelték továbbá a digitális technológiák alkalmazását, illetve azt, hogy a startupok által kínált újszerű megoldások jellemzően valamilyen infokommunikációs eszközön alapulnak (Kollman et al. 2016). Colville (2016) könyvében részletesen ír a startupok jellemzőiről. Bereczki (2019) úgy véli, hogy a startup-vállalkozók a munkaerő- és értékesítési növekedés elérésének érdekében akár még a biztonság kárára is bevállalják a kockázati növekedést.

Európában csak 1985 után jelentek meg a startup-vállalkozások, de az ezeket vizsgáló tanulmányok jellemzően csak 2014 óta készülnek (eu-startups.com; European Startup Monitor; Startup Genome; Beauchamp–Skala 2017). A Német Startup Egyesület (DSA) és az Európai Startup Network közös együttműködésben hozta létre az ESM- (Európai Startup Monitor) projektet 2015-ben. A monitor elkészítésében akadémiai partnerek, mint a Bécsi Gazdasági Egyetem (Ausztria), az Antwerpen Management School (Belgium) és a Ciprusi Egyetem működtek közre. Az átfogó felmérést minden évben elkészítik az Európai Unió tagországai és Izrael startup-képviselőinek az együttműködésével, hogy ily módon összehasonlítható adatokhoz jussanak az Európai Startup Ökoszisztémáról. Az Európai Startup Monitor elkészítéséhez több mint 2300 startup-vállalkozást vizsgáltak, mely több mint 31 000 munkavállalót jelent; a kapott eredményeket Berlinben és Brüsszelben is prezentálták (europeanstartupmonitor.com).

Magyarországon csak 2008 után jelentek meg a startup-vállalkozások (Márkus 2016). Az első hazai esemény, amely a startup kifejezést használta, a „Startup

Underground” volt 2008 márciusában. A magyar nyelvben nincs olyan szó vagy kifejezés, amely a „startup” jelentéstartalmát vissza tudná adni. A startup eredetileg a kezdő vállalkozást jelölte, de jelentése mára változott, hiszen olyan tőzsdén jegyzett vállalatokat is startupként emlegetnek, mint a Google vagy a Facebook (Kézai–Konczosné Szombathelyi 2020).

A Nemzeti Innovációs Hivatal (2014) *Mi a startup?* című kiadványában összefoglalja a startup-vállalkozások legfőbb jellemzőit (1. táblázat).

1. táblázat. A startup nyolc legfontosabb ismérve

1. Korai életszakasz és kis méret
2. Nagy növekedési potenciál
3. Innovativitás, új, áttörő ötlet vagy technológia
4. Cél a globális piac
5. Nagy bizonytalanság
6. Jellemzőes munkakultúra és szellemiség
7. Sajátos finanszírozási igények és problémák
8. Speciális ágazat

Forrás: Saját szerkesztés a NIH (2014) alapján.

Magyarországon 2017-ben kormányrendelet született a startup-vállalkozásokkal kapcsolatban (331/2017. (XI. 9.) Korm. rendelet 1.§), melyben a startupok korai fázisú vállalkozásként jelentek meg.

Társadalmi vállalkozás

Európában a „társadalmi vállalkozás” fogalom először Olaszországban jelent meg: 1990-ben indították el az *Impresa Sociale* című folyóiratot. Az ilyen jellegű kezdeményezések alapvetően az 1980-as évek végétől indultak meg, és Európa többi részén elsősorban 1990 után terjedtek el, habár a „társadalmi vállalkozás” kifejezés nem mindig jelent meg jogszabályban” (Defourny–Nyssens 2010: 2).

Borzaga és Defourny (2001) négy, a társadalmi vállalkozások gazdasági és vállalkozási dimenzióit tükröző kritériumot határozott meg: folyamatos tevékenység, ártermelés és/vagy szolgáltatásértékesítés; magas szintű autonómia; a gazdasági kockázat jelentős szintje; a fizetett munka minimális összege. Emellett további öt mutatót is megneveznek, melyek az ilyen vállalkozások társadalmi dimenzióit foglalják össze: kifejezett cél a közösség javára; a polgárok egy csoportja által indított kezdeményezés; nem a tőketulajdonon alapuló döntéshozatali jogkör; részvételi jelleg, amely a tevékenység által érintett különböző feleket bevonja; korlátozott profitelosztás (Defourny–Nyssens 2010: 2–3). Ugyanakkor, alapvetően, két külön

iskolát különböztetnek meg: az „amerikai” és az „európai” iskolát. Az amerikai iskola értelmezése szerint a vállalkozó egyén, a társadalmi innováció és a nyereség-szerzés kap központi szerepet. Az európai iskola szerint ezzel szemben a hangsúly a kollektív dimenzió és a demokratikus működési jellemzőkön van (Defourny–Nyssens 2009: 21). A szerzők, 2014-es tanulmányukban, mindezt így határozták meg: „[...] a társadalmi vállalkozás (mint folyamat és szervezet) mélyen gyökerezik a társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális kontextusokban. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi vállalkozások felemelkedése nem érhető el csupán az amerikai vagy az európai megközelítések lemásolásával. Anélkül, hogy a helyi kontextusokba beágyazódnának, a társadalmi vállalkozások egyszerű replikációk lesznek [...]” (Defourny–Nyssens 2014: 60).

Kiss (2015) arról ír, hogy az angol nyelvű szakirodalomban a társadalmi vállalkozás kapcsán megkülönböztetik a social entrepreneur-t mint a társadalmi vállalkozó személyét és a social entrepreneurship-et mint magát a tevékenységet és folyamatot (Kiss 2015).

Mihály (2017) tanulmányában a nemzetközi szakirodalmak alapján dolgozta fel a társadalmi vállalkozás fogalomtörténetét, iskoláit és értelmezéseit. Véleménye szerint a különböző narratívák közös pontja, hogy egy „emberibb” gazdaságot vetítenek előre, viszont abban akár ellent is mondanak egymásnak, hogy milyen ez az „emberibb” gazdaság, és hogyan jutunk el addig.

„Az EMES nemzetközi szervezet szerint a társadalmi vállalkozás olyan szervezet, amelyben (1) közérdekű, szociális vagy társadalmi cél jelenti az üzleti tevékenység alapját; (2) a realizált profit visszaforgatása valamilyen társadalmi cél érdekében történik; (3) amely demokratikus vagy részvételi alapelveken és a társadalmi igazságosság célkitűzését szem előtt tartva, szervezeti felépítéssel vagy tulajdonrendszerral rendelkezik.” (Európai Bizottság 2011: 2; Bereczk et al. 2018; 2019: 37) Bereck és társai a 2017-es primer kutatásuk alapján 2019-ben megjelent tanulmányukban a magyarországi társadalmi vállalkozások regionális eltéréseit vizsgálták. Kutatásuk során vizsgálták ezen vállalkozások életkorát, alapítási indítékát, pályázati forrásokra támaszkodásuk mértékét és a foglalkoztatotti létszám összetételének regionális jellegzetességeit. Kutatásuk eredményeképpen és a társadalmi vállalkozások tekintetében a közép-magyarországi, közép-dunántúli és nyugat-dunántúli régiókat fejletteknek, az észak-magyarországi és dél-alföldi régiókat országos átlag alattinak, míg az észak-alföldi és dél-dunántúli régiókat vegyesnek értékelték (Bereck et al. 2019: 35).

Repisky és Tóth (2019) a társadalmi vállalkozások jelenség motivációjának fel-tárását tűzték ki célul. Alapvetően négy fő motivációs csoportot azonosítottak az alapján, hogy mi ösztönöz arra valakit, hogy társadalmi vállalkozást indítson: ezek a külső finansiális motivációk, a vállalkozói motivációk, a társadalmi motivációk és a személyes indíttatások. Vizsgálatuk további eredménye, hogy a „vizsgált társadalmi vállalkozók a pro-szociális motivációik és kollektivistá értékeik miatt, jelentős kapcsolatmotivációval és a hatalmi motiváció magasabb érettségi szakaszaival is jellemezhetőek, a hagyományos vállalkozókat leíró magas teljesítménymotivációs szint mellett” (Repisky–Tóth 2019: 11).

Társadalmi startup-vállalkozások a nemzetközi és a hazai szakirodalomban

VanSandt és szerzőtársai (2009) úgy értelmezték, hogy a társadalmi vállalkozók egyesítik az üzleti szervezetek hatékonyságát és eredményességét számos non-profit szervezet és kormányzat társadalmi aggodalmaival. Véleményük szerint a társadalmi vállalkozás jelentős potenciállal bír, hogy hozzájáruljon számos társadalmi probléma enyhítéséhez. Tanulmányukban megvizsgálták a potenciális katalizátorokat, amelyek lehetővé teszik a szociális vállalkozók számára, hogy elérjék a társadalmi fejlesztéssel kapcsolatos céljukat. Fontos katalizátorként azonosították a legitimitást és az információs technológiát. Millner és Vador (2014) német nyelvterületen vizsgálták a társadalmi vállalkozásokat. Cikkükben, a szervezeti típusok alapján, alapvetően három csoportot különböztettek meg (2. táblázat), melyre osztrák, német és svájci példákat is hoznak.

2. táblázat. A társadalmi vállalkozások szervezeti típusai

	Szervezeti jellemzők	Támogatói az ökoszisztémán belül
Társadalmi Startup (Social Startup)	Megalapítás előtt áll, ötleti szakasz	Inkubátorok, egyetemek (Egyetemi inkubációs programok), különböző üzletitervversenyek
Társadalmi vállalkozás (Social Enterprise)	Piacalapú üzleti modell	Társadalmi kockázatitőke- és egyéb befektetők
Társadalmi innovátor (Social innovator)	Kialakított hatásmodellek, nagyfokú innováció	Különböző ösztöndíjakat kiíró szervezetek, alapítványok, média és tudomány

Forrás: Saját szerkesztés Millner és Vador (2014: 289) alapján.

Wisniewski és Esposito (2016) az Uber mint társadalmi startup-vállalkozás által okozott társadalmi konfliktusok hatásait vizsgálta. Vnoučková és Urbancová (2018) cikkükben arról írnak, hogy a Cseh Köztársaságban viszonylag alacsony a társadalmi startup-vállalkozások száma. Tanulmányukban ezeket a vállalkozásokat vizsgálják. Kutatásuk alapját tizenhét induló startup-projekt kvalitatív vizsgálata képezte, amelyeket különböző inkubátorok projektjei közül választottak ki. A kutatásuk során tartalomelemzést végeztek, kulcsszavakat és rövid kifejezéseket választottak ki, hogy feltárják a társadalmilag orientált startup-vállalkozások fő jellemzőit és területeit. A sikeres társadalmi startup-vállalkozások kulcsfontosságú kritériumai közé sorolták az oktatást és képzést, a fejlesztést, a megfelelő partnereket, az elméleti feltérképezést, a szakértői segítség igénybevételét, a konkrét technológiák használatát, a projektmenedzsmentet, a személyes érintettséget és a megoldás hatékonyságát, továbbá a pszichológiai megközelítések alkalmazását. Kutatásuk során valós induló projekteket vizsgáltak inkubációs szakaszban, eredményeik pedig fontosak az új induló startup-ötletek és projektek fejlesztéséhez.

Peng Wei és szerzőtársai (2018) tanulmányukban kiemelik, hogy a társadalmi vállalkozások jelentősége folyamatosan nő. E képződményektől várják, hogy megoldást szolgáltatassanak a piaci és kormányzati kudarcokra, s a társadalmi problémák megoldására irányuló innovatív megközelítésük révén előmozdítsák a társadalmi változásokat. Véleményük szerint a startup-vállalkozások száma a vállalkozói örületnek köszönhetően folyamatosan nő, viszont a társadalmi startupok száma a valóságban nem kielégítő, melynek okaként a súlyos erőforrás-korlátozásokat és a fenntartható fejlődést látják. A szerzők szerint a társadalmi startupok esetében a növekedés összetett mechanizmus. Tanulmányukban integrálják az erőforrások áthidalásának és a szervezeti legitimitásnak a kilátásait, hogy mélyreható esettanulmányok révén, négy szociális vállalkozás esetén keresztül feltárják a társadalmi startupok növekedési mechanizmusának modelljét. Kutatási eredményeik azt mutatják, hogy az erőforrások különféle típusainak bővítése elősegítheti a társadalmi startupokat.

Gogan és Goode (2020) írásukban egy IT-hibrid társadalmi startup-esettanulmányt dolgoztak fel. A tanulmányban bemutatott társadalmi startup egy karitatív gyógyszeréből, két nonprofit konzorciumból és két, profitorientált informatikai vállalkozásból áll, melyek a felesleges vagyis „pazarolt” gyógyszerek újraelosztását tűzték ki célul a rászoruló betegek számára. A tanulmány megállapításai azt sugallják, hogy az informatikai rugalmasság, az üzleti agilitás több formája és a társadalmi-kereskedelmi agilitás egyedi megjelenése segítenek az informatikával támogatott hibrid társadalmi startup fennmaradásában, a pénzügyi és egyéb kihívások leküzdésében. Sansonea és szerzőtársai (2020) olyan inkubátorokat vizsgáltak, amelyek legalább 50 százalékban társadalmi indíttatású projekteket, ötleteket, startupokat támogatnak. A vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a társadalmi inkubátorok is vannak olyan eredményesek, mint a többi inkubátor. Ez az eredmény arra ösztönöz, hogy a politikai döntéshozók támogassák a társadalmi inkubátorokat és a társadalmi vállalkozásokat.

Shepherd és Gruber (2020) tanulmánya hidat kíván képezni a gyakorlati szakemberek és a tudomány között azáltal, hogy feltárja az új induló vállalkozások elindításában a lean-keretrendszer, mely öt fő építőelemen alapszik: üzleti modell, validált tanulás / ügyfélfejlesztés, minimális életképes termék, kitartás vs. forgás, piaci lehetőségek közötti navigáció. Célja az, hogy – a folyamatok megismerése által – javítsa a szakemberek üzletindítási esélyeit. További fontos kutatási iránynak jelölték meg ugyanakkor, hogy a lean-folyamat hogyan alkalmazható a különböző társadalmi vállalkozások támogatásánál, illetve a különböző társadalmi problémák megoldására létrehozott vállalkozásoknál, például a társadalmi startupok esetében.

A hazai szakirodalomban Szakács Attila és Szakács Zsolt (2014) arra kereste a választ, hogy a klímaváltozásra, a társadalmi és környezeti problémákra megoldást kereső társadalmi startupok jelentik-e a jövőben az egyik legígéretesebb irányzatot. Cikkükben a társadalmi startup nem más, mint az üzleti logika és a társadalmi szükséglet egyesítése, mindamelllett, hogy nem nonprofit szervezetként működik, de a kezdetektől célja a társadalomnak való segítségnyújtás.

Ahogy esettanulmányukban szemléltetik, a fiataloknak azért fontos lehetőség a társadalmi startup-modell, mert nem kell lemondaniuk sem az álmaikról, sem pedig a megélhetésükről. Egy társadalmi startup lehetőséget biztosít a megélhetésre, másrészt arra is, hogy a fizetésen felül valami haszonnal is foglalkozzanak.

G. Fekete, Hubai, Kiss és Mihály (2017) tanulmányukban az egész világra kiterjedő nemzetközi modellek felépítésével foglalkozó ICSEM- (International Comparative Social Enterprise Models) kutatáson belül a magyarországi társadalmi vállalkozások helyzetét elemezték. 2018-as tanulmányukban ugyanők az ICSEM-kutatásban részt vevő szervezeteket az alábbi típusokba sorolták: közszolgáltató társadalmi vállalkozások, vállalkozó civil szervezetek, munkaerő-piaci integrációs civil szervezetek, helyi fejlesztést célzó közösségi vállalkozások, társadalmi startup-vállalkozások és szolidáris gazdasági kezdeményezések (G. Fekete et al. 2018). G. Fekete és szerzőtársai szerint minden típushoz kapcsolódóan előfordulhatnak a társadalmi vállalkozás ideáltípusa szerint vitatható jellegzetességek: a közszolgáltató társadalmi vállalkozásoknál a túlzott állami támogatás, a vállalkozó civil szervezetnél a gazdasági jelleg gyengesége, a munkaerő-piaci integrációs társadalmi vállalkozásoknál és a helyi fejlesztést célzó közösségi vállalkozásoknál a helyi önkormányzattal való összefonódás, (az előbbinél a finanszírozás, az utóbbinál akár a közvetlen beavatkozás révén is), a társadalmi startup-vállalkozásnál a működés demokratikussága, a szolidáris gazdasági kezdeményezéseknél pedig a piacgazdasági kereteken való túllépés. A 3. táblázat a bemutatja az ICSEM-kutatásban részt vevő szervezetek egyes modelljeit és a különböző típusok közötti különbségeket.

G. Fekete és társai OTKA-kutatásukban meghatározták a társadalmi startup-vállalkozások jellemzőit: „A társadalmi startup-vállalkozás működésében a gazdasági tevékenység, az üzlet a meghatározó, ám azt valamilyen etikai, társadalmi felelősségvállalásból eredő cél mozgatja. A társadalmi cél közvetlenül befolyásolja a gazdasági tevékenységet, a szolidárisabb és környezeti szempontból fenntarthatóbb gazdaság irányába történő elmozdulást szolgálja. A profitorientáltság nem kizárt. Az egyes speciális területeken (pl. informatika, hulladék-újrahasznosítás) működő szociális és egyéb szövetkezetek, valamint a helyi gazdaság egy-egy részterületre fókuszáló közösségi vállalkozásai mellett a jótékonyt, szolidaritást fokozottan megjelenítő és a jelentős innovatív tartalmat hordozó for-profit vállalkozások sorolhatók ebbe a típusba. Az utóbbiakra azonban a demokratikus irányítás kevésbé jellemző. Bármilyen jogi formában üzemelhetnek: nonprofit gazdasági társaság, alapítvány, egyesület, szociális szövetkezet mellett itt for-profit gazdasági társaságok is lehetnek társadalmi startupok. Jellemző továbbá az erős kapcsolat a piaci szektorral. Az ilyen vállalkozások célja a társadalmi (kulturális vagy környezeti) szempontból hasznos innovatív ötlet megvalósítása, jellemzően kultúra, környezetvédelem, informatika, közlekedés területen tevékenykednek. Jellemző továbbá, hogy a foglalkoztatottak száma igazodik az üzleti szükségletekhez.” (G. Fekete et al 2018: 127)

3. táblázat. Az ICSEM-projektben kialakított magyar társadalmi vállalkozásmodellek fő jellemzői

	Közszolgáltató társadalmi vállalkozások	Vállalkozó civil szervezetek	Munkaerő-piaci integrációs civil szervezetek	Helyi fejlesztést célzó közösségi vállalkozások	Társadalmi startup vállalkozások	Szolidáris gazdasági kezdeményezések
Jogi forma	Egyesület, alapítvány, nonprofit gazdasági társaság, szociális szövetkezet	Egyesület, alapítvány, nonprofit gazdasági társaság	Egyesület, alapítvány, nonprofit gazdasági társaság, szociális szövetkezet	Egyesület, alapítvány, nonprofit gazdasági társaság, szociális szövetkezet	Nonprofit jogi formák mellett szövetkezet és for-profit vállalkozás is	Minden jogi forma és informális csoportok is
Szektorális kapcsolódás	Szoros kapcsolatok az állami szektorhoz	Szoros kapcsolatok a civil társadalomhoz	Szoros kapcsolatok a civil társadalomhoz	Szoros kapcsolatok a helyi önkormányzatokhoz	Szoros kapcsolatok az üzleti szektorhoz	Szoros kapcsolatok a civil társadalomhoz
Cél	Közszolgáltatás, a szolidáris gazdaság fejlesztése	Extra jövedelem biztosítása a szervezet fenntartásához	A célcsoport foglalkoztatása, extra jövedelem adása	Integrált helyi fejlesztés	Társadalmilag hasznos, innovatív ötlet megvalósítása	A szolidáris gazdaság fejlesztése
Terület	Szociális jólét, közművek, foglalkoztatás	Szociális jólét, kultúra, környezetvédelem stb.	Mezőgazdaság, szociális jólét, kultúra, környezetvédelem, kommunikáció	Minden olyan tevékenység, amely illeszkedik a helyi gazdasági rendszerbe	Kultúra, környezet, informatika, közlekedés	Alternatív megoldások minden területen
Foglalkoztatás	Fontos cél	Nem fontos cél	Fontos cél	Fontos cél	Nem fontos cél	Nem fontos cél

Forrás: G. Fekete et al. (2018: 128–129).

A társadalmi vállalkozások és ökoszisztémáik Európában című magyar országjelentés szerint 2010 óta a magukat társadalmi vállalkozásként definiáló hagyományos for-profit vállalkozások száma folyamatosan növekedett. 2009 óta a NESsT hagyományos vállalkozásokat is szerepeltet a portfóliójában, míg korábban a nonprofit szervezetek által kezdeményezett társadalmi vállalkozásokra fókuszált (Kiss–Mihály 2019). Kiss (2018) arról írt, hogy a piaci alapú fenntarthatóság kérdése mindkét fejlesztő szervezet megközelítésében hangsúlyosabbá vált, továbbá új szervezetek és programok segítették és támogatták az elmúlt időszakban az innovatív startup-vállalkozások és ötletek fejlesztését. Az alábbi táblázat a társadalmi startupokat támogató programokat és szervezeteket foglalja össze (4. táblázat).

4. táblázat. A Magyarországról elérhető társadalmi startup-vállalkozásokat és ötletek fejlesztését támogató programok és szervezetek

Program	Támogatás formája	Cél	Támogató	Elérhetőség
LIFE 2014–2020	Környezet- védelmi pályázat	Innovatív, újszerű módszerek kidolgozása, kivitelezése a környezetvédelemmel összefüggő kihívások kezelésére	Európai Bizottság	ec.europa.eu/easme/en/life
COVID-19 járvány leküzdésére Startup- és KKV-támogatás	Támogatás	A COVID-19-világjárvány kezelésére megoldást kínáló termékek / szolgáltatást kínáló startupok / KKV-k kaphatják	Európai Bizottság	ec.europa.eu/info/news/startups-and-smes-innovative-solutions-welcome-2020-mar-13_en
Social Startup Europe Award	Verseny	Oktatás, minőségi gyermek-gondozás, egészségügyi ellátás, képzés, álláskeresési segítség és rehabilitáció témában szolgáltatást/terméket kínáló startupok elismerése	Európai Bizottság, Európai Parlament, Finnova Alapítvány	startupeuropeawards.eu/project-view/social/
Climate-Kit	Pályázat	Fenntarthatósághoz kapcsolódó üzleti ötletek támogatása	Európai Innovációs és Technológiai Intézet	climate-kic.org
Global (Central European) Startup Award	Verseny	A legnagyobb független startup-ökoszisztéma-verseny	Európai Bizottság és további cégek ³	centraleuropean-startupawards.com, globalstartupawards.com/categories-2020
V4 Startup Force	Inkubációs program; Mentor Program és Verseny	A V4 régióban tevékeny startupok támogatása	Visegrad Found	v4startupforce.designterminal.hu
COVIDEA	Ötlet- és Startup-verseny	A jelenlegi járványügyi, egészségügyi és társadalmi helyzetben felmerülő új kihívások leküzdésére kínálnak megoldást	Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (Innovációs és Technológiai Minisztérium)	nkfih.gov.hu/COVIDea
MVM Edison	Ötlet- és Startup-verseny	Energiatudatos mikro-, kis- és középvállalkozások feltárása Magyarországon, energiaszektor hatékony működésének támogatása	MVM Csoport	mvmedison.hu/mi-az-edison
ERSTE SEEDS ⁴ Program	Inkubációs program	Magyarországon a legnagyobb társadalmi vállalkozás-fejlesztési program	ERSTE Alapítvány	erstebank.hu/hu/ebh-business/social-banking/kozossegi-szerepvallalas/a-seeds-program

Forrás: Saját szerkesztés.

Esetek – tanulmányok

A tanulmány utolsó részében két sikeres magyar társadalmi vállalkozást mutatunk be, melyek példaértékű kezdeményezések. Az első eset egy olyan modern art bázis, amelynek társadalmi célja, hogy a széles nagyközönséget egyrészt megismertesse a kortárs művészettel, másrészt pedig elérhetővé és fogyaszthatóvá tegye azt számukra. Ennek a szellemében szervezték meg 2020-ban már második alkalommal a Balaton mellett, Lovas településen a GARTEN 2020 modern art bázist, melynek célja kettős: elérhető kortárs képzőművészet és közművelés. A második eset pedig egy olyan for-profit startup-vállalkozás, amelynek társadalmi célja az olvasás megszerettetése és népszerűsítése a gyermekek körében.

Modern art egy női csizma áráért – GARTEN 2020

1. ábra. Garten2020 # művészettel védekezünk

Forrás: <https://www.garten2020.com/>

A GARTEN 2020 története 2013-ra nyúlik vissza. Az ötletgazdák Bánki Ákos, aki képzőművész és kurátor, illetve Schneller János művészettörténész és kurátor. 2013 karácsonyán tartották Budapesten az első modern art vásárt, ahol minden mű egy női csizma árába (30 ezer forintba) került. Maga a modell: „Vegyünk egy képet egy női csizma áráért!” azóta elterjedt modellté vált hazánkban és külföldön egyaránt. Hasonló vásárral várja az érdeklődőket 2015 óta a Godot Galéria. Ezeket a vásárokat hatalmas siker övezte, a harmadik évben két hét alatt már száz képet értékesítettek. A művészek bizományba adják a képeiket, a cél az, hogy megismerje őket a nagyjérdemű. A szervezők fontosnak tartották továbbá, hogy a fiatal, még kevésbé ismert mai művészeknek is lehetőséget adjanak a megjelenésre, illetve azt, hogy a művészetet közelebb hozzák a közönséghez. Mivel a képekből online katalógust is készítettek, a vásár a világ minden tájáról elérhető volt. A 2018-as sikeres év után döntöttek úgy, hogy mivel nyáron kiürül Budapest, a Balaton-parton csinálnak egy művészeti bázist. A GARTEN 2019, majd a GARTEN 2020 művészeti bázis a Lovason

található Nagy Gyula Művészeti Alapítvány támogatásával jött létre, a helyszínt a Nagy Gyula Galéria adja. A GARTEN tulajdonképpen egy modern művészeti bázis, amely egy hónapon keresztül minden nap olyan programokkal (2019-ben még 22, 2020-ban már 36 különböző programmal) várja a családos, a strandpapucsos és a Bentley-vel érkező látogatókat, mint tárlatvezetés, művészmozi, koncertek, gyermekprogramok, gyermektábor, tematikus séták. A bázis célja, hogy egy abszolút win-win helyzet alakuljon ki, ahol mindenki nyer: a látogatókat edukálják, a fiatal modern művészeknek megjelenési lehetőséget biztosítanak, a Balaton-parti Lovas település egy hónapig megtelik élettel. A bázis sikerességét bizonyítja, hogy miután Veszprém elnyerte 2023-ra az Európa Kulturális Fővárosa címet, a GARTEN 2020 nyitó rendezvényén együttműködést jelentettek be Veszprém városával, ami további fejlődési lehetőséget biztosít a GARTEN bázis számára.

BOOKR Kids – ahol a mesék életre kelnek

2. ábra. BOOKR Kids

Forrás: <https://www.facebook.com/bookrkids>

A 2015. évi országos PISA-felmérés során bebizonyosodott, hogy a magyar tanulók esetében szoros összefüggés van a szövegértési képesség és a család szociokulturális háttere között. Ez azt is jelenti, hogy a méréseken jobban teljesít az, aki könyves környezetben nő fel, szülei rendszeresen olvasnak könyvet (Oktatási Hivatal 2016). „Az olvasóvá nevelés részben beépíthető lehet az IKT-eszközök használatának idejébe is, például az interaktív könyv lehetőségével. A magyar startup-vállalkozás, a BOOKR Kids például egy olyan, 2015 tavasza óta működő és folyamatosan fejlődő okostelefon–tablet-alkalmazás, amely mind technikailag, mind a minőség szempontjából igyekszik segíteni az olvasóvá nevelést, a 2–11 éves korosztályt célozva meg.” (Urbanik 2020: 204) Bizonyított tény ugyanis, hogy azok a gyermekek, akiknek sokat mesélnek gyermekkorukban, az iskolában is jobban teljesítenek.

A BOOKR Kids alapítói, Horváth Dorka és Karányi Dániel erre a megállapításra alapozva tűzték ki célul, hogy – kihasználva a 21. század adta technikai lehetőségeket – már gyermekkorban megszeretessék az olvasást a gyermekkel.

„*Hidat építettünk a klasszikus mesék és a digitális világ között. Történeteket, amelyeken generációk nőttek fel, képesek vagyunk egy teljesen új, izgalmas köntösben megmutatni a mai kor gyerekeinek.*” (Horváth Dorka, bookrkids.com)

A BOOKR Kids tulajdonképpen egy tabletre letölthető, kifejezetten gyerekek számára alkotott applikáció, amely egyben könyv, hangos könyv és interaktív játék. A történetekben életre kelnek a mesehősök. A Móra BOOKR Kids Kft.-t 2015 januárjában alapították. A startup röviddel a megalapítás után több díjat is elnyert: 23 ország 148 startupja közül Kelet-Közép-Európa legnagyobb startup-versenyének, a CEE Lift Off versenynek a nyertese volt; 2016-ban a Women Startup Competition Europe nyertes vállalkozása cím mellett elnyerte az év játéka címet és a Nemzetgazdasági Minisztérium 2016. évi Innovációs Nagydíját. 2017-ben elnyerte a legjobb digitális oktatási megoldás címet, illetve különdíjat kapott a Nestlé Vállalati Innovációs Versenyén. 2019 októberében, a Kelet-Közép-Európai Startupok Versenyén⁵ a legjobb társadalmi indíttatású (Social Startup Award) startup-címet (startuponline.hu) nyerte el. 2018-ban mobil- és táblagép-alkalmazásokon keresztül már több mint 170 klasszikus és modern interaktív hangoskönyvet és több mint 300 oktatási játékot biztosított a mentális betegséggel élő gyermekeknek (Szabó–Krátki 2018).

2019-ben Magyarországon 1000 diák próbálhatta ki államilag fenntartott, vidéki, túlnyomórészt kistérségi intézményekben a BOOKR Suli programot (startup.hiventures.hu).

A BOOKR nemzetközi szinten is egyre sikeresebb: szolgáltatásai 2017 szeptemberétől elérhetők Norvégiában, 2017 októberétől Csehországban, 2018-tól Németországban és 2018 májusától Kínában is. 2019-ben megkezdtek az együttműködést török, pakisztáni és görög oktatási ügynökségekkel is, akiket elsősorban a jelenleg zászlóshajó termékük, az angol nyelvtanulást irodalmi művekkel segítő BOOKR Class terjesztésével bíztak meg. A mesekínálat folyamatosan fejlődik. A repertoárban – kiváló magyar színészek előadásában – Benedek Elek meséi, a Pöttyös Panni, A kisherceg és még számos egyéb történet lelhető fel. A megalapítás óta több mint 700 mesekönyvet készítettek, melyek öt különböző nyelven érhetőek el. 2020 márciusában a COVID-19 vírus okozta világjárvány következtében elrendelt távoktatás nagy kihívást jelentett a magyar családoknak. Azért, hogy a gyerekek a megváltozott körülmények ellenére is folytatni tudják a tanulást, a Samsung és a BOOKR Kids egy hónapra ingyenesen elérhetővé tette a BOOKR Kids Mesetár több mint 400 interaktív hangoskönyvét (bookrkids.com). A vállalkozás ezzel a lépésével is azt bizonyította, hogy kiváló példája a sikeres magyar társadalmi startup-vállalkozásoknak.

Következtetések

Ahogy az Európai Unió (2016) jelentése is (Borzaga–Defourny 2016) kiemelte, a társadalmi vállalkozások egyre nagyobb teret nyernek Európában, számuk folyamatosan növekszik és új területeken kezdik meg tevékenységüket, melyek támogatására és fejlődésének ösztönzésére számos ország új jogszabályokat és új támogatási rendszereket vezet be. Ilyen jó példa Németország, ahol a Social-Startups.de egy olyan platform, amely elősegíti a társadalmi vállalkozások és a társadalmi startup-vállalkozások ismertségének növelését. A platform összefogja a téma iránt érdeklődőket, információs portálként aktuális információkat közöl és már sikeres vállalkozók példáin keresztül ösztönzi a témában fogékony vállalkozó kedvű személyeket, hogy váljanak a jövő vállalkozóivá. Mindamellet, hogy érdekes üzleti ötleteket és alapítókat mutat be, fontosnak tartják bemutatni, hogy miként szerveződnek a társadalmi vállalkozók finanszírozási lehetőségei. A platform adatbázisa segítséget kíván nyújtani abban, hogy a munkakeresők a szociális vállalkozások között megtalálják a megfelelő munkahelyet, illetve abban az esetben, ha saját vállalkozást kívánnak indítani, abban is nyújtanak tanácsadói segítséget (social-startups.de).

G. Fekete és társai (2018) megállapítása, miszerint a piacorientált társadalmi vállalkozások társadalmi célokkal és a fenntartható üzleti modellel már megjelennek Magyarországon, de még mindig viszonylag kis számban, és nem eléggé láthatóak a szélesebb nyilvánosság számára, 2020-ban már nem teljesen helytálló. Mint ahogy a 4. táblázat is mutatja, egyre több különböző verseny, program és szervezet támogatja a társadalmi startupokat, és nyújt segítséget abban, hogy a társadalmi indíttatású ötletek szolgáltatás vagy termék formájában megvalósuljanak. Továbbá cél, hogy a nyilvánosság is megismerje az ilyen pozitív sikeres példákat, mint a BOOKR Kids és a GARTEN 2020. Vélhetően a 2013-ban alapított társadalmi vállalkozások támogatására létrejött platform (iGen program), amely elegendő jó minőségű ötlet híján három év után megszűnt, 2020-ban már megállná a helyét.

Irodalom

- 331/2017. (XI. 9.) Kormányrendelet a korai fázisú vállalkozások és a korai fázisú vállalkozásokat támogató vállalkozások nyilvántartásba vétel iránti eljárásának részletes szabályairól.
- Beauchamp, Magdalena–Skala, Agneszka (2017): *Visegrad Startup Report 2016/2017*. <https://s3.eu-central-1.amazonaws.com/uploads.mangoweb.org/sharedprod/aspennstitutece.org/uploads/2017/06/Visegrad-Startup-Report-5.pdf> (Letöltve: 2020. 02. 21.)
- Bereczk Ádám–Kádárné Horváth Ágnes–Péter Zsolt–Siposné Nándori Eszter–Szegedi Krisztina (2018): Társadalmi vállalkozások az emberközpontúság kontextusában. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 15., (1), pp. 68–81.

- Bereczk Ádám–Kádárné Horváth Ágnes–Péter Zsolt–Siposné Nádori Eszter–Szegedi Krisztina (2019): A társadalmi vállalkozások regionális különbségei Magyarországon. *Journal of Central European Green Innovation*, pp. 35–45. HU ISSN 2064-3004, DOI: 10.33038/JCEGI.2018.64.13, <http://greeneconomy.uni-eszterhazy.hu/> (Letöltve: 2020. 06. 11.)
- Bereczki Csaba Nándor (2019): Startup-vállalkozások stratégiai gondolkodása nemzetközi kitekintésben. *Litera Oeconomia II. Válogatás a XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Közgazdaságtudományi Szekció helyezést elért pályamunkáiból. Tanulmánykötet*, Pécs.
- Blank, Steve (2010): What's A Startup? First Principles. <http://steveblank.com/2010/01/25/whats-a-startup-first-principles/> (Letöltve: 2020. 08. 12.)
- Borzaga, Carlo–Defourny, Jacques (2001): *The Emergence of Social Enterprise*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Borzaga, Carlo–Galera, Giulia (2016): *Social Enterprises and their eco-systems: developments in Europe*. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. ISBN: 978-92-79-61643-3 doi: 10.2767/823980 <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=89&newsId=2649&furtherNews=yes&langId=en> (Letöltve: 2020. 07. 23.)
- Colvile, Robert (2016): The Great Acceleration. Thank you for being late: an optimist's guide to thriving in the age of accelerations. *The Times Literary Supplement*. p. 32.
- Defourny, Jacques–Nyssens, Marthe (2009): Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences. *Journal of Social Entrepreneurship*, (1), pp. 32–53. <https://doi.org/10.1080/19420670903442053>
- Defourny, Jacques–Nyssens, Marthe (2010): Social Enterprise. In: Hart, Keith–Laville, Jean-Louis–Cattani, David A. (Eds.) (2010): *The Human Economy: A Citizen's Guide*. Cambridge: Polity Press. pp. 284–292.
- Defourny, Jacques–Nyssens, Marthe (2014): The EMES approach of social enterprise in a comparative perspective. In: Defourny, Jacques–Hulgård, Lars–Pestoff, Victor (Eds.): *Social Enterprise and the Third Sector: Changing European Landscapes in a Comparative Perspective*. London: Routledge, pp. 42–65.
- Európai Bizottság (2011): *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Social Business Initiative Creating a Favourable Climate for Social Enterprises, Key Stakeholders in the Social Economy and Innovation*. http://ec.europa.eu/inter-internal_market/social_business/docs/COM2011_682_en.pdf (Letöltve: 2020. 06. 11.)
- G. Fekete Éva–Bereczk Ádám–Kádárné Horváth Ágnes–Kiss Julianna–Péter Zsolt–Siposné Nádori Eszter–Szegedi Krisztina (2017): *Alapkutatás a társadalmi vállalkozások működéséről*. OFA-kutatás, Miskolc.
- G. Fekete Éva–Hubai László–Kiss Julianna–Mihály Melinda (2017): *Social Enterprise in Hungary*. ICSEM Working Papers, No. 47, Liege: The International Comparative Social Enterprise Models (ICSEM) Project.
- G. Fekete Éva–Hubai László–Kiss Julianna–Mihály Melinda (2018): Társadalmi vállalkozások Magyarországon. In: G. Fekete Éva–Nagy Zoltán–Lipták Katalin–Kiss Julianna (Szerk.): *Szociális és szolidáris gazdaság a poszt-szocialista perifériákon*. Miskolc: Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar–Bíbor Kiadó. pp. 104–129.
- G. Fekete Éva–Nagy Zoltán–Lipták Katalin–Kiss Julianna (Szerk.) (2018): *Szociális és szolidáris gazdaság a poszt-szocialista perifériákon*. Miskolc: Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar – Bíbor Kiadó.

- Gogan, Janis L.–Goode, Howard E. (2020): *An Agile IT-Enabled Social Startup*. AMCIS 2020 Proceedings. 4. https://aisel.aisnet.org/amcis2020/social_inclusion/social_inclusion/4
- Kézai Petra Kinga–Konczosné Szombathelyi Márta (2020): Nők a startup-vállalkozások világában Magyarországon. *Vezetéstudomány/Management Review*, 51., (10.), pp. 51–62. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2020.10.05>
- Kiss Julianna (2015): Társadalmi célok, gazdasági tevékenységek. A társadalmi vállalkozások definíciói. *Civil Szemle*, XII., (1), pp. 5–23.
- Kiss Julianna (2017): A társadalmi vállalkozások jellemzői Magyarországon – összefoglaló egy nemzetközi kutatás keretében végzett kérdőíves adatfelvétel eredményeiről. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, XIV., (1), pp. 40–57.
- Kiss Julianna (2018): *A társadalmi vállalkozások megjelenése, intézményesülése és kapcsolódása a nonprofit szektorhoz Magyarországon*. Doctoral dissertation. Budapest: Eötvös Loránd Science University Faculty of Social Sciences, Doctoral School of Sociology, Programme of Social Policy. Kézirat.
- Kiss Julianna–Mihály Melinda (2019): *Társadalmi vállalkozások és ökoszisztémáik Európában*. Magyar országjelentés. Európai Bizottság. <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/4246> (Letöltve: 2020. 08. 21.)
- Kollmann, Tobias–Stöckmann, Christoph–Hensellek, Simon–Kensbock, Julia (2016): *European Startup Monitor (ESM)*. German Startups Association. https://europeanstartupmonitor.com/fileadmin/esm_2016/report/ESM_2016.pdf (Letöltve: 2019. 08. 18.)
- Márkus Mónika (2016): *Mérlegen a hazai start-upok*. Logisztika-Informatika-Menedzsment Nemzetközi Tudományos Konferencia, Zalaegerszeg. http://publikaciotar.repozitorium.uni-bge.hu/936/1/Ck_Markus.pdf (Letöltve: 2020. 09. 01.)
- Mihály Melinda (2017): Mit értünk társadalmi vállalkozás alatt és miért kutatjuk? – Narratívák a nemzetközi szakirodalomból. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, XIV., (1), pp. 101–115.
- Millner, Rheinhard–Vandor, Peter (2014): Neues Unternehmertum: Social Entrepreneurship und die Rolle des Umfelds. In: Zimmer, Annette E.–Simsa Ruth (Hrsg.) (2014): *Forschung zu Zivilgesellschaft, NPOs und Engagement. Bürgergesellschaft und Demokratie*. Wiesbaden: Springer VS. https://doi.org/10.1007/978-3-658-06177-7_16
- Nemzeti Innovációs Hivatal (2014): *Mi a startup?* nih.gov.hu/download.php?docID=30433 (Letöltve: 2020. 07. 02.)
- Oktatási Hivatal (2016): *PISA 2015 Országos jelentés*. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatasi/nemzetkozi_meresek/pisa/PISA2015_osszefoglalo_jelentes.pdf (Letöltve: 2019. 11. 15.)
- Peng, Wei–Yu, Xiaojin–Zheng, Qingling–Zhu, Zhenduo (2018): Resource Bricolage, Organizational Legitimacy and the Growth of Social Start-ups: A Multi-case Study based on the Grounded Theory. *Foreign Economics & Management*, 40., (12.), pp. 55–70. DOI:10.16538/j.cnki.fem.
- Petheő Attila István (2009): *A vállalati társadalmi felelősségvállaláson túl: a szociális vállalkozás*. PhD-értekezés. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- Repisky Máté–Tóth Janka (2019): Mi motivál egy társadalmi vállalkozót? – Egy feltáró kvalitatív kutatás eredményei. *Vezetéstudomány – Budapest Management Review*, 50., (3), pp. 11–24. DOI <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2019.03.02>
- Ries Eric (2013): *Lean Startup. Hogyan tegyük ötleteinket sikeressé és fenntarthatóvá?* HVG Könyvek 34. Budapest: HVG.
- Sansonea, Giuliano–Andreottia, Pietro–Colombellia, Alessandra–Landonia, Paolo (2020): Are social incubators different from other incubators? Evidence from Italy. *Technological Forecasting & Social Change*, (158.), pp. 120–132. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120132>

- Sastre-Castillo, Miguel A.–Peris-Ortiz, Marta–Danvila-Del Valle, Ignacio (2015): What is Different about the Profile of the Social Entrepreneur? *Nonprofit Management & Leadership*, 25., (4.), pp. 349–369.
- Shepherd, Dean A.–Gruber, Marc (2020): The Lean Startup Framework: Closing the Academic–Practitioner Divide. *Entrepreneurship Theory and Practice*, January 16. pp. 1–31. DOI: 10.1177/1042258719899415
- Startup Genome (2018): *Global Startup Ecosystem Report 2018*. Succeeding in the New Era of Technology. Startup Genome. <https://startupgenome.com/reports/global-startup-ecosystem-report-2018>. (Letöltve: 2020. 02. 21.)
- Szabó, Roland Zsolt–Krátki, Noémi (2018): Social Value Creation and Impact Measurement – What Do They Mean Exactly? *'Club of Economics in Miskolc' TMP*, 14., (1.), pp. 15–25. DOI: 10.18096/TMP2018.01.02
- Szakács Attila–Szakács Zsolt (2014): Klímaváltozás – startup a megoldás? *Economica*, 7., (2.), pp. 94–101. <https://ojs.lib.unideb.hu/economica/article/view/4335> <https://doi.org/10.47282/ECONOMICA/2014/7/2/4335> (Letöltve: 2020. 07. 11.)
- Urbanik Tímea (2020): Az óvodáskori olvasóvá nevelés kommunikációs módjai. In: Juhász Valéria –Sulyok Hedvig (Szerk.): *Kommunikáció- és beszédfejlesztés a gyakorlatban*. A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Magyar és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén meghirdetett, 2020. május 8-i konferencia tanulmánykötete. Szeged: SZTE JGYPK Magyar és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék.
- VanSandt, Craig–Sud, Mukesh–Marmé, Christopher (2009): Enabling the Original Intent: Catalysts for Social Entrepreneurship. *Journal of Business Ethics*, 90., pp. 419–428. <https://doi.org/10.1007/s10551-010-0419-z>
- Vnoučková, Lucie–Urbancová, Hana (2018): Current Success Criteria of Socially-Oriented Start-Ups in Incubation Stage. Vysoká škola ekonomická v Praze. *Innovation, Management Entrepreneurship and Sustainability*. Proceedings of the 6th International Conference. <https://www.cceol.com/search/chapter-detail?id=694940>
- Wisniewski, Paula Caroline–Esposito, Luís Alberto (2016): Mobilidade Urbana E O Caso Uber: Aspectos Jurídicos E Sociais Da Startup. Urban mobility and Uber case: legal aspects and social startup. *Perspectiva, Erechim*, 40., (150.), pp. 63–74. http://www.uricer.edu.br/site/pdfs/perspectiva/150_573.pdf (Letöltve: 2020. 08. 30.)

Internetes források

- https://ec.europa.eu/info/news/startups-and-smes-innovative-solutions-welcome-2020-mar-13_en (Letöltve: 2020. 03. 24.)
- <https://forbes.hu/uzlet/bookr-kids-startup-kisvakond-deal/> (Letöltve: 2020. 08. 11.)
- <https://www.origo.hu/techbazis/20161105-igy-dolgoztok-ti-xxii-horvath-dorka-bookr-kids.html> (Letöltve: 2016. 11. 18.)
- <https://startup.hiventures.hu/hu/hirek/portfolio/bookr-kids-ahol-a-mesek-eletre-kelnek> (Letöltve: 2019. 06. 10.)
- www.innovativegeneracio.hu (Letöltve: 2016. 08. 09.)
- <http://ceeliftoff.com/> (Letöltve: 2016. 11. 19.)
- <http://www.womenstartupcompetition.com/> (Letöltve: 2016. 12. 12.)
- www.cnn.com (Letöltve: 2020. 03. 12.)

www.deutschestartupmonitor.de (Letöltve: 2020. 03. 12.)
www.businessdictionary.com (Letöltve: 2020. 03. 12.)
www.europeanstartupmonitor.com (Letöltve: 2020. 03. 12.)
<https://ec.europa.eu/easme/en/life> (Letöltve: 2020. 03. 12.)
<https://nkfih.gov.hu/COVIdea> (Letöltve: 2020. 04. 28.)
<https://bookrkids.com/> (Letöltve: 2020. 07. 07.)
<https://www.garten2020.com/> (Letöltve: 2020. 07. 07.)
<https://www.climate-kic.org/> (Letöltve: 2020. 07. 11.)
<https://mvmedison.hu/> (Letöltve: 2020. 07. 11.)
www.bookrkids.com (Letöltve: 2020. 08. 10.)
<http://www.seforis.eu/> (Letöltve: 2020. 08. 12.)
<http://thirdsectorimpact.eu/> (Letöltve: 2020. 08. 12.)
<https://www.social-startups.de/> (Letöltve: 2020. 08. 12.)
<http://www.fp7-efeseis.eu/> (Letöltve: 2020. 08. 13.)

Jegyzetek

¹ Laurance D. Fink az egyik legbefolyásosabb befektető a világon, cége, a BlackRock több mint 6 billió dollár befektetést kezel, így 2018-ban a világ legnagyobb befektetője volt.

² Ilyen projektek például a SEFORIS-projekt (<http://www.seforis.eu/>), melynek célja a társadalmi szerepvállalás feltárása; a TSI-projekt (<http://thirdsectorimpact.eu/>), melynek célja, hogy új ismeretek által hozzájárulni Európa társadalmi-gazdasági fejlődéséhez; és az EFSEIS-projekt (<http://www.fp7-efeseis.eu/>), melynek célja a társadalmi vállalkozások működésének a feltárása tíz európai országban gyűjtött adatok alapján.

³ <https://www.globalstartupawards.com/partners>

⁴ Social Enterprise Establishment and Development Support – Társadalmi vállalkozások megalapításának és fejlesztésének támogatása.

⁵ Central European Startup Award.

Nagy Ádám*Civil Index**Vitairat*

A civil társadalom fejlettségének mérése nem csak a civilek belügye, nem csupán szakértők játékszere, hanem tulajdonképpen a társadalom élhetőségének egyik mérőszáma. Ennek pontossága pedig alapvető érték – már ha annak tekintjük, hogy egy társadalom szembesüljön önmagával, reflektálhasson saját magára.

A vitaindítónak szánt cikk a civil társadalommal, civilitással, civil világgal kapcsolatos monitoring folyamatok, indexek áttekintésén keresztül azt járja körül, hogy milyen értelmezési kerete kellene legyen egy nem szakértői becsléseken, workshopokon keresztül kialakuló, így per definitionem pontatlan becslésnek, azaz egy kutatási adatokon, mérőszámokon alapuló értékelési rendszernek.

Kulcsszavak: Civil monitoring, civil indexek, kvantitatívítás, teljes civil spektrum, társadalmi tér.

Nagy Ádám habil. PhD hat diplomáját a legkülönbözőbb területeken szerezte. Neveléstudományból doktorált és habilitált, korábban a Nemzeti Civil Alapprogram elnöke volt. Nevéhez fűződik az Új Ifjúsági Szemle című folyóirat alapítása és szerkesztése, illetve a Civil Szemle létrehozása. Jelenleg a Magyar Pedagógiai Társaság szabadidő-pedagógiai szakosztályának elnöke, valamint a Magyar Szociológiai Társaság elnökségének tagja, ifjúságszociológiai szakosztályának alelnöke. A révkomáromi Selye János Egyetem és a Kodolányi János Egyetem docense, a Magyar Tudományos Akadémia korábbi Bolyai-ösztöndíjasa, Magyar Ifjúság-díjas.

Email: adam@nagydr.hu

Ádám Nagy*Civil Index**Discussion paper*

Measuring the development of civil society is not just an internal affair of civilians, not just a toy for experts, but actually a measure of the society. And the accuracy of this is a fundamental value – even if we consider that a society can confront itself, it can reflect on itself.

The article intended to start the discussion revolves around the monitoring processes and indices related to civil society, which should be the, more than an expert estimate, workshop-based interpretive framework. Because this is per definitionem inaccurate estimate. In short, what an evaluation system based on research data and metrics should look like.

Keywords: Civil monitoring, civil indices, measurability.

Ádám Nagy habil. PhD graduated in six different degrees, wide variety of fields, received his PhD and habilitated in education science. He is a former president of the National Civil Fund. He is

the first co-editor-in-chief of the New Youth Review and the founder of the Civil Review. Currently he is a chairman of the Hungarian Pedagogical Society's Leisure Pedagogical Division, member of the board of the Hungarian Sociological Society and vice-president of the Youth Sociology Division. He is an associate professor of János Selye University and also associate professor of Janos Kodolányi University. Former Bolyai scholarship winner (Hungarian Academy of Sciences) and holder of "for the Hungarian Youth" Prize.

Email: adam@nagydr.hu

Bartal Anna Mária

Az önkéntes szervezetek tagságának jellemzői az Európai Értékrend Vizsgálat három hulláma (1999, 2008, 2017/18) alapján

A hazai szociológiai és nonprofit elemzések egyik nagy adóssága, hogy az önkéntes/ön-tevékeny/civil–nonprofit szervezetek tagságának szociodemográfiai, tevékenységterületi jellemzőiről, aktivitásáról alig születtek elemzések.

Elemzésünk tárgyát a magyar felnőtt népesség azon csoportja alkotta, amely magát valamilyen önkéntes szervezet tagjaként definiálta az EVS három hullámának felvétele idején. A magyar jogi, szakmai és tudományos definíciók alapján az „önkéntes szervezet” leginkább az 1989. évi ún. Egyesülési törvényben leírt társadalmi szervezetekkel azonosítható. A formális kritériumok hiánya miatt azonban tágabb azon entitások köre, ami alapján megállapításainkat megfogalmaztuk.

1999 és 2017 között hullámzóan alakult az önkéntes szervezetek tagsága Magyarországon. A 2017-es emelkedés csak részben utal egy organikus fejlődésre, és véleményünk szerint sokkal inkább az önkéntes szervezetek informális és mozgalmi formái éledtek fel, a kivonulás és tiltakozás jegyében.

A vizsgált időszakban – nemi, életkori és családi állapot szerinti összetételében – jelentősen átrendeződött az önkéntes szervezeti tagság. A következő évek fontos kérdése lesz, hogy ezek az átrendeződések csak időlegesek vagy tartós jellemzők maradnak.

2017-ben a magukat önkéntes szervezetek tagjaiként jelölő válaszadók a korábbi évekhez képest is sokkal inkább az egyén/tag számára elsősorban közvetlen haszonnal járó elköteleződéseket választották. Az egyén/tag számára közvetett, és inkább társadalmi haszonnal járó tevékenységek említése alig 10–15 százalék között mozgott.

A magukat önkéntes szervezetek tagjainak valló válaszadók fontos jellemzője volt, hogy szignifikánsan önirányítottabbak és elégedettebbek voltak életük alakulásával, mint a nem-tag válaszadók. Eredményeink visszaigazolták a szakirodalmi megállapításokat, miszerint az önkéntes szervezetekhez tartozó válaszadók egészségi állapotukat jobbnak tartották, mint a nem tagok. Ugyanakkor a boldogság tekintetében a 2017-es vizsgálat meglepő eredménye, hogy a tag és nem-tag válaszadók között – az átlagot tekintve – alig volt számottevő különbség abban, hogy mennyire érzik magukat boldognak. Ez a korábbi, kutatási eredmények és EVS-felvételek adataihoz képest nem várt eltérés.

Kulcsszavak: Önkéntes szervezetek tagsága, egészségvédő faktorok, önirányítottság, egészség, boldogság.

Bartal Anna Mária szociológus, szociálpolitikus. Számos nonprofit és szociálpolitikai témájú könyv, illetve tanulmány szerzője. Kutatási területei: nonprofit szektor-kutatás, önkéntesmotivációk, illetve a formális és informális önkéntesség vizsgálata.
Email: ambartal@gmail.com

Anna Mária Bartal

Changing characteristics of voluntary organisations' members based on the three waves of the European Values Survey (1999, 2008, 2017/18)

This paper aims at closing the gap that in Hungary there are only few studies which analyse the members of voluntary/nonprofit organisations regarding their socio-demographic characteristics and their field of activity. In particular, we are focusing on that group of the Hungarian adult population which has defined itself as a member of a voluntary organisation at the time of the three European Values Surveys (EVs). In Hungary, based on the features of legal and scientific definitions, the voluntary organisations can be identified with the so-called 'social organisation' described in the Associations Acts of 1989. Due to the lack of formal characteristics, however, the scope of the entities from which we draw our results are broader.

In Hungary, the development of the member of voluntary organization has seen several waves between 1999 and 2017, and the rise in 2017 could only partially traced back to organic development, since in our opinion the main factor was rather a rebirth of the informal forms of the voluntary organization, driven by strategies of exit and vote. Furthermore, there have been a significant reshuffling in the age, gender structure, family-status of voluntary organisations' members over the analysed period.

In 2017, the respondents who defined themselves as members of a voluntary organization, much more than in previous years, committed themselves to activities that could be of direct personal benefit, while activities that are indirect and socially beneficial were only mentioned by 10–15 percent of the respondents. Moreover, members of the voluntary organisations were more self-directed and satisfied with their life than those respondents who were not member of voluntary organisation.

Our research results support the findings of the literature that respondents belonging to voluntary organisations considered their health to be better than the non-member respondents. Albeit, regarding happiness it was a non-expected result of the 2017 EVS that, on average, there have not been significant differences between the member and non-member respondents.

Keywords: Membership of voluntary organisations, health factors, self-direction, happiness.

Anna Mária Bartal is a sociologist, an expert in social policy. Her list of publications include eight monographs and numerous articles on the nonprofit sector. Her main research fields are hungarian nonprofit sector, volunteer motivations and informal and formal volunteering.
Email: ambartal@gmail.com

Gosztonyi Márton

A Koronavírus anonimusai – adományozási gyakorlatok az Adjúkösszén a járvány alatt

Kik voltak a koronavírus névtelen adományozói? Hogyan segítették a civil szervezetek által, a járvány során életrehívott programokat Magyarország egyik legnagyobb adományozói portálán az *adjukössze.hu*-n? A cikk kvantitatív és hálózati adatokon keresztül elemzi a magyarországi adományozói gyakorlatokat, miközben az adományozás fogalmát elhelyezi a szolidáris gazdaság elméleti kontextusában. Katasztrófák, gazdasági válságok során, amikor az állam és a piac infrastruktúrái, működési mechanizmusai bizonyos ideig megtorpannak, a kölcsönös segítségnyújtás és az alternatív megélhetési megoldások szervezik meg a túlélést, számos hátrányos helyzetű társadalmi csoport számára. Ezek elemzésén keresztül közelebb kerülünk ahhoz, hogy a jelenlegi gazdasági és társadalmi rendszert kritikai szempontból elemezni tudjuk, valamint megértsük a gazdasági és társadalmi válaszok mibenlétét, válságidőszakokban.

Kulcsszavak: Fundraising, adományozás, civil szervezetek, szociális gazdaság.

Gosztonyi Márton PhD a Károli Gáspár Református Egyetem Gazdaság és Vezetéstudományi Intézetének munkatársa, egyetemi adjunktus. Kutatási területe az alacsony jövedelmű, hátrányos helyzetű közösségek túlélési stratégiái, valamint a formális és informális hitelpiacok elemzése. Kutatói munkája mellett 15 éve helyi gazdaságfejlesztő programokat valósít meg Magyarországon, hátrányos helyzetű közösségekben.

Email: gosztonyi.marton@kre.hu

Márton Gosztonyi

Anonymous of Coronavirus – donation practices on Adjúkössze.hu during the Pandemic

Who were the anonymous donors of the coronavirus? How did they help the programs launched by non-governmental organizations during the pandemic on *adjukössze.hu* which is one of Hungary's largest fundraising portal? The article analyzes donor practices in Hungary through quantitative statistics and network data, while placing the concept of donation in the theoretical context of the solidarity economy. During disasters, economic crises, when the infrastructures and mechanisms of the state and the market come to a standstill for some time, mutual assistance and alternative livelihood solutions organize survival for many disadvantaged social groups. Through the analysis of these, we get closer to being able to analyze the current economic and social system from a critical point of view, as well as to understand the nature of economic and social responses in times of crisis.

Keywords: Fundraising, Donation, NGO, Solidarity economy.

Márton Gosztonyi PhD is a senior lecturer at the Institute of Economics and Management of Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary. His research interests include financial survival strategies and analysis of formal and informal credit markets of disadvantaged low-income communities. In addition to his research work, he has been implementing local economic development programs in disadvantaged communities for 15 years.
Email: gosztonyi.marton@kre.hu

Siri Hummel

A civil társadalom küzdőterei – a civil társadalom zsugorodásának és növekedésének ellentmondásai

A civil társadalom „szűkülő teréről” szóló vita már a nevében hordozza a civilek cselekvési terének csökkenését. A civil társadalmat ért támadásokat, amint azt számos szerző bemutatta, egyre súlyosabb problémának lehet tekinteni világszerte. Ugyanakkor megfigyelhető a civil társadalom növekedése is. Ezek a feltevések ellentmondanak egymásnak, és gyakran nehezen vizsgálhatók. A szerző a tanulmányában azzal érvel, hogy az említett paradoxon feloldható: 1) Elfogadja, hogy a zsugorodó tér kifejezést csak kritikai, de nem leíró kifejezésként szabad használni; 2) és hogy a cselekvési tér pontos leírása a civil társadalmat sokdimenziós, dinamikus térként kell felfogni, amelyet különböző társadalmi-politikai fejlemények, szereplők és a korszellem befolyásol. A civil társadalom német, lengyel és orosz példáinak bemutatásával a szerző a küzdőtér kifejezést javasolja használni. A COVID-19 járvány hatásai a vitát újra fellobbantották: egyrészt a koronavírus következtében meghozott intézkedések további civilelles szabályozásokat jelentenek és korlátozzák a szabadságjogokat, másrészt a civil társadalom társadalmi fontossága megint világossá vált.

Kulcsszavak: Civil társadalom, szűkülő tér, multidimenzionalitás, civilelles szabályozás.

Siri Hummel PhD a Maecenata Filantrópai és Civil Társadalom Intézet igazgatóhelyettese, politológus és kommunikációs szakember. Kutatási területei: demokrácia és a civil társadalom, a nemek közötti egyenlőség, valamint az alapítványok. Oktató a berlini Alkalmazott Tudományok Egyetemének (HWR) nonprofit menedzsment és közigazgatás programjában.

Mielőtt csatlakozott a Maecenatához, a szerző az Alfried Krupp Wissenschaftskolleg Greifswald kutatási asszisztense volt 2011–2017 között. 2018-ban PhD-fokozatot szerzett a Greifswaldi Egyetemen a demokráciaterjesztés témájában.

Email: sh@maecenata.eu

Siri Hummel

The contested spaces of civil society – on the paradox of shrinking and growing in civil society's sphere of action

In the current discourse on the 'shrinking space' of civil society, a decline in civil society action is already applied linguistically by the term. The attacks on the space of civil society, as many authors have diagnosed, must be seen as an increasing and globally widespread problem. Nevertheless, the growth of many civil societies can be observed empirically. These assumptions appear paradoxical in the simultaneity and often lead to analytical confusion. I argue in this article that this paradox can be resolved by admitting (1) that the term shrinking space should only be used as a critical, but not as a descriptive term, and (2) that an adequate description of the space of action of civil society requires a perception of it as a multidimensional dynamic space, which is influenced in its contingency by different socio-political developments and actors and Zeitgeist. By showing some examples of civil society in Germany, Poland and Russia I therefore suggest to use the term of contested space. The effects of COVID-19 comes like a catalyzation of this contestation: On the one hand it creates the peril of further anti-CSO regulations and freedom rights abuse, on the other hand social relevance of civil society became more clear the ever.

Keywords: Civil society, shrinking space, multidimensionality, anti-CSO regulations.

Siri Hummel PhD is Deputy Director of the Maecenata Institute for Philanthropy and Civil Society and is a political and communication scientist. Her research focuses on democracy and civil society, gender equality in civil society, as well as research about foundations. She is also a lecturer in the Nonprofit Management and Public Governance program at the Berlin University of Applied Sciences (HWR).

Before joining Maecenata, Siri was a research assistant at the Alfried Krupp Wissenschaftskolleg Greifswald from 2011–2017. In 2018 she received her PhD at the University of Greifswald on the topic of democracy promotion through foundations.

Email: sh@maecenata.eu

Sebestény István

Civilizskóp – kísérlet a civil szektor közérzetének felmérésére a „szűkülő térben”

Az utóbbi időben sok szó esik a civil társadalom „terének szűküléséről”. Az elmúlt évtized politikai klímaváltozása nemzetközi szinten is érzékelhető, az átalakuló környezethez való alkalmazkodás komoly kihívások elé állítja a civil szervezeteket. A kormányzat részéről egyre nyilvánvalóbb a szándék a szektor ellenőrzésének és irányításának kiterjesztésére. Vajon hogyan élik meg ezt a folyamatot maguk az érintettek? Vannak ugyan erre vonatkozó kutatások, azonban ezek legtöbbször az objektivitás követelményeinek való megfelelés miatt jobbra konkrét statisztikai adatokra, jogszabályokra, ellenőrizhető információkra támaszkodnak. Ugyanakkor ezek eredményei nem feltétlenül felelnek

meg a civil társadalom szereplőinek a mindennapi valóságban szerzett tapasztalatainak, benyomásainak. Ahhoz, hogy ezeket megismerjük, azt is fel kellene mérni, milyen is a civil közhangulat.

Ebben az írásban erre teszünk kísérletet egy rövid kérdőíves adatgyűjtés alapján. A magyarországi civilek körében végzett kísérleti „civiliszköp” alkalmas lehet arra, hogy más országokban lebonyolítható hasonló vizsgálatok mintájául szolgáljon, így nemzetközi összehasonlítások későbbi lehetőségét is magában hordozza. Az írásban a módszertan és az eredmények ismertetésén kívül egy rövid áttekintés is helyet kap az évtized Magyarországon lezajlott civil-politikai változások statisztikai adatokban is kimutatható következményeiről.

Kulcsszavak: Civil szektor, civil közhangulat, civil működési környezet, szűkülő tér.

Sebestény István 1963-ban született Budapesten. Közgazdász-szociológus, történész és demográfus diplomával rendelkezik, 1992 óta dolgozik a Központi Statisztikai Hivatalban, ahol társadalomstatisztikával, azon belül nonprofit statisztikával, nonprofit kutatással foglalkozik. Főbb területei a nonprofit szektor demográfiája, jogi-gazdasági működési környezete, az állam–civil és az önkormányzati–civil együttműködés helyzete, alakulása. Részt vett több nemzetközi kutatásban, programban is, több szakmai cikk szerzője. Alapítója a Civitalis Egyesületnek, szerkesztője a Civil Szemlének és a kolozsvári Civil Fórumnak. 2004 és 2009 között részt vett a Nemzeti Civil Alapprogram munkájában. Doktori disszertációjában a helyi önkormányzatok és civil szervezetek együttműködésének funkcióit és eredményeit elemezte. Kutatási területe a civil társadalom és a civil/nonprofit szervezetek működési környezete.

Email: istvan.sebesteny@ksh.hu

István Sebestény

Civiliscope – an attempt to assess the public atmosphere of the civil sector in a “shrinking space”

There has been a lot of talk lately about “shrinking space” of civil society. The change of the political climate taken place in the last decade can also be perceptible at the international level, the adaptation to the changing environment poses serious challenges to NGOs. The intention of the government to expand control and management over the sector is becoming increasingly apparent. How do those affected themselves experience this process? Although there is some research on this topic, but in order to meet the requirements of objectivity, they rely mostly on specific statistical data, legislation and verifiable information. At the same time, their results do not necessarily correspond to the experiences and impressions of civil society actors in everyday reality. To get to know these, one would also need to assess what the civil public atmosphere is like.

In this paper, we attempt to do this based on a short questionnaire data collection. The experimental “civiliscope” conducted among Hungarian civilians may also serve as a model for similar studies in other countries, thus carrying the possibility of later international comparisons. In addition to the description of the methodology and the results,

the paper also provides a brief overview of the consequences of the civil-political changes that took place in Hungary in the decade, which can also be shown in statistical data.

Keywords: Civil sector, civil public atmosphere, civil operating environment, shrinking space.

István Sebestény was born in 1963, in Budapest. He made his degrees on economics, sociology, history and demography, and works in the Central Statistical Office since 1992 where he is involved in nonprofit statistics and research. He established Civitalis Association, and member of the editorial board of *Civil Review*, and *Civil Forum* in Cluj (Rumania). He took part in the work of National Civil Fund since 2004 to 2009. His PhD dissertation deals with is the functions and results of the cooperation between local governments and civil organizations. His research interests include civil society and the operating environment of civil/nonprofit organizations.

Email: istvan.sebesteny@ksh.hu

Eduardo Díaz Velázquez—Vicente Marbán Gallego

Gazdasági válság, a válság utáni időszak és a járvány: spanyol hatások

A spanyol szociális ágazatban tevékenykedő civil szervezetek gazdasági válsággal, a válság következményeivel és egy járvánnyal szembesültek. Mindez újrafogalmazta a jóléti rendszerben betöltött társadalmi és intézményi szerepüket, különös tekintettel az állami szektorhoz fűződő viszonyukra, valamint pénzügyi lehetőségeikre.

A tanulmány célja a válság, a válság utáni és a világjárvány forgatókönyvének a civilek fenntarthatóságára és a közszférával való kapcsolatára gyakorolt hatásának elemzése. A közszférával való kapcsolat vonatkozásában a cikk azt vizsgálja, hogy ez a változó helyzet befolyásolta-e a civil szektor szerepét, valamint közigazgatással való viszonyát. A fenntarthatóság kapcsán a cikk azt elemzi, hogy a civilek közigazgatással való pénzügyi kapcsolata hogyan változott az elmúlt években. Az írás különös figyelmet fordít a civilek egyik legfőbb bevételi forrására, a személyi jövedelemadó 0,7%-os hozzájárulására, amely beszedését a közelmúltban átruházták a regionális szintekre, hasonlóan a 2018 óta kivetett társasági jövedelemadóhoz.

A kutatás szekunder források és primer kutatások eredményeinek felhasználásával készült. A korábbi gazdasági válság civil szervezetekre gyakorolt hatásának elemzése 6 fókuszcsoport, 21 mélyinterjú és egy Delphi eredményein alapul, amely 2015 közepén az Európai Gazdasági Térség Mechanizmusának támogatásával készült, az Aktív Állampolgárság Program (Eea Grants) keretében.

A válság utáni és a jelenlegi helyzet elemzése a szekunder források, valamint a jelenleg fejlesztés alatt álló PECOTSAS projekt (<http://www3.uah.es/pecotsasmineco/>) eredményei alapján került kidolgozásra. A szerző 45 mélyinterjút készített hat spanyol régióban tudósokkal, szakértőkkel, intézményi vezetőkkel, a közigazgatás képviselőivel, civil hálózatokkal.

Kulcsszavak: Járvány, civil szektor, fenntarthatóság, közigazgatás.

Eduardo Díaz Velázquez PhD, szociológus (Universidad Complutense de Madrid), a Universidad de Alcalá (Spanyolország) szociológia tanszékének adjunktusa. Kutatási területei: fogyatékosellátás, szociálpolitika, a harmadik szektor és a társadalmi kirekesztés. Szerkesztőségi munkatárs volt a *Revista Española de Discapacidad*-ban (REDIS) (2013–2019), a Spanyol Fogyatékosügyi Dokumentációs Központ (CEDD) igazgatója (2011–2019). Tagja a Joaquín Costa – UAH Szociálpolitikai kutatócsoportnak és a PECOTSAS kutatási projektnek is.
Email: eduardo.diazv@uah.es

Vicente Marbán Gallego PhD, közgazdász. Az Universidad de Alcalá (Spanyolország) egyetemi docense. Kutatási tevékenysége a jóléti állam szociálpolitikai reformjainak társadalmi-gazdasági összefüggéseire fókuszál, a szociális ellátórendszerrel, fogyatékosággal, függőséggel, társadalmi kirekesztéssel és a harmadik szektorral kapcsolatos területeken. Társszerkesztője volt a *Revista Española del Tercer Sector* folyóiratnak 2006–2011 között. Jelenleg a Joaquín-Costa-UAH szociálpolitikai kutatócsoport koordinátora, a PECOTSAS kutatási projekt vezető kutatója és az Európai Szociálpolitikai Jelentések elkészítését végző Európai Szociálpolitikai Hálózat (ESPN) tagja.
Email: vicente.marban@uah.es

Eduardo Díaz Velázquez–Vicente Marbán Gallego

Economic crisis, post-crisis and pandemic: impact on the Third Sector in Spain

In a short timeframe the Spanish Third Sector of Social Action (hereinafter, TSSA) has faced an economic crisis, the post-crisis and a pandemic. This has meant opening a new space for reflection on its social and institutional role in our mixed welfare system, especially in relation to its relationship with the public sector, as well as its own financial sustainability.

The aim of this paper is to analyse the impact of this triple scenario of crisis, post-crisis and pandemic on the sustainability of the TSSA and its relationship with the public sector. With regard to the relationship with the public sector, we will analyse whether this changing situation has implied any impact on the role of the TSSA as the interlocutor agent of civil society with the public administrations. With regard to sustainability, the paper will analyse how its financial relationship with the public administration has changed over the last few years. Special attention will be paid to one of the main sources of financing of the TSSA, which is a contribution of 0.7% from the personal income tax programme, whose management has recently been transferred to the Regional Administrations, as well as a new 0.7% of the corporate income tax approved since 2018.

The empirical basis of this work has been obtained with the use of sources of secondary information as well as qualitative primary sources. The analysis of the impact of the previous economic crisis on the TSSA will be based on the results of 6 focus groups, 21 in-depth interviews and a Delphi carried out in mid-2015 under the support of the Mechanism of the European Economic Area 2009-2014, in the framework of the Active Citizenship Programme (Eea Grants). The analysis of the post-crisis and current situation will be carried out taking as reference both secondary information sources and the

results of the PECOTSAS project that is currently being developed (<http://www3.uah.es/pecotsasmineco/>) based on 45 in-depth interviews carried out in 6 Spanish regions among academic and research experts, social managers, representatives of the Public Administration and professional organizations related to the TSSA.

Keywords: Pandemic, Third Sector of Social Action, sustainability, public administrations, civil society.

Eduardo Díaz Velázquez, PhD Sociology (Universidad Complutense de Madrid), is assistant professor of Sociology at the Universidad de Alcalá (Spain). His research focuses on the sociological analysis of disability, social policy, third sector and social exclusion. He was editorial coordinator of the *Revista Española de Discapacidad (REDIS)* (2013–2019) and director of the Spanish Centre for Documentation on Disability (CEDD) (2011–2019). He is a member of the research group Social Policy Joaquín Costa – UAH and also of the PECOTSAS research project.

Email: eduardo.diazv@uah.es

Vicente Marbán Gallego has PhD in Economics and is associate professor of Economics at the Universidad de Alcalá (Spain). His research activity is focused on the socio-economic analysis of social policy and reforms in the Welfare State, in areas related to social protection, disability, dependence, social exclusion and the third sector. He was co-editor of the *Revista Española del Tercer Sector* journal in 2006–2011. He is currently coordinator of the research group on Social Policy Joaquín -Costa -UAH, main researcher in the research project PECOTSAS and member of the European Social Policy Network (ESPN) focused on the preparation of social policy reports for the European Commission.

Email: vicente.marban@uah.es

Boris Strečanský

Az állami beavatkozás és a közömbösség között: a civil társadalom láthatatlan keze Szlovákiában a koronavírus kapcsán

Az állam és civil társadalom viszonya Szlovákiában a kései demokratizálódás mintáit és a jóléti partnerségi rendszer elemeit is magán hordozza. Ennek köszönhetően a szlovákiai civil társadalom társadalmi-gazdasági helyzete nem változik. A közigazgatásban mutatkozó negatív tendenciák éppen fordított kapcsolatban vannak a civil társadalom önszerveződő képességével, amely a korlátozott erőforrások ellenére az új kormányzás elemeit mutatja. Ez a jelenség láthatóvá vált a szlovákiai koronavírus-járvány első hulláma kapcsán, 2020 tavaszán. Az esettanulmány a civil társadalom tevékenységét és reakcióit vizsgálja ebben az időszakban, az önszerveződés és az állammal való kapcsolatok mentén. A tanulmány a hálózatok intézményesülését vizsgálja, mint a szlovákiai civil társadalom működésének és természetének egy lehetséges magyarázatát a passzív állam kontextusában.

Kulcsszavak: Állami beavatkozás, új közigazgatás, COVID-19, civil szervezetek, Szlovákia.

Boris Strečanský (1967, Pozsony) filozófiát és történelmet tanult a Comenius Egyetemen (1991) és társadalmi tanulmányokat folytatott a Londoni Metropolitan Egyetemen (2006). Mester diplomával rendelkezik a közpolitika terén (Princeton Egyetem) (2019). Menedzserként, oktatóként és elemzőként kormányzati, nemzetközi fejlesztési és jótékonyági szervezetekkel dolgozott. 2019 óta PhD-hallgató a pozsonyi Comenius Egyetem Társadalom- és Gazdaságtudományi Karán. Az állami és a civil társadalmi kapcsolatokat, a civil társadalmi ügynökségek szerepét és a legitimitás problémáját vizsgálja.

Email: strecansky6@uniba.sk

Boris Strečanský

Between statism and indifference: the invisible hand of civil society in Slovakia in COVID context

The state and civil society relationship in Slovakia develops from the pattern of delayed democratization with significant statism elements towards the welfare partnership regime. Despite this direction and expected expressions of New Public Management, socio-economic standing of civil society organizations in Slovakia shows stagnation. The lingering statist tendencies in the public governance are in asynchronous relationship with the self-organizing capacity of civil society that despite limited resourcing shows elements of new governance. This disconnect became visible during the first wave of the COVID-19 pandemic in Slovakia in Spring 2020. The case study looks at the activity of civil society during this period and identifies its agency in terms of its response to COVID-19, its self-organization and interactions with the state and the policy formulation. The paper analyzes the network institutionalism as a possible way in explaining the nature of civil society agency in Slovakia in the context of indifferent statism.

Keywords: Statism, New Public Management, COVID-19, civil society organizations, Slovakia.

Boris Strečanský (1967, Bratislava) studied philosophy and history at Comenius University (1991) and social development at London Metropolitan University (2006). He holds a masters' degree in public policy from the Princeton School of Public and International Affairs, Princeton University (2019). He worked with government, international development, and philanthropic organizations as a manager, trainer, and analyst. Since 2019 he is a PhD student at the Faculty of Social and Economic Studies, Comenius University in Bratislava. He focuses on state and civil society relationships, civil society agency, and the problem of legitimacy.

Email: strecansky6@uniba.sk

Kézai Petra Kinga

Startup mint társadalmi vállalkozás Magyarországon

A startup már ötven éve ismert és meghatározó fogalom a gazdasági szektorban. A startupok jellemzően profitorientált vállalkozások. Napjainkban a profitra orientálódó termelés és a non-profit szervezeti forma mellett megerősödött egy harmadik típus is, a társadalmi vállalkozások jelenléte. A társadalmi startup-vállalkozások esetében az adott ötlettel és megfelelő ambícióval rendelkező vállalkozó társadalmi és/vagy környezeti problémákra keresi a megoldást. A társadalmi startup nem nonprofit vállalkozás, de már a kezdetektől a profitszerzés mellett célként tűzi ki azt, hogy valamilyen társadalmi hiányra, kihívásra adjon választ, miközben egyúttal sikeres üzleti tevékenységet folytat. A társadalmi startup tulajdonképpen az üzleti logika és a társadalmi szükséglet elegye. Számos tanulmány vizsgálja hazánkban a startup-vállalkozásokat és a társadalmi vállalkozásokat, de a társadalmi startup-vállalkozások kevésbé kutatott és feltárt területet jelentenek. A tanulmány célja, hogy feltárja a Magyarországon sikeresen működő társadalmi startupokat, jellemzőiket, az azokat támogató programokat és a körükben kialakuló versenyt. A tanulmány két társadalmi startup-példa tanulmányozásával zárul, amelyek részletesen bemutatnak két sikeres magyar társadalmi startup-vállalkozást, feltárva a társadalmi startup vállalkozói tevékenységek sokféleségét.

Kulcsszavak: Startup, társadalmi vállalkozás, támogatási program, eset-tanulmányozás, Magyarország.

Kézai Petra Kinga 1984. március 31-én született Győrben. Okleveles közgazdászként végzett a Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskola Karán vendéglátó és szálloda szakon, majd a Széchenyi István Egyetem vezetés és szervezés mesterszakán. Jelenleg a Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskolájának harmadéves hallgatója. Kutatási területe a startup vállalkozások és azok területi eltérései a Visegrádi országokban.

Email: kezai.petra.kinga@sze.hu

Petra Kinga Kézai

Startup as a social enterprise in Hungary

The concept of startup has been a well-known and defined concept in the economic sector for fifty years. Startups are typically for-profit businesses. Nowadays, in addition to purely material advantage, i.e. profit-oriented production, and the non-profit organizational form, a third type has also been strengthened, that of social enterprises. In the case of social startups, a startup (startup entrepreneur) with a given idea and appropriate ambition seeks a solution to social and / or environmental problems. A social startup is not a non-profit enterprise, but from the very beginning, in addition to making a profit, it has set itself the goal of responding to some social shortage and challenge, while at the same time conducting a successful business. Social startup is actually a mixture of

business logic and social need. Numerous studies have examined startups and social enterprises in Hungary, but social startup is a less researched and explored field. The aim of the study is to explore the successful social startups in Hungary, their characteristics and the programs that support them. This study concludes with two mini case studies on the Hungarian social startups, which illustrate the diversity of Hungarian social startup entrepreneurial activities.

Keywords: Startup, social enterprise, support program, case study, Hungary.

Petra Kinga Kézai was born on March 31, 1984 in Győr. She graduated from Budapest Business School Faculty of Commerce, Catering and Tourism on Catering and Hotel Management Programme with Bachelor of Science in Economics (Catering and Hotel Management) and then from Széchenyi István University with a Master's Degree in Management and Leadership. She is in her third-year of her PhD-Studies at Széchenyi István University Doctoral School of Regional and Economic Sciences. Her research topic is startup companies and their territorial differences in the Visegrad countries.

Email: kezai.petra.kinga@sze.hu

Fotó/Duma Bálint

CIVIL SZEMLE

LEGYEN 2021-BEN ELŐFIZETŐJE
a negyedévente megjelenő
Civil Szemlének!

RENDELJE MEG A CIVIL SZEMLÉT,
melynek előfizetési díja egy évre
3600 Ft

Előfizetés
Civil Szemle,
Erste Bank: 11600006-00000000-23902934

CIVIL SZEMLE
szerkesztősége

www.civilszemle.hu

Levelezési cím

1137 Budapest, Pozsonyi út 14. II./9.

Kérjük, megrendelését (amely tartalmazza a nevet, postázási címet
és a befizetés igazolását) – a gyorsabb ügyintézés érdekében – küldje be a
civilszemle@gmail.com
email címre

■ „Olyan adathalmazra van tehát szükség, amely önálló kutatásból és az adott ország statisztikai adatgyűjtéséből indikátorforrásként értelmezhető, még akkor is, ha ezen források eddig nem mért változókat jelentenek, amelyek alapján értékelhető például az egyének civil elkötelezettsége, a civil szervezetek társadalmi értéke, a szektor társadalmi befolyása stb.”

(Nagy Ádám)

■ „Figyelemreméltó eredménynek tartjuk, hogy 2017-ben a magukat önkéntes szervezetek tagjaként jelölő válaszadók a korábbi évekhez képest sokkal inkább az egyén/tag számára elsősorban közvetlen haszonnal járó elköteleződések (vallási és egyházi szervezeteket, sport vagy aktív pihenést és a nagyon heterogén oktatási, művészeti, zenei vagy kulturális tevékenységet) választották. Az egyén/tag számára közvetett, és inkább társadalmi haszonnal járó tevékenységek (például környezetvédelem, az élővilág megőrzése, állatok jogai, humanitárius vagy jótékonsági szervezet) említése alig 10–15 százalék között mozgott. Az adatok arra is rámutatnak, hogy társadalmi-gazdasági válság idején éppen ezek a tevékenységterületek szenvedik el a nagyobb arányú tagságvesztést.”

(Bartal Anna Mária)

■ „That is why I have strengthened the concept of the contested space of civil society as a better alternative, since it offers a higher explanatory power for both developments – for more and at the same time less room for civil society. As we can foresee being amid the Corona pandemic, it seems that the effects of COVID-19 comes like a catalyzation of this contestation: On the one hand it creates the peril of further anti-CSO regulations and one could observe massive abuse of freedom rights, but on the other hand the social relevance of civil society became more clear the ever, was acknowledge and new form of protest and movements came from it.”

(Siri Hummel)

■ „Az utóbbi időben sorban látnak napvilágot olyan cikkek, értékelések, elemzések, melyek ugyanolyan általános tényként kezelik a civil társadalom „terének szűkülését”, mint például a globális felmelegedést. Az elmúlt évtized politikai klímaváltozása nemzetközi szinten is érzékelhető, az átalakuló környezetbe való alkalmazkodás, illetve a néhol barátságtalanabbá váló közegben való továbbélés és munkálkodás komoly kihívások elé állítják a civil szervezeteket. Bár társadalmi elismertségük – úgy tűnik – nem csökkent, a kormányzat részéről egyre nyilvánvalóbb a szándék a szektor ellenőrzésének és irányításának kiterjesztésére. Vajon hogyan élük meg ezt a folyamatot maguk az érintettek?”

(Sebestény István)

ISSN 1786334-1

Ára 900 Ft

